

TESAM
TESAM Ekonomik Siyasal ve
Stratejik Araştırmalar Merkezi

İstanbul
GEDİK
Üniversitesi

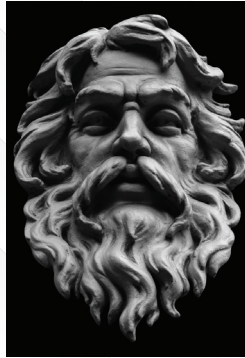
CUMHURİYETİN 100. YILINA ARMAĞAN

TESAM VII. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi

Genç TESAM II. Uluslararası Sosyal Bilimler Öğrenci Kongresi

**TESAM 2023 ULUSLARARASI
SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ**

**Tam Metin Bildiri
Kitabı**

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
GÖÇ ARAŞTIRMALARI UYGULAMA
VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
GÖÇ ARAŞTIRMALARI UYGULAMA
VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
GÖÇ ARAŞTIRMALARI UYGULAMA
VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
GÖÇ ARAŞTIRMALARI UYGULAMA
VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
GÖÇ ARAŞTIRMALARI UYGULAMA
VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
GÖÇ ARAŞTIRMALARI UYGULAMA
VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
GÖÇ ARAŞTIRMALARI UYGULAMA
VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
GÖÇ ARAŞTIRMALARI UYGULAMA
VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
GÖÇ ARAŞTIRMALARI UYGULAMA
VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
GÖÇ ARAŞTIRMALARI UYGULAMA
VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
GÖÇ ARAŞTIRMALARI UYGULAMA
VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

Kariyer Merkezi
(MARKAM)

TESAM 2023 Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Bildiri Kitabı

Editör: Muhammet Aydoğan

ISBN: 978-625-98115-0-5

E-ISBN:978-625-98115-1-2

1. Baskı, Haziran 2024

Copyright © 2024 TESAM Yayınları

Tüm hakları saklıdır. Bu eserin tamamı veya bir kısmı 5846 sayılı kanun hükümleri gereğince TESAM Yayıncılık'ın önceden izni alınmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi veya başka bir sistemle basılamaz, çoğaltılamaz, bilgisayar ortamında depolanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Bu çalışmada yer alan tüm yazıların etik, dilbilimsel, bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

Genel Yayın Yönetmeni: Muhammet Aydoğan

Yayın Koordinatörü: Ferzan Taşpınar

Sayfa Tasarımı: Revizyon Medya

Kapak Tasarımı: Revizyon Medya

Kütüphane Bilgi Kartı

Aydoğan, Muhammet

TESAM 2023 Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Bildiri Kitabı / Editör: Muhammet Aydoğan

1. Baskı, 168 s., 16x24 cm. Kaynakça mevcut, dizin yok.

ISBN: 978-625-98115-0-5

E-ISBN: 978-625-98115-1-2

Genel Dağıtım

Lider Sancak Eğitim Akademisi

Tel : +90 (0216) 461 00 47

Küçükbakkalköy Mah. Kayışdağı Cad. Bilgi Plaza No:111/8 İstanbul/Ataşehir

www.tesamyayinlari.com | tesamyayinlari@gmail.com

TESAM (Ekonomik, Siyasi ve Stratejik Araştırmalar Merkezi)

www.tesam.org.tr

Baskı ve Ciltleme: Tasarım Matbaa, Yenibosna Merkez Mh. Cemal Ulusoy Cd. No: 43 Bahçelievler/İstanbul (Sertifika no: 40675)

İÇİNDEKİLER

YENİ YÜZYILDA KAMU YÖNETİMİNDE YENİ YÖNTEMLER: DENEYSEL YÖNTEM.....	7
Giriş	7
Deneysel Yöntem	8
Deneysel Yöntemin Faydaları ve Geçerliliği Üzerine.....	10
Deneysel Yöntemin Kamu Yönetimi Alanına Girişi ve Yükselişi: Davranışsal Kamu Yönetimi Örneği	13
Sonuç.....	17
Kaynakça	18
İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ RİSK RAPORLARININ UFRS S2 İKLİMLE İLGİLİ AÇIKLAMALAR TASLAĞINA GÖRE İNCELENMESİ.....	21
Giriş	21
UFRS S2 İklimle İlgili Açıklamalar Standardı ve Kapsamı	22
Araştırmanın Amacı ve Yöntemi	24
Daikin Isıtma ve Soğutma Sistemleri Sanayi Ticaret A.Ş. (Daikin Türkiye)	25
Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A.Ş. (TSKB)	26
Axa Grubu	28
Sonuç	29
Kaynakça	30
POLİTİK PSİKOLOJİ BAĞLAMINDA ŞİDDET.....	33
Giriş	33
Siyasi Davranış ve Şiddet	34
Şiddetin Politik Hali ve Aşırı Biçimleri	36
Şiddetin Kuramsal Temelleri	40
Sonuç	42
Kaynakça	42
KAMU DENETÇİLİĞİ KURUMUN FARKLI MESLEK GRUPLARI ARASINDAKİ TANINIRLIK VE BİLİNİRLİK DÜZEYİ	45
Giriş	45
Literatür Taraması.....	48
Yöntem.....	54
Bulgular.....	55
Sonuç ve Tartışma.....	59
Kaynakça.....	62
BULGARİSTAN'DA DİN EĞİTİMİ	67
Giriş	67
Bulgaristan'ın Yönetim Şekli ve Siyasi Yapısı	68
Bulgaristan'ın Dini Durumu	69
Dinin Bulgar Anayasasındaki Yeri	70
Bulgaristan'da Okul Sistemi	71
Bulgaristan'da Din Eğitimi	72
Din Derslerinin statüsü ve Kontrolü	74
Ders Kitapları ve Öğretmenler	75
Başmüftülüğe Bağlı Dini Okullar (İmam Hatip/ İlahiyat Liseleri).....	77

Kaynakça	78
THE ECCLESIASTICAL AND RELIGIOUS REFORMS IN PETRINE RUSSIA	81
Bibliography	89
PLATON VE KSENOPHON'UN SAVUNMALARI.....	97
Giriş	97
Sokrates	99
Ksenophon	101
Platon	102
Sonuç	105
Kaynakça	107
Mahkumların Oy Verme Hakkı	109
Kısıtlama Uygulamayan Ülkeler	109
Tam Kısıtlama Uygulayan Ülkeler	110
AİHS'de ve Türk Mevzuatında Mahkumların Oy Verme Hakkı	111
AİHM ve AYM Kararları Işığında Mahkumların Oy Verme Hakkı	114
AİHM Kararları Işığında Mahkumların Oy Verme Hakkı	114
AYM Kararları Işığında Mahkumların Oy Verme Hakkı	119
Sonuç	120
Kaynakça	122
SİYASETNAMELERDE LİYAKAT UNSURU, TÜRK KAMU YÖNETİMİ İÇİN ÖNEMİ.....	127
Giriş	127
Siyasetnameler	128
Liyakat ve Meritokrasi.....	130
Nizamülmülk, Farabi, Maverdi'nin Eserlerinde Liyakat unsuru	131
Sonuç.....	136
Kaynakça.....	137
EX-GAUSSIAN DISTRIBUTIONS AS AN ALTERNATIVE TO TRADITIONAL REACTION TIME ANALYSIS METHOD: A REVIEW...	139
Introduction	139
An Alternative to Traditional Methods: ex-Gaussian Distributions	143
What ex-Gaussian Distributions Can Reveal?	145
References	147
KADIN NÜFUSUNUN İŞSİZLİK HİSTERİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ.....	153
Giriş	153
Literatür Taraması	154
İşsizlik Histerisinin Teorik Çerçevesi	156
Veri Seti ve Ekonometrik Yöntem Birim Kök Testleri	158
ADF Birim Kök Testi	159
Lee-Strazicich (2004) Birim Kök Testi	160
Sonuç	163
Kaynakça	165

YENİ YÜZYILDA KAMU YÖNETİMİNDE YENİ YÖNTEMLER: DENEYSSEL YÖNTEM

Elmas YELKESEN¹

Giriş

Kamu yönetiminde teori ve yöntem, pratikte ortaya çıkan ihtiyaçları karşılamak için geliştirilmektedir. Lijpart'ın (1971, s. 683–684) siyaset bilimi için deneysel yöntemle ilgili değerlendirmesi bu noktada dikkat çekicidir: “*Deneysel yöntem bilimsel açıklama için neredeyse en ideal yöntemdir, ancak ne yazık ki pratik ve etik engeller nedeniyle siyaset biliminde nadiren kullanılabilir.*” Bu değerlendirme kamu yönetimi için de geçerli olarak kabul edilebilir. Her iki alan için de geçerli kabul edilecek olan durum ise psikoloji- özellikle insan psikolojisi ve davranışı- ile yakın ilişki halinde olmalarıdır.

“*Deneysel yöntem, nedensel bağlantılar kurabilecek kanıt ve teori üretmeye yönelik akademik kaygılar nedeniyle tercih edilmektedir.*” (Margetts ve Stoker, 2018, s. 290). Kamu yönetiminde deneysel yöntemlerin kullanılması ile ilgili önemli çabalardan biri Birleşik Krallık tarafından 2008 krizi sonrası dönemde gerçekleştirilmiştir. Ancak akademik kaygılardan ziyade ekonomik kaygıların daha ön planda olduğunu vurgulamak gerekir (Yelkesen ve Bankoğlu, 2023, s. 16). Bu çalışmada kamu yönetiminde deneysel yöntemin kullanılması üzerine betimleyici bir araştırma yapılmaktadır. Çalışma deneysel yöntemin kamu yönetimi alanında kullanılmasının nasıl ve ne şekilde gerçekleştiği/gerçekleşebileceği sorusunu yanıtlamayı amaçlamaktadır. Deneysel yöntemin açıklanmasından sonra, deneysel yöntemi kamu yönetimi uygulama-

1 Arş. Gör. Dr., Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü. esuluhan@bandirma.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9244-3674.

larına taşıyan örneklerden biri olan dürtme² ve içgörü³ deneyleri aracılığıyla davranışsal kamu yönetimi alanı incelenmektedir.

Deneysel Yöntem

1990'lı yıllardan itibaren ucuz ve kolay programlanabilen bilgisayar teknolojilerinin ve internetin gelişmesi, araştırmacılara bireysel olarak yapabileceklerinden daha çok seçenek sunmaya başlamıştır. Bu durum ise siyaset bilimini “deneysel bir disiplin” olmaya yönlendirmiştir (Morton ve Williams, 2008, s. 340). Deneysel yöntemde biri deney (uyarıcıya maruz bırakılan) ve diğeri (uyarıcıya maruz bırakılmayan) kontrol grubu olmak üzere iki eşdeğer grup bulunmaktadır. İki grubun karşılaştırılmasıyla ortaya çıkan sonuç ise uyarıcıya atfedilmektedir. Bu uyarıcı haricinde gruplar birbirine eşdeğer bir yapıdadır. Bu eşdeğerlik durumu ise kasıtlı bir rastgeleleştirme süreciyle gerçekleştirilmektedir (Lijpart, 1971, s. 683). Böylece deneysel yöntemde, bir deneyin sahip olması gereken nitelikler şu şekildedir: “müdahale/manipülasyon, kontrol ve rastgele atama” (Morton ve Williams, 2008, s. 342).

Deneysel yöntemde deneyin mantığını, araştırmacının sadece gözlem yapmadığı, aynı zamanda bu müdahalenin etkisini gözlemlemek için müdahalede bulunduğu anlayışı oluşturmaktadır (Margetts ve Stoker, 2018, s. 291). Rastgele atama ise gözlemlenemeyen değişkenlerle ilgili bir durum olarak kabul edilmektedir. Öyle ki, deney grubunda rastgele atama yapılması deneyi yapanların gözlemlemeyi beklediği (veya gözlemleyemediği) etkileri gizleyebilecek- istatistiki sınırların izin ver-

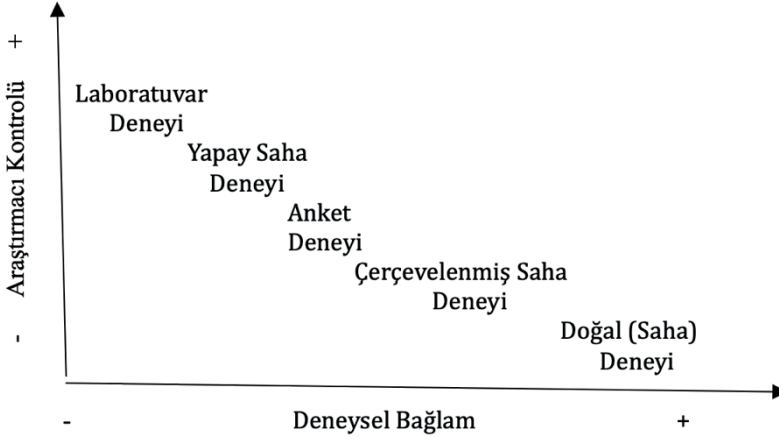
2 Dürtme kavramı olarak Richard Thaler ve Cass Sunstein tarafından şu şekilde kullanılmaktadır (Thaler ve Sunstein: 2008, s. 6): “Dürtme, herhangi bir seçeneği yasaklamadan veya ekonomik teşviklerini önemli ölçüde değiştirmeden insanların davranışlarını öngörülebilir bir şekilde değiştiren seçim mimarisinin herhangi bir yönüdür. Bir müdahalenin salt bir dürtme olarak sayılabilmesi için, müdahalenin kolay ve ucuz olması gerekir. Dürtmeler emir değildir. Meyveyi göz hizasına koymak bir dürtme sayılır. Abur cuburu yasaklamak ise sayılmaz.”

3 İçgörü kavramı ise literatürde bir yaklaşım olarak tanımlanmaktadır. “Davranışsal içgörüler (BI), insanların gerçekte nasıl seçim yaptıklarını keşfetmek için psikoloji, bilişsel bilim ve sosyal bilimden elde edilen içgörülerini deneysel olarak test edilmiş sonuçlarla birleştiren, politika oluşturmaya yönelik tümevarımsal bir yaklaşımdır.” <https://oecd-opsi.org/guide/behavioural-insights/> - :-:text=Behavioural insights (BI) is an,how humans actually make choices. (Son erişim tarihi: 29. 12. 2023).

diği sürece- dış faktörlerin ortadan kaldırılabilmesi anlamına gelmektedir (Morton ve Williams, 2008, s. 342-343).

Deneysel yöntemde bir deneyin sahip olması gereken nitelikler aynı zamanda deney türlerinin ayırt edilmesinde de önemlidir. Bouwman ve Grimmelikhuijsen' ın bu unsurlara dayanarak araştırmacı kontrolü⁴ ve bağlam⁵ olarak iki temel boyutta deney biçimlerini ayırt ettikleri⁶ grafik Şekil 1'de görülmektedir.

Şekil 1: Deneysel Tasarım Türleri

Kaynak: Bouwman ve Grimmelikhuijsen, 2016, s. 113'ten yazar tarafından çevirisi ve yeniden çizimi yapılmıştır.

4 Araştırmacı kontrolü, deney sırasında katılımcıların maruz kaldıkları üzerinde ne ölçüde etkiye sahip olduğunu ifade etmektedir (Bouwman ve Grimmelikhuijsen, 2016, s. 112).

5 Deneysel bağlam ise, deney havuzunun doğası, katılımcıların göreve getirdiği bilginin doğası, işin doğası veya ticaret kuralları, risklerin doğası ve katılımcıların faaliyet gösterdiği fiziksel ortamı ifade etmektedir (Harrison ve List, 2004, s. 1010).

6 Bouwman ve Grimmelikhuijsen (2016, s. 113), deney türlerini araştırmacı kontrolü ve deneysel bağlam temel boyutlarında Harrison ve List'ten (2004, s. 1013-1014) yola çıkarak görselleştirmişlerdir. Harrison ve List bazı araştırmaların her zaman bu kategorileştirmeye uyacak şekilde olmadığını ayrıca vurgulamıştır (2004, s. 1014).

Deneyisel tasarım türlerine kısaca değinmek gerekirse, geleneksel laboratuvar deneyi örneklem olarak öğrencileri, soyut çerçevelemeyi ve dayatılan kuralları kullanmaktadır. Yapay bir saha deneyinde ise uygulayıcılar gibi öğrenci olmayan katılımcılar bulunmaktadır. Çerçelenmiş saha deneyi ile yapay saha deneyi ancak katılımcıların görev veya bilgi setinde var olan bir saha bağlamında yapılabilmektedir. Doğal saha deneyinde ise katılımcılar bir deneyde olduklarının farkında değillerdir. Son olarak anket deneyleri ise bir anketin içine yerleştirilmiş bireysel karar verme deneyi olarak tanımlanmaktadır. Anket deneyleri kâğıt üzerinden yapılabileceği gibi internet üzerinden de yapılabilmektedir (Bouwman ve Grimmelikhuijsen, 2016, s. 112).

Deneyisel Yöntemin Faydaları ve Geçerliliği Üzerine

Sosyal bilimlerde deneyisel yöntemin kullanılması önemli faydalar sunmakta olup, diğer yandan ise kimi sorunlara sebep olabilmektedir. Bu durum Tablo 1’de kısaca özetlenmektedir. Faydalardan biri deneyisel yöntemin içsellik sorununa çözüm sunabilmesidir. İçsellik sorunu istatistiki olarak yapılan tahminlerin sapmalı ve tutarsız olmasına sebep olan bir problemdir (Bouwman ve Grimmelikhuijsen, 2016, s. 111). Deneyisel yöntemin bir başka önemli etkisi ise nedensel soruları yanıtlama (Margetts, 2011, s. 190) ve teori geliştirmeye katkı sağlamasıdır. Örneğin rasyonel tercih teorisinin bürokratların güçlerini artırmak için devamlı bir şekilde bütçe maksimizasyonunu savunacakları yönündeki varsayımı yapılan deneylerle yanlışlanmıştır. Yapılan çalışmalar sadece kişisel çıkarların değil, toplumsal çıkar ve kamu hizmeti motivasyonunun bürokratların karar alma süreçlerinde dikkate aldığı etkenler olduğunu ortaya çıkarmıştır (Bouwman ve Grimmelikhuijsen, 2016, s. 111).

Deneyisel yöntemin en önemli özelliği ise tekrarlanabilir olmasıdır. Tekrarlanabilir nitelikteki deneyler, tutarlı ve güvenilir bilgi üretimi açısından önemlidir. Aynı zamanda ulaşılan sonuçların sağlamlığının test edilmesi ve sonuçların yeni ortamlara veya katılımcılara uy-

gulanabilmesi deneylerin tekrarlanabilir olmasının bir göstergesidir (Bouwman ve Grimmelikhuijsen, 2016, s. 125). Örneğin psikoloji alanında yapılan bir çalışma, alandaki 100 temel deneyin ana bulgularının tekrarlanabilir olup olmadığını araştırmıştır. Tekrarlanan deneylerin önemli bir kısmı orijinal deneylerden daha zayıf kanıtlar üretmiştir (Open Science Collaboration, 2015).

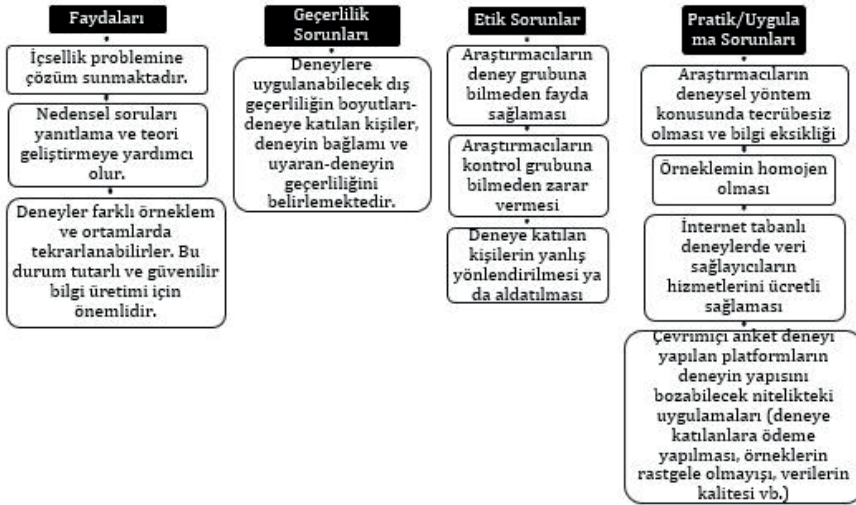
DeneySEL yöntemin kullanılmasının ortaya çıkarabileceği birtakım geçerlilik sorunları bulunmaktadır. Bouwman ve Grimmelikhuijsen'in, geçerlilik ile kastettiği şey deneyin teorik genellemeye ne düzeyde müsaade ettiği (2016, s. 114). Bouwman ve Grimmelikhuijsen, bu konuda deneylere uygulanabilecek dış geçerliliğin boyutları üzerinden kamu yönetiminde yapılan deneyleri değerlendirmiştir. Buna göre deneylerde dış geçerliliğin üç boyutu olduğunu ifade etmişlerdir. Birincisi, deneye katılan kişilerle, normal hayatta deney konusu olan uyarılarla karşılaşan insanlar arasındaki benzerliktir. İkincisi, oyuncuların faaliyet gösterdiği bağlamın ilgilenilen bağlama benzeyip benzemediğidir.⁷ Üçüncüsü ise, uyarının gerçek dünyada ilgilenilen bir uyarana benzeyip benzemediğidir.

DeneySEL yöntemin diğer sorunlarından biri de etik sorunlar olarak ifade edilebilir. Margetts ve Stoker'a göre, eğer deney yürütücüleri, deney grubuna pratik bir fayda sağlanabileceğini bilmiyorlarsa, bilerek kontrol grubuna zarar verilmiyorsa yapılan deney etik olarak kabul edilebilmektedir. Ancak daha çok eğitim ve sağlık gibi alanlarda-kamu politikası müdahalelerini test etmek için- yapılan deneyler uygulamada açık faydalara sebep olabilecektir. Bu durum söz konusu olduğunda ise hem bu duruma yapılan muhalefet hem de kontrol grubunda yer alan katılımcıların deney grubuna geçmek istemeleri gibi durumlar rastgeleleştirme girişimlerini tehlikeye atabilecektir (Margetts ve Stoker, 2018, s. 300). Etik sorunlardan bir diğeri ise katılımcıların aldatılması/yanlış yönlendirilmesi durumudur. Örneğin katılımcıların daha sonra pişman olabilecekleri- maddi bir ödül karşılığında bir hak-

⁷ Bouwman ve Grimmelikhuijsen'e göre bu kriter deneyselliğin derecesini kastettiği için nesnel olarak yakalanması zordur (2016, s. 121).

larından feragat etmeleri üzerine yapılan müdahaleler etik sorunlar oluşturmaktadır. Oy kullanma hakkının belirli bir meblağ karşılığında satılması üzerine yapılan deneyler bu duruma örnek oluşturmaktadır. Günümüzde bu tür deneyler için etik kurul izinleri çıkarılmamaktadır (Margetts ve Stoker, 2018, s. 301). Konuya bir başka örnek internet tabanlı araştırmaların yaygınlaştırılmasıyla ortaya çıkan- özellikle kâr amaçlı şirketlerle çalışılan- deney türlerinde katılımcıların manipüle edilmesi sorunudur (Margetts ve Stoker, 2018, s. 302).

Tablo 1: Deneysel Yöntemin Faydaları, Geçerliliği ve Sorunları

Kaynak: Bozeman ve Scott, 1992; Bouwman ve Grimmelhuijsen, 2016; Margetts, 2011 ve Margetts ve Stoker, 2018'den yararlanılarak yazar tarafından yapılmıştır.

Deneysel yöntemin kullanılmasında ortaya çıkabilecek bir diğer sorun ise uygulama sorunları olarak ifade edilen sorunlardır. Örneğin deney konusunda deneyimli olmayan araştırmacıların bilgi eksikliği ve ilgili alanda bu konudaki deneyimli kişilerden tavsiye alabilmelerinin kısıtlı olmasıdır. Bu konudaki sorunlar ise deneysel tasarımın farklı türlerinde daha farklılaşmaktadır. Örneğin saha ve laboratuvar deneylerinde katılımcı olarak seçilenlerin-öğrenciler veya coğrafi temelli katılımcı-

lar- homojen bir yapıda olması kimi durumda doğruluğu şüpheli olan sonuçların ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. Son olarak internet tabanlı yapılan deneylerde veri sağlayıcı platformun (X, Facebook gibi) kiminin ücretsiz veri sağlaması kimisinin ise veri hizmetlerini ücretli sağlaması bir çeşit sorun oluşturmaktadır (Margetts ve Stoker, 2018, s. 302-303). Bouwman ve Grimmelikhuijsen'e göre, öğrenci katılımcıların oluşturduğu homojenlik sorununa daha heterojen örneklerle yapılacak takip deneyleri ile tekrarlanabilirlik sağlanmalıdır. Bu noktada öğrenciler, uygulayıcılar, vatandaşlar ve karma örneklem olmak üzere farklı örneklem kompozisyonlarının oluşturulması gerektiğini savunmaktadırlar (Bouwman ve Grimmelikhuijsen, 2016, s. 114, 123).

Yeni çalışmalarda internet tabanlı anket deneylerinin kullanılması hem ucuz hem de heterojen bir örnekleme çevrimiçi deney yapılmasını sağlayacaktır. Özellikle çevrimiçi platformların sürekli değişen yapısı, internet sitelerinin "inşa et ve öğren" zihniyetinde oluşu bu durumu desteklemektedir. "Örneğin sosyal medya aracılığıyla kullanılan hedefli reklamların, Birleşik Krallık'ta 2015 seçimlerinde, Avrupa Birliği (AB)'de 2016 yılında yapılan referandumda ve 2016 yılında yapılan Amerika Birleşik Devletleri (ABD) başkanlık seçimlerinde önemli rol oynadığına dair kanıtlar bulunmaktadır." (Margetts ve Stoker, 2018, s. 298-299). Bu durumun bir başka örneğini ise yine çevrimiçi anket deneyi yapılarak katılımcılara deneye katılmaları durumunda belirli bir ödeme yapan Mechanical Turk (MTurk)'tür. Bu platform bir işgücü platformu olarak nitelenmektedir. Ancak, örneklerin rastgele atama yöntemiyle seçilmeyişi, verilerin kalitesi-örneklerin farklı sonuçlar vermediğine dair ampirik kanıtların bulunması- gibi konularda eleştirilmektedir (Bouwman ve Grimmelikhuijsen, 2016, s. 124).

DeneySEL Yöntemin Kamu Yönetimi Alanına Girişi ve Yükselişi: Davranışsal Kamu Yönetimi Örneği

Kamu yönetiminde insan davranışının önemsenebilirliğe başlaması, klasik yönetim anlayışının yerini neoklasik (Davranışçı) okula bırakmasıyla mümkün olmuştur. Klasik yönetim kuramlarının insanı göz ardı

eden bakış açısını eleştiren neoklasik yönetim kuramı, alanda ilk kez deneysel gözleme dayalı araştırmanın yapılmasına olanak sağlamıştır. Hawthorne Deneyleri olarak bilinen bu araştırma, insanın örgütler içindeki önemli birer unsur olduğu gerçeğini açığa çıkarmıştır. Western Elektrik Şirketinin Hawthorne fabrikalarında 1927- 1932 yılları arasında yürütülen bu araştırmanın alana ilişkin katkısı ise yönetim psikolojisi alanının ortaya çıkmasında oynadığı roldür (Dikmen, 2015, s. 133). İşyerinde çalışanların güdülenmesi ve grup dinamiğini ön plana çıkaran bu yaklaşım kamu yönetiminde 1930'lu yıllardan sonra kendine önemli bir yer edinmiştir (Dikmen, 2015, s. 24). Kamu yönetiminin psikoloji, sosyal psikoloji gibi alanlarla olan ilişkisinin önemsenmeye başlandığı bu yıllarda, alanda disiplinlerarası çalışmalar ön plana çıkmıştır.

Deneysel yöntemin sunduğu bilgi ve deney tasarım türleri ilk olarak iktisat ve siyaset bilimi⁸ alanlarında kullanılmaya başlanmıştır. Deneysel yöntem, siyaset bilimi ve kamu yönetiminin temel yöntemleri olan gözlem ve saha araştırmalarının aksine iç geçerlilik sağlama potansiyeli nedeniyle öne çıkmaktadır. Deneysel yöntem “en iyi” metodolojiyi sunma iddiasında değildir. Saha ve gözlemsel deneylerin sunamadığı birtakım imkanları sunarak onları tamamlamak amacındadır (Margetts, 2011, s. 191). Margetts (2011, s. 191), burada Ostrom’a (2007, s. 26-27) atıfla “teorinin yeterince test edilebilmesi için iç ve dış geçerliliği bir araya getirebilecek yöntemlerin kullanılması gerekliliği”ni vurgulamaktadır. Özetle deneysel yöntemlerin- iç geçerlilik için laboratuvar deneylerinin dış geçerlilik içinse saha deneylerinin- kullanılması sosyal ve siyasi olgular arasındaki nedensel ilişkileri anlamak için önemli bir araç olduğu ifade edilmektedir (Margetts, 2011, s. 191).

Siyaset biliminde deneysel yöntemden yararlanan çalışmalarda saha

8 Örneğin 2011 yılında Amerikan Siyaset Bilimi Derneği (ASPA) bünyesinde Deneysel Araştırma Bölümü kurulmuştur (<https://connect.apsanet.org/apsa2023/division-calls-2/> adresinden 30.11.2023 tarihinde erişim sağlandı). Ayrıca Cambridge University Press tarafından 2014 yılından beri Deneysel Siyaset Bilimi Dergisi (Journal of Experimental Political Science) yayınlanmaktadır (<https://www.cambridge.org/core/journals/journal-of-experimental-political-science> adresinden 30.11.2023 tarihinde erişim sağlandı).

deneyleri, laboratuvar deneyleri, doğal deneyler ve politika bağlamında katılımın artırılmasına yönelik dürtme deneyleri kullanılmaktadır (Margetts ve Stoker, 2018, s. 305). Dürtme ve içgörü deneyleri sadece siyaset bilimi için değil aynı zamanda kamu yönetimi ve politikası açısından da önemli bilgiler üretmektedir. Davranışsal kamu yönetimi, bireylerin psikolojisi ve davranışları hakkında son gelişmelerden yararlanarak kamu yönetimi teorilerinin davranışsal temellerini inceleyen, bireysel davranış ve değerlendirici yargıların mikro perspektifinden kamu yönetimi teorisinin disiplinlerarası bir analizidir (Grimmelikhuijsen vd., 2017, s. 46- 49; Jilke, 2015, s. 30, 157).

“Deney, ‘sosyal veri biliminin’ büyüyen araç setinin bir parçası haline geldikçe, siyaset bilimcilerin bu fırsatlardan yararlanmak için yeni uzmanlıklar geliştirmeleri gerekecektir.” (Margetts ve Stoker, 2018, s. 290). Buradan hareketle kamu yönetimi alanında çalışan araştırmacıların, uygulayıcıların ve hükümetlerin deneysel yöntemin sağlayabileceği bilgiyi araştırmalarına dahil etmeleri gerektiği söylenmelidir. Özellikle saha deneylerinin uygulandığı deneysel yöntem toplumla etkileşimi artıracak bir yapıda olması nedeniyle, toplumla daha fazla ilişki kurulması için- *“demokratik sistemlerin artan popülizm ve kurumlara karşı artan güvensizlik durumları dikkate alındığında”*- deneysel yöntemin kullanılması gerekmektedir (Margetts ve Stoker, 2018, s. 305). Örneğin 2008 yılı sonrasında birçok hükümet⁹- ABD, Birleşik Krallık, Almanya gibi- çeşitli politika tasarımı ve uygulaması noktasında kamu yönetimi yapılarında dürtme ve içgörü ile ilgili deneyler yürüten birimler kurmaya başlamıştır. Bu durumun ilk örneğini Birleşik Krallık İçgörüler Ekibi (BIT) oluşturmaktadır. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı (OECD), Avrupa Birliği (AB) ve Dünya Bankası gibi çeşitli uluslararası örgütlerin de bu deneysel araştırmaları desteklemesiyle kamu yönetimi alanında dürtme ve içgörüler yardımıyla çeşitli deneysel çalışmalar yürütülmektedir (Yelkesen ve Bankoğlu, 2023, s. 13-14). Deneysel

9 Örneğin Türkiye de bu konuda alandaki gelişmeleri yakından takip etmektedir. Akademik düzeyde üniversite bünyelerinde açılan deneysel ve davranışsal laboratuvarlar, bakanlık düzeyinde ise Davranışsal Kamu Politikaları ve Yeni Nesil Teknolojiler Daire Başkanlığı gibi adımlar atılmış olması bu duruma örnektir.

yöntem hükümet performansı, vatandaşlar ya da kamu görevlileri tarafından karar alma ve hükümet bilgisi gibi kamu yönetimi alt alanlarında halihazırda kullanılmaktadır. Ayrıca bu alanların dışında birçok alanda deneysel yöntemden faydalanılabileceği vurgulanmaktadır. Bu yeni alanlara vatandaş tutumları, idari karar alma, kamu görevlisi algısı ya da motivasyonu gibi örnekler gösterilmektedir (Bouwman ve Grimmelikhuijsen, 2016, s. 123).

Davranışsal kamu yönetimi alanında dürtme ve içgörü deneyleriyle birçok farklı çalışma gerçekleştirilmiştir. Örneğin Davranışsal İçgörüler Ekibi (BIT), 2010 yılında sonuç üretebileceği ve İngiliz vergi mükelleflerine para tasarrufu sağlayabileceğine dair sağlam kanıtlar sunabileceği vaatleriyle kurulmuştu (Thaler, 2015, s. 10). Öyle ki bu durum kısa süre içinde gerçekleşmiştir. Örneğin ilgili birim, vergi mükelleflerine gönderilen mektuplarda sadece bir cümleyi değiştirerek milyonlarca İngiliz sterlini gelir sağlamıştır (Halpern, 2015, s. 27). Bu durumun örneklerinden bir diğeri ise, kişilerin bireysel emeklilik fonlarına çalıştığı kurumlar tarafından otomatik olarak dahil edilmesi, ancak istedikleri taktirde çıkabilmelerini sağlayan dürtme deneyiydi. Bu deney Birleşik Krallık'ta uygulamaya koyulduktan üç yıl sonra, sistemden çıkan kişilerin sayısı üyelerin sayısının onda birinden az olduğu ortaya çıkmıştır (Thaler, 2015, s. 9).

Davranışsal kamu yönetiminde yürütülen deneylere bir başka örnek ise Covid-19 pandemisi sürecinde uygulanan aşı ve kapanma konularındaki dürtme deneyleridir. Bu deneylere örnek olarak 2022 yılında yapılan "*Nudging for lockdown: behavioural insights from an online experiment*" çalışması gösterilebilir. İlgili çalışmada Fransa'da bireylerin kapanma sürecine nasıl ve hangi şartlarda uyum sağlama konusunda niyetli oldukları toplumsal norm dürtüsü çerçevesinde incelenmiştir. Çalışmada dürtmeyi alan grup ile referans grup eğer coğrafi olarak aynı konumu paylaşıyorsa dürtmenin etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Blayac ve ark., 2022). Son olarak, özel sektörün uyguladığı birtakım deneylerin kamu kurumları tarafından yapılabileceği öne sürülmektedir. Google'ın İnsan Kaynakları (İK) departmanı çalışanları-

nın mutluluğu ve motivasyonu için sürekli olarak çeşitli teşvikler ve deneyler yürütmektedir. Bu deneylerin bir benzeri-*sosyal bilimcilerin yardımıyla*- vatandaşlar ve kamu görevlileri için yapılabilir. Kamu yönetiminde deneysel yöntemin kullanımında birden fazla örneklemin kullanılması, daha çeşitli deneysel tasarımların-faktöriyel tasarım¹⁰ veya denek içi tasarım- kullanılması ve deneysel türlerin çeşitlendirilmesi gibi durumlar ise deneyin sağlamlığını artırmak için önemlidir (Bouwman ve Grimmelikhuijsen, 2016, s. 124).

Sonuç

Kamu yönetiminde teori ve yöntem geliştirme artık tek başına kamu yönetimi bilgisinden gelen deneyimle değil, diğer disiplinlerin oluşturduğu bilgilerle sınırların genişlediği interdisipliner bir nitelik göstermektedir. Bu çalışma deneysel yöntemin sosyal bilimler alanında nasıl çalışıldığı ve çalışılabileceği konusundan yola çıkarak, kamu yönetimi alanına bir katkı yapmayı amaçlamıştır. Deneysel yöntemin özellikle siyaset bilimi ve iktisat alanlarında kullanılmasıyla kamu yönetimi alanına yeni bilgiler aktarılmıştır. Bu noktada kamu yönetiminde deneysel yöntemin kullanıldığı bir örnek niteliği taşıyan davranışsal kamu yönetimi alanının dürtme ve içgörü deneyleriyle 2010'lu yıllardan itibaren alana katkı sağladığı görülmektedir. Bu katkının devam edebilmesi için deneysel yöntemin-tekrarlanabilirlik, örneklem kısıtı gibi-kimi geçerlilik ve uygulama sorunlarının giderilmesi önemli bir adım olarak. Bouwman ve Grimmelikhuijsen' in vurguladığı gibi "*Deneysel kamu yönetiminin yükselişi bir dizi "tek seferlik" deneye değil, çeşitli araştırma tasarımları ve bağlamlarda test edilmiş ve tekrarlanmış güvenilir bir kanıt tabanı oluşturması açısından çok önemlidir.*" (2016, s. 125). Bu nedenle kamu yönetimi araştırmacıları bu noktada hükümetlere yol göstermek ve önerilerde bulunmak için yeni çalışmalar yürütmelidir.

10 "*Bir faktöriyel tasarım, kasıtlı olarak manipüle edilen iki veya daha fazla bağımsız değişkenden oluşur. Örneğin, performans bilgisinin vatandaş tutumları üzerindeki etkisini araştırmak için hem bilginin tasarımını (örneğin, göreceli veya mutlak performans) hem de gerçek performans (yüksek veya düşük) manipüle etmek faydalı olabilir. Faktöriyel bir tasarım, bir olgunun karmaşıklığını yakalamak için birden fazla bağımsız değişken içerir.*" (Bouwman ve Grimmelikhuijsen, 2016, s. 124).

Kaynakça

Blayac, T., Dubois, D., Duchêne, S. , Nguyen-Van, P., Rafai, I., Ventelou, B., & Willinger, M. (2022). Nudging for Lockdown: behavioural insights from an online experiment. *Social Psychology*. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4031910>.

Bouwman, R., & Grimmelikhuijsen, S. (2016). Experimental public administration from 1992 to 2014: A systematic literature review and ways forward. *International Journal of Public Sector Management*. 29(2). 110-131.

Bozeman, B., & Scott, P. (1992). Laboratory experiments in public policy and management. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 2(3), 293-313.

Dikmen, A.A. (2015). *Makine İş Kapitalizm ve İnsan*. 3. Baskı, NotaBene Yayınları. Ankara.

Harrison, G. W., & List, J. A. (2004). Field experiments, *Journal of Economic Literature*. 42(4). 1009-1055.

Halpern, D. (2015). *Inside the Nudge Unit: How Small Changes Can Make a Big Difference*. Penguin Random House. UK.

Grimmelikhuijsen, S. , S. Jilke, A. L. Olsen & L. Tummers (2017). Behavioral Public Administration: Combining Insights From Public Administration and Psychology. *Public Administration Review*. 77(1). 45-56.

Lijphart, A. (1971). Comparative Politics and the Comparative Method. *The American Political Science Review*. 65(3). 682–693.

Margetts, H. Z. (2011). Experiments for public management research. *Public Management Review*. 13(2). 189-208.

Margetts, H., & Stoker, G. (2018). The Experimental Method. içinde Lowndes, V., Marsh, D., & Stoker, G.(ed.). *Theory and Methods in Political Science*. Fourth Edition. Palgrave. London, U.K. 290-305.

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ RİSK RAPORLARININ UFRS S2 İKLİMLE İLGİLİ AÇIKLAMALAR TASLAĞINA GÖRE İNCELENMESİ

SMMM Dr. Kadir GÜLÇİN¹

Giriş

Aralık 2022’de Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) tarafından, iklim değişikliği ve sürdürülebilirlik hakkında iki ayrı standart taslağı yayınlanarak, işletmelerin her iki konuda şeffaf, ihtiyaca uygun ve yüksek kalite düzeyinde bilgilerin raporlanmasında ilke temelli öneriler sunmuştur. İklim değişikliğine ilişkin uluslararası faaliyetler 1988 yılında Birleşmiş Milletler çatısı altında merkezi İsviçre’de olan Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (Intergovernmental Panel on Climate Change – IPCC) kurulması ile gelişmiştir. Bu kurulun başlıca görevi iklim değişikliğine neden olan konular hakkında teknik, bilimsel ve sosyoekonomik incelemelerde bulunarak yol gösterici olmaktır. 1992 yılında Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı’nın tespit ve sonuçları olarak Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (United Nations Framework Convention on Climate Change – UNFCCC) imzalanmıştır. Böylece, finansal projeksiyonlarda iklim riskleri dikkate alınmaya başlanmıştır. 1994 yılından Taraflar Konferansında (Conference of the Parties - COP) Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Konferansı olarak her yıl düzenlenme kararı alınmıştır. İklim değişikliği ile mücadelenin ve etkilerinin azaltılması konuları katılan ülkeler tarafından tartışılarak sonuç raporu ortaya çıkarılmaktadır. 2015 yılında COP21 zirvesinde Paris Anlaşması imzalanarak sera gazı azalımı, yenilenebilir enerji yönelimi, küresel ısınmanın sınırlandırılması, iklim değişikliği ile mücadelede kırılgan ve zayıf ekonomilere destek ortak hedef belirlenmiştir.

1 Serbest Muhasebeci Mali Müşavir, ORCID:0000-0003-3460-8316, kadirgulcin@hotmail.com

2015 yılında Finansal İstikrar Kurulu (Financial Stability Board – FSB) tarafından İklimle Bağlantılı Finansal Açıklamalar Görev Gücü (Task Force on Climate Related Financial Disclosure -TCFD) kurulmuştur. TCFD, şirketler tarafından açıklanan bilgilerin iklim değişikliği sonucu risk ve fırsatları da konu edinerek bilgi kullanıcılarına şeffaf bilgi sunulması yönünde tavsiyeler geliştirmeyi amaçlamıştır. 2017 yılında, TCDF tarafından finansal raporların iklim değişikliği etkilerini açıklayıcı öneri veri seti yayınlanmıştır. 2022 yılında Uluslararası Sürdürülebilirlik Standartları Kurulu (International Sustainability Standards Board - ISSB) kurulmuştur. ISSB'nin kuruluşu İklim Saydamlık Standartları Kurulu (Carbon Disclosure Standards Board - CDSB) ile Değer Raporlama Vakfı'nın (Value Reporting Foundation - VRF “daha önce IIRC ve SASB birleşmesiyle kurulan”) birleşmesiyle gerçekleşmiştir. ISSB, 31 Mart 2022 tarihinde sürdürülebilirlik ve iklim değişikliği kapsamında iki taslak standart yayınlamak üzere sürdürülebilirlik ve iklim değişikliği ile ilgili risk ve fırsatlar hakkında işletmelerin açıklaması beklenen temel prensipleri kamuoyuna sunmuştur. Haziran 2022'de Türkiye'nin sürdürülebilirlik ve iklimle ilgili standartlarını belirlemeye Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) yetkilendirilmiştir. 8 Aralık 2022 tarihinde KGK tarafından UFRS S1 Sürdürülebilirlikle İlgili Finansal Bilgilerin Açıklanmasına İlişkin Genel Hükümler Taslak Metin ile UFRS S2 İklimle İlgili Açıklamalar Taslak Metin yayınlanmıştır (Borsa İstanbul, 2022).

UFRS S2 İklimle İlgili Açıklamalar Standardı ve Kapsamı

UFRS S2 taslağı, genel anlamıyla iklim değişikliği nedeniyle karşılaşılan risk ve fırsatların finansal tablolara ve işletme değerine etkisini açıklayabilmektir. İklimle ilgili risk ve fırsatların nasıl anlamlandırıldığı, faaliyet alanında nasıl bir iş modeline uyarlandığı ve yönetim stratejisinin nasıl desteklendiği konusunda finansal raporlama kullanıcılarına bilgi sağlanmasını amaçlamaktadır. İklimle ilgili risklerin işletme faaliyetlerine etkisi yönünden akut fiziksel riskler, kronik fiziksel riskler ve geçiş riskleri olarak taslak metinde ayrıştırılmaktadır.

Akut fiziksel riskler doğa olaylarını içeren sel, olağandışı hava olayları örnek gösterilirken, kronik fiziksel riskler ise küresel etkileri içerek deniz seviyelerinin yükselmesi ve yüksek ortalama sıcaklık örnekleri verilmektedir. Geçiş riskleri ise kontrolü fiziksel risklere göre daha hızlı ve kolay olan piyasa, hukuk, teknoloji ve itibari riskler olarak sıralanmaktadır (UFRS S2, md 1-9). İklim değişikliği kaynaklı risk ve fırsatlar işletme sürecine entegre edilirken TCFD tarafından dört farklı dinamik üzerinden yürütülmesi tavsiye edilmektedir. Bu dinamikler, yönetim, strateji, risk yönetimi ile ölçütler ve hedefler şeklinde sıralamak mümkündür (Akdoğan, Özerhan, & Sultanoğlu, 2023, s. 104). Yönetim; iklim risk ve fırsatları işletme organizasyonu içerisinde etkili yönetim mekanizması ile yönetilebilir ve değer oluşturulabilir hale getirilmesini içermektedir. Sermaye Piyasası Kurulu (SPK)'nun Kurumsal Yönetim Tebliği'nde, yönetim kurulu bünyesinde oluşturulan komiteler kapsamında "Kurumsal Yönetim Komitesi" 'ne yer verilmektedir. Yönetim mekanizması içerisinde etkin rol üstlenen Kurumsal Yönetim Komitesi, işletmenin kurumsal yönetim ilkelerinin uygulanıp uygulanmadığını, uygulanmaması durumunda gerekli açıklamalar ile sonuç durumunu raporlamaktadır. Ayrıca işletmelerin yönetim kurulları tarafından iklimle ilgili risk ve fırsatların ne derecede önemsendiği ve finansal raporlar üzerindeki etkisinin nasıl değerlendirildiği işletme paydaşları ve bilgi kullanıcılarına açıklanması amaçlanmaktadır. Buna bağlı olarak yönetim organı işletme yönetiminin iklimle ilgili süreç kapsamındaki rolünü açıklar. İşletmelerin iklimle ilgili yönetim eylemleri, sorumlu organları, tasarlanmış stratejileri, işletme faaliyetlerine entegre modeli, bilgi akışı ve değerlendirme süreçleri, süreç ve hedef değerlendirmeleri, yönetimin rolü gibi konuların hazırlığı ve planlamasını içermektedir (IFRS S2, md.5). Strateji; iklimle ilgili risk ve fırsatların işletme faaliyetlerine olumlu ya da olumsuz etkilerine karşılık aksiyon planının oluşturulmasıdır. İklimle ilgili stratejiler belirlerken stratejinin uygulanacağı iş modeli, nasıl uygulanacağını, hedefler, finansal etkiler, iş performansı, iklim esnekliğini, senaryo analizleri, kısa orta uzun vadede beklentiler, geçiş planı ve farklı ülkelerdeki faaliyetlerin nasıl etkileyeceği hakkında açıklamalara yer verilir (IFRS

S2, md.7-15). Risk yönetimi; normalin dışında oluşacak iklim risklerinin tanımlanarak genel risk yönetimi içinde önemlilik düzeyi işletme paydaşları tarafından anlamlandırılabilir şekilde açıklanmasıdır. İklim risk etkilerinin yönetilmesinde uygulanacak süreçler ve bu süreç kapsamında kullanılan parametreler, nitel ve nicel faktörler, öncelik sırası, olası fırsatların ölçümlenmesi, atılacak adımlar ve gerekli hizmet veya destek unsurlarına ilişkin açıklamalardır. İklim riskinin işletme performansına etkisi ve beklenti değerlendirmesi risk yönetimi için açıklanması beklenen bilgilerdendir (IFRS S2, md.16-18). Ölçütler ve hedefler; iklim risk ve fırsatlarının paydaşlar tarafından finansal ölçütler ile anlaşılmasını ve yorumlanmasını sağlayacak şekilde açıklanmasını içermektedir. İlgili ölçütlerin neler olduğu, nasıl ilişkilendirildiği, nasıl değerlendirilerek yönetildiğini kapsamaktadır. Örneğin, ilgili ölçütler finansal ve finansal olmayan verilerden oluşur. Sektör içerisinde veya sektörler arasında sera gazı emisyon yoğunluğu finansal olmayan bilgi niteliğindeyken maliyet analizi kapsamında kullanılan her bir sera gazı metrik ton fiyatı veya emisyon azalımı için yatırım kararı ya da iklimle ilgili konularda yönetici ücretleri finansal bilgileri oluşturmaktadır. Hedef olarak açıklanan bilgiler içeriğinde, hedefe ulaşılma aşamasındaki süre, hedefin uluslararası inisiyatiflere uygunluğu, hedefin tamamen karbonsuzlaştırma mutlak hedef mi yoksa uyarılama amaçlı yoğunluk hedef mi olduğu açıklanmaktadır (IFRS S2, md.19-24).

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

UFRS S2 ile getirilen ilkelerin işletmeler tarafından mevcutta hazırlanmış olan iklim riski raporları içeriklerinde nasıl uygulandığı araştırılmaktadır. Araştırma kapsamında, Daikin 2021 Türkiye İklim Riskleri Raporu, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası 2021 İklim Riskleri Raporu, AXA Group 2022 İklim ve Biyoçeşitlilik Raporu örneklem olarak dikkate alınmaktadır. İşletmelerin gelecek faaliyet programında iklimle ilgili açıklamalara uluslararası kabul edilen yönetim, strateji, risk yönetimi ile ölçütler ve hedefler kapsamında nitel ve nicel verilere yer verilip verilmediği tespit edilerek raporlarda açıklanan veriler UFRS

S2 ilkelerine göre değerlendirilmiştir.

Daikin Isıtma ve Soğutma Sistemleri Sanayi Ticaret A.ř. (Daikin Tırkiye)

Isıtma, havalandırma, iklimlendirme ve endşstriyel soğutma sektörüne arz ettiği ürün yelpazesi olan klima, aspiratör, nemlendirme cihazları, havalandırma cihazları ile kendi sektöründe önemli bir yere sahiptir. İşletmenin iklimle ilgili yayınlanan raporuna ilişkin UFRS S2 kapsamında karşılaştırmalar, incelemeler, tespitler ve bulgular aşağında dört temel ilke başlığı ile yer verilmiştir. Yönetişim kapsamında; yönetim kuruluna bağlı Sürdürülebilirlik Bölümü kurulmuş ve bu bölüme atanan yönetici ile sürdürülebilirlik ve iklimle ilgili çalışma grupları arasında koordinasyon sağlanarak yönetim kuruluna düzenli olarak raporlama yapıldığı açıklanmıştır. (Daikin Tırkiye, 2021). Strateji kapsamında; Daikin Global'in Tırkiye operasyonlarını da dahil ettiği sera gazı emisyonunu 2050 yılına kadar net sıfıra indirme hedefini ortaya koyan Çevre Vizyonu 2050 isimli bir strateji planı geliştirmiştir. İşletme sürdürülebilirliği ve çevre, hava, iklim katmanında 2025 yılını da kapsayan farklı başlık altında ana stratejisini içeren orta ve uzun vadede iklim ile ilgili işletme stratejisi açıklanmıştır. İklimle ilgili senaryo analizi çalışmalarının gerçekteştirilmesi planlandığı ve yakın gelecekteki hedefleri arasında yer aldığı bildirilmiştir. Raporun strateji bakımından UFRS S2 kapsamında açıklanması beklenen standart veriler düzeyinde hazırlandığı görölmektedir (Daikin Tırkiye, 2021). Risk yönetimi kapsamında; iklim riskleri TCFD tavsiyeleri doğrultusunda geçiş riskleri ve fiziksel riskler olarak sınıflandırılmıştır. Risk değerlendirme aralığı olarak kısa vadede üç yıl ile mevcut planlar kısa vadede tekrar incelemeye alındığı, orta vadede üç ile on yıl arasında, uzun vadede on yıl ve üzeri olarak 2050 yılına kadar olan vizyon programına uyum gözetildiği açıklanmıştır. Raporun risk yönetimi bakımından UFRS S2 kapsamında açıklanması beklenen standart veriler düzeyinde hazırlandığı görölmektedir (Daikin Tırkiye, 2021). Ölçütler ve hedefler kapsamında; sera gazı emisyonu azaltma hedefinde 2015 yılından

İtibaren yüzde bir her yıl azaltma programı ile 2030 yılında yüzde on beş oranında azaltma hedefinde ilerlemektedir. Emisyon salınımını üç ayrı sınıfta takip edildiği, Kapsam 1, Kapsam 2 ve Kapsam 3 sınıflarıdır. Kapsam 1, faaliyet kapsamında doğrudan tüketilen kaynaklara ait sera gazı emisyonudur. Kapsam 2, satın alınan elektrikten kaynaklı sera gazı emisyonudur. Kapsam 3, satın alınan mal ve hizmetlerden kaynaklı sera gazı emisyonlarıdır. Daikin Türkiye, Hendek üretim tesisinde güneş enerjisine dayalı yenilenebilir enerji yatırımı ile 2020 mali yılında Kapsam 1 ve Kapsam 2 sera gazı emisyonlarını yüzde altmış üç azalttığı belirtilmiştir. Raporun ölçütler ve hedefler bakımından UFRS S2 kapsamında açıklanması beklenen standart veriler düzeyinde hazırlandığı görülmektedir (Daikin Türkiye, 2021). Sonuç olarak, Daikin Türkiye, 2022 Aralık ayında taslak olarak yayınlanan UFRS S2 iklimle ilgili açıklamalar standardını, 2021 yılında uluslararası iklim politikalarını dikkate alarak bir raporlama yaptığı görülmektedir. Raporun hazırlanmasında Ulusal Sera Gazı Envanterleri Rehberi (2006), Sera Gazı Protokolü ve Kurumsal Muhasebe ve Raporlama Standartları metodolojilerinin kullanıldığına vurgu yapılmıştır (Daikin Türkiye, 2021).

Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A.Ş. (TSKB)

Türkiye’de kurulan ilk kalkınma ve yatırım bankasıdır. Günümüzde Borsa İstanbul Yıldız Pazarda işlem görmektedir. Sürdürülebilirlik ve iklim değişikliğini kurumsal politika olarak ön planda tutmaktadır. TSKB’nin Mayıs 2021 döneminde yayınlanmış İklim Riskleri Raporu incelenmiştir. Yönetişim kapsamında; iklim değişikliği ve çevresel konularında yer aldığı iklim değişikliği politikaları yönetim kurulu sorumluluğu altında yürütülmektedir. Sürdürülebilirlik ve iklim riskleri konulu ilk komite 2014 yılında kurulduğu ve üyeleri yönetim kurulu tarafından atanmak üzere üç yönetim kurulu üyesi, genel müdür ve iki genel müdür yardımcısından oluştuğu belirtilmektedir. Raporun yönetişim bakımından UFRS S2 kapsamında açıklanması beklenen standart veriler düzeyinde hazırlandığı görülmektedir (TSKB, 2021).

Strateji kapsamında; TSKB, 2008 yılında sıfır karbon uygulamasına geçmiş, uluslararası iklim deklarasyonu imzalanmış ve TCFD destekçisi bir kuruluş olarak hedef, strateji ve politikaları bu yönde belirlemiştir. İklim risk ve fırsatlarını küresel açıdan değerlendirerek fiziksel ve geçiş risklerini işletme faaliyetlerine etkilerini doğrudan ve dolaylı olarak ayırtmıştır. Ayrıca bu risk ve fırsatları orta ve uzun vadeli olarak tanımlayarak incelemiştir. Kısa vadeli olarak bir yıl ile altı ay arası, orta vadeli bir ile beş yıl arası, uzun vadeli beş yıl üzeri süre ile tanımlamaktadır. İklimle ilgili senaryo analizi çalışmalarının gerçekleştirilmesi planlandığı ve yakın gelecekteki hedefleri arasında yer aldığı bildirilmiştir. Raporun strateji bakımından UFRS S2 kapsamında açıklanması beklenen standart veriler düzeyinde hazırlandığı görülmektedir (TSKB, 2021). Risk yönetimi kapsamında; risk kavramı iklim değişikliği ile ilgili riskler ve işletmenin sektörüne özgü riskler ile birlikte ayrı ayrı tanımlanmıştır. Fiziksel riskler ve geçiş riskleri olarak gruplandırılmıştır. Risk türleri karşılaştırılarak önemlilik düzeyleri ve etkileri açıklanmıştır. Fiziksel ve geçiş riskleri sektörlere göre düşük, orta, yüksek, pozitif etki düzeyleri karşılaştırılmıştır. TSKB, riski ölçümü için uluslararası finansman kuruluşları ve ekvator prensipleri dikkate alınarak Çevre ve Sosyal Risk Değerlendirme Modeli olan ERET 'i tasarlamış ve 2007 yılından itibaren kullanmaktadır. Bu model ile projelerin çevresel ve sosyal etkilerinin standartlara göre değerlendirilmesini 2021 yılından itibaren iklim riskleri ile entegre sürecini başlatmıştır. Böylece bankanın içsel risk derecelendirme modeline iklim riskleri de uyarlanması amaçlanmıştır. Raporun risk yönetimi bakımından TFRS S2 kapsamında açıklanması beklenen standart veriler düzeyinde hazırlandığı görülmektedir (TSKB, 2021). Ölçütler ve hedefler kapsamında; TSKB, sıfır karbon bankacılığı hedefiyle Kapsam 1 ve Kapsam 3 sınıfında oluşan sera gazı emisyonlarını, Gold Standard sertifikalı rüzgâr enerji santraline sağlanan karbon kredileri ile nötrlendiği açıklanmıştır. Kapsam 2 sınıfında elektrik kullanımından kaynaklı oluşan sera gazı emisyonunu sıfırlamak için yenilenebilir enerji satın alımı yapılarak Kapsam 2 emisyonunu sıfırlandığı açıklanmıştır. Kapsam 2 sıfır sera gazı emisyonu politikasına devam edileceği belirtilmektedir.

TSKB Mayıs 2021 dönemi olarak yayınladığı raporu TCFD'nin tavsiyelerine göre hazırlandığını beyan etmiştir. Sonuç olarak, TSKB iklim riskleri raporunu UFRS S2 kapsamında açıklanması beklenen standart veriler düzeyinde hazırlandığı görülmektedir (TSKB, 2021).

Axa Grubu

Sigorta sektöründe faaliyet gösteren, Türkiye'de hayat dışı sigorta poliçesi üretiminde sektörde ilk on sigorta şirketi içinde yer almaktadır. Uluslararası bir şirket olan Axa Grubu, tüm ülke şubelerini ve Türkiye Axa Sigorta A.Ş. 'yi kapsayacak şekilde Haziran 2022 tarihli 2022 İklim ve Biyoçeşitlilik Raporu yayınlamıştır. Axa Grubun Haziran 2022 döneminde yayınladığı İklim Riskleri Raporu incelenmektedir. Yönetişim kapsamında; Axa, iklim değişikliğinin etkilerini yönetim kurulunda görüşülmek ve rapor altına alınmak üzere yönetim kurulu finans ve risk komitesi tarafından iklim riskleri izlenmekte ve iklim değişikliği hakkında yönetim kuruluna raporlandığı açıklanmıştır (Axa, 2022). Strateji kapsamında; Axa ilerleme endeksi programını Nisan 2021'de uygulamaya başlamış ve ilerleme endeksi programı kapsamında, 2025 yılına kadar karbon emisyon salınımını azaltarak karbon nötrlüğünü, yeşil yatırımlarda 2023 yılında yirmi altı milyar Euro'ya ulaşılması yönünde yatırım stratejisini, genel hesap varlıklarının karbon ayak izini 2025 yılı itibariyle yüzde yirmi azaltılmasını, çalışanların dönüşümün lideri olmalarını stratejik plan eşliğinde geliştirmektedir. İklimle ilgili olası etkiler orta ve uzun vadede planlamaktadır. 2019 yılında biyoçeşitlilik kayıp finansal bir risk olarak ele alınmış, 2021 yılında enerji politikası, ormansızlaştırma ve ekosistem dönüşüm politikası geliştirilmiş, 2022 yılında yatırım ve faaliyetlerin biyoçeşitlilik üzerinde etkisi değerlendirilmek üzere ilk pilot uygulamasını gerçekleştirmiştir. İklim stratejisi ile bilançonun yatırımlar ve sigorta olmak üzere her iki taraftan finansal etki oluşturacak kararlar alınmıştır. 2021 yılında önlenen emisyon miktarı, önlenen atık ve üretilen temiz enerji açıklanmıştır. Ayrıca toplumsal amaçlı geliştirilen sağlık çözümleri açıklanmıştır. Axa, iklim değişikli kapsamında 2019 yılında İklim ve Biyoçeşitlilik

Etki Fonu oluşturmuştur. Bu fonun, doğal sermayenin korunması, kritik habitatların korunması ve iklim değişikliği etkilerinin küresel olarak azaltılması faaliyetlerinde kullanılması amaçlanmıştır (Axa, 2022). Risk yönetimi kapsamında; Axa, uluslararası pazarın büyük bir bölümünde faaliyet sürdürmektedir. Özellikle sigorta, reasürans, varlık yönetimi ve bankacılık faaliyetleri ile ön plana çıkmaktadır. Bu sebeple küresel ölçekte iklim riskleri ile birlikte birçok riski tanımlamakta ve bu risklere karşı plan oluşturmaktadır. Mevcut risk yönetimi tekniklerini iklim riskleri ile uyarlayarak iklim dönüşüm senaryoları oluşturulduğu belirtilmektedir. Stres testleri kapsamında doğal afet, sağlık koruma, emtia kaza, tropik fırtınalar, kuraklık gibi konular iklim değişikliği dikkate alınarak yeniden uyarlandığı vurgulanmaktadır (Axa, 2022). Ölçütler ve hedefler kapsamında; Axa, küresel ısınmayı iki derece altında tutma hedefi ile tüm faaliyetlerine bu yönde hareket etmektedir. Finansal tabloları iklim değişikliğine göre ısınma potansiyeli değişimi gösterilmiştir. 2020 yılı ile 2021 yılı arasındaki değişime göre öz kaynak ısınma potansiyelinin sabit kaldığı, şirket borçlarının ısınma potansiyelinin düştüğü, şirket öz kaynak ve borç ilişkisinde ısınma potansiyelinin düştüğü vurgulanmıştır. Ancak tüm ölçütlere rağmen genel kapsamda karşılaştırılan iki derecelik hedefe henüz ulaşamadığı açıklanmıştır. Axa bilançosunun işletme değerindeki karbon yoğunluğu 2019 yılı ile 2021 yılı yüzde otuz üç azaltılarak iki yıl içinde karbon yoğunluğu azaltıldığı vurgulanmıştır (Axa, 2022).

Sonuç

Bu çalışmada, üç farklı sektörden üç ayrı şirket raporu örneklem olarak belirlenmiştir. Yayınlanan raporların hazırlanma ilkeleri ve içeriği bakımından, taslak yayınlanan İklimle İlgili Açıklamalar standardı ile büyük bir oranda uyum içinde olduğu görülmüştür. İlgili raporlar, standart metninde yer alan dört temel etmen olan yönetim, strateji, risk yönetimi ile hedef ve ölçütler kapsamında hazırlandığı görülmüştür. Şirketler tarafından raporda yer verilmeyen bilgilerin eksikliğine de değinildiği görülmüştür. Standartların yeni olması, sera gazı emis-

yonu hesaplanma yöntemlerinin işletmeler için yeni bir raporlama planı gerektirmesi belli başlı bilgilerin yayınlanmasını sonraki raporlarda yer verileceği üzerinde durulmuştur. Raporların eksik yönlerine bakıldığında, yayınlanmış risk raporlarının yüzeysel olduğu, iklim değişikliğine ilişkin faktörler tam olarak ölçeklendirilemediği, sıfır karbon salınımı hedefine ilişkin yapılacaklar listesi yetersiz olduğu, ayrılan bütçeler net bir şekilde ifade edilemediği, geçiş süreci olduğu ve işletmelerin karar vermekte zorlandığı anlaşılmaktadır. İşletmelerin üretim, tedarik zinciri ve pazar ağını olumsuz etkilemektedir. Sera gazı salınımı yüksek olan üretim sektörünün sigortalanma ve kredi kaynakları yönünden gelecekte sınırlamaların olacağı anlaşılmaktadır. Uluslararası oluşumlar ile sera gazı salınımı yüksek sektörler yaptırımların devam edeceği anlaşılmaktadır. Fırsat alanı olarak düşük sera gazı emisyonuna dayalı yeni üretim yöntemleri ön plana çıkacağı düşünülmektedir. Yenilenebilir ve yeşil enerji gibi alanlara önemli ölçüde avantajlı kredi kaynağı sağlanacağı görülmektedir. Devletler tarafından sıfır emisyon hedefi kapsamında işletmelere ve girişimcilere önemli teşviklerin sunulacağı anlaşılmaktadır.

Kaynakça

Akdoğan, N., Özerhan, Y., & Sultanoğlu, B. (2023). İklimle İlgili Açıklamalar Standart Taslağı- Ifrs S2: Bıst Sürdürülebilirlik Endeksindeki İşletmelere Olası Etkileri. Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, Özel Sayı, 99-132.

Axa. (2022). İklim ve Biyoçeşitlilik Raporu, Enerji Dönüşüm Sürecini Hızlandırma.

Axa Group. Borsa İstanbul. (2022). Şirketler İçin İklim Raporlama Rehberi. Borsa İstanbul.

Daikin Türkiye. (2021). Daikin Türkiye İklim Riskleri Raporu.

Daikin Türkiye. TSKB. (2021). İklim Riskleri Raporu, İklimle Bağlantılı Finansal Beyanlar Görev Gücü Beyanı. TSKB Sürdürülebilirlik Danış-

manlığı A.Ş. SPK, Kurumsal Yönetim Tebliği (II-17.1), mevzuat.gov.tr,
Erişim tarihi: 12/05/2023 KGK, Taslak Metin İklimle İlgili Açıklamalar,
UFRS S2 İklimle İlgili Açıklamalar, kgk.gov.tr, Erişim Tarihi: 02/05/2023

POLİTİK PSİKOLOJİ BAğLAMINDA ŞİDDET

Ayça Ferda Kansu¹

Nilay Hatice Kocuk²

Giriş

Yaşadığımız, bizi çepeçevre saran ve kendi küçük pencerelerimizden baktığımız “Dünyamız”, karmaşık/kaotik düşünceler sistemlerinin üzerine kuruludur. Bizler bu karmaşık sistemi anlamak ve anlamlandırmak için birden fazla uyarana maruz kalırız. Bu uyarılar arasında ilişki kurup doğrunun ve yanlışın ne olduğuna ilişkin kanaatler geliştiririz. Oluşan bu düzen karşısında her zaman yeni kararlar ve yeni seçimler yapmak zorunda kalırız. Peki şiddet bir seçim midir? Bir seçim ise eğer insanın doğasında olan bir davranış mıdır? Yoksa sonradan öğrenilen davranış örüntülerinden biri midir? Bu tür kritik sorular, tartışmamızı kuvvetlendiren nitelikte olup yanıtları çalışmamız boyunca tartışılmaktadır. Dünya’nın “iyilik” ve “kötülük” eksenini üzerine kurulu bir düzen içerisinde yer aldığını düşündüğümüzde, tarih boyunca bu düzen kimi insanlar tarafından ahlaki boyutların sınırlarını zorlamıştır. Kimi insanlar tarafından ise erdemli davranışlar göstermelerine sebep olmuştur. Görece yeni yeni tanınan, interdisipliner bir alan olan Politik Psikoloji’ nin bu noktada temel hedefi; insanları savaşlara, katliamlara, işkencelere maruz bırakmış toplulukların psikolojik ve siyasal boyutunu “şiddet”in var olma amacı üzerinden betimlemek ve şiddetin kaynağını, etkilerini tartışmaktır. Bu amaç doğrultusunda, şiddetin doğasıyla ilgili psikoterapi kuramlarının “şiddet davranışı” ile ilgili çalışmalarına yer verilerek dikkate değer örneklerinden bahsedilecektir. Politik Psikoloji bağlamında “Şiddet” incelendiğinde; uygu-

1 Dr.Öğr. Üyesi İstanbul Aydın Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, aycaferdakansu@aydin.edu.tr

2 Öğrenci, Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, nilaaytuncer@gmail.com

layıcılarının ve mağdurlarının davranışlarını önemli ölçüde etkilediği, çocukluk dönemlerinde veya yetişkinlik yaşantılarında karşılaştıkları travmalar sonucu hayatlarında olumsuz sonuçlar doğurabileceği vurgulanmıştır. Bu sebeple bu tip travmalar, çözümlenmediği takdirde şiddet nesilden nesile aktarılan bir süreklilik gösterebilir. Burada bir kesinlikten bahsetmemek gerekir. Benlik algımız ve yaşantılarımızda süreç ile beraber değişip dönüştüğünden, yetişkinlik döneminde yaşadığımız deneyimlerin etkilerini görmezden gelmek yanlış bir tutum olacaktır.

Siyasi Davranış ve Şiddet

Geniş tanımıyla “siyasi davranış, siyasi olarak sonuçlanması için tasarlanmış her türlü eylem olarak tanımlanır.”(Houghton, 2021, s. 18) Bu eylemler, insanların gündelik hayatlarında karşılaştıkları oy verme davranışı gibi siyasi eylemler olabilirken, şiddetin hissedildiği anbean içerisinde maruz kalındığı veya uygulayıcıları tarafından kati surette devamlılıkları sağlandığı, terör ve soykırım gibi kitlelerin tamamını tehdit eden eylemler olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple şiddet, siyasi davranışın gündeminde var olmaya devam etmektedir. Peki şiddet nedir? Şiddetin türleri nelerdir? Şiddet davranışını oluşturan faktörler nelerdir? Psikoterapi kuramcılarına göre şiddet davranışı nasıl ortaya çıkmaktadır? Dünya Sağlık Örgütü’nün tanımıyla “şiddet, sonucunda yaralanma, ölüm, psikolojik hasar, gelişimi bozma gibi zararlar veren ya da verme potansiyeli olan şekilde başka biri, gruba, ya da topluma karşı fiziksel gücün bilinçli ve kasıtlı kullanımı” (WHO, 2002) olarak tanımlanmıştır. Şiddetin doğası oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu karmaşık yapının doğasını anlamlandırmak için belli bir sınıflandırmaya ihtiyaç duyarız. “Şiddet; fiziksel, cinsel, psikolojik, ekonomik, yoksunluk ve ihmal içerecek biçimde farklı türlere sahip olmakla birlikte, bireyin kendine dönük, kişilerarası ve kolektif düzeylerde deşifre edilebilecek sosyal etkileşim bağlamları içerisinde yapılaşmış çok boyutlu bir davranış seti olma özelliğine de sahiptir.” (Uluocak vd., 2014, s. 12) Ülkemizde sosyal sorunların başında gelen

“kadına yönelik şiddet” davranışları; fiziksel şiddet, sözel ya da psikolojik şiddet, ekonomik şiddet ve cinsel şiddet olmak üzere 4 başlıkta sınıflandırılmaktadır. “Fiziksel şiddet; kadına zorla bir şey yaptırma ya da bir şey yapmaktan alıkoyma amacıyla, kadının iradesi dışında gerçekleşen fiziksel zarar verici eylemleri içermektedir.” (Uluocak, 2014, s. 19) Psikolojik şiddet, “bir kişinin, diğer insanları kendi rızaları ile veya rızaları dışında başka bir kişiye karşı kendi etrafında toplaması ve sürekli kötü niyetli hareketlerde bulunması” (Davenport vd., 2003, s. 15) olarak tanımlanmaktadır. Cinsel şiddet, “kadına yönelik olarak gerçekleştirilen ve kadının iradesi dışında ilişki kurma, tecavüz, sözlü ve fiili olarak gerçekleştirilen taciz olaylarını kapsamaktadır. Ekonomik şiddet, kadının iradesi dışında onu çalışmaya zorlama ya da çalışmaktan alıkoyma gibi çeşitli eylem biçimlerini kapsamaktadır.” (Uluocak, 2014, ss. 21-22) Sosyal etkileşim bağlamında şiddet olgusu; Kendine yönlendirilmiş şiddet, kişilerarası şiddet ve kolektif şiddet olarak üçe ayrılır. “Kendine yönlendirilmiş şiddet kendini suistimal etme ve intihar alt kategorilerine ayrılırken, kişilerarası şiddet aile ve eş şiddeti ile çevre şiddeti; kolektif şiddet ise sosyal şiddet, ekonomik şiddet ve politik şiddet şeklinde sınıflandırılmaktadır.” (Yeniada, 2015, s. 13) Kişilerarası şiddet, genellikle ev içi ortamda gerçekleşen aile ve yakın duygusal ilişkilerde yaşanan şiddet türleri ve genellikle ev dışı ortamlarda gerçekleşen topluluk şiddeti olmak üzere iki alt kategoriye ayrılmaktadır. Kolektif şiddet, en genel anlamda sosyal, politik ve ekonomik açılardan diğer şiddet türleri ile karşılaştırıldığında daha geniş sosyal gruplar ya da devletler tarafından uygulanan şiddet biçimlerinin sınıflandırılmasına yöneliktir. (Uluocak, 2014, s. 17) Şiddet davranışının nedenlerine bakıldığında; psikolojik, biyolojik, toplumsal, kültürel, ekonomik, politik, ideolojik faktörler gibi sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Şiddet davranışını oluşturan çevresel ve genetik faktörler hem ayrı ayrı hem de birlikte etkileşerek saldırgan davranışların ortaya çıkmasında rol oynamaktadırlar. Psikolojik temelli nedenlerle şiddet davranışını şu şekilde açıklamak gerekir: “Birçok çalışma duygusal düzensizlikle ilgili sorunların sıklıkla olumsuz affektif yaşantılar, duygudurumunda ani değişimler, çok küçük bir uyarana ani ve yoğun duygusal tepki

verme ile karakterize olduğunu bildirmiştir. Davranışsal düzensizlik ise aşırı aktivite, dürtüsellik, huzursuzluk ve dikkat eksikliği ile karakterizedir.” (Yalçın ve Erdoğan, 2013, s. 390) Şiddet davranışının ortaya çıkmasını genetik temelli olduğunu savunan bir çalışmanın sonucunda: “İkizlerde ve evlat edinilenlerde yapılan genetik çalışmalar şiddet ve antisosyal davranışların gelişmesinin altında yatan genetik temelleri ortaya koymaya çalışmışlardır. Antisosyal fenotip ile ilişkili değişkenlerin yaklaşık %50’sinden genetik faktörler sorumludur.” (Yalçın ve Erdoğan, 2013, s. 396) Çevresel temelli nedenlerle şiddet eğilimini Loeber şu şekilde açıklamaktadır: Loeber ve arkadaşları şimdiye kadar şiddet için belirlenen risk faktörleri içinde en kuvvetli olan 11 faktörü belirlemişlerdir. Bunlar içinde; okuldan kaçma, düşük okul motivasyonu, 10 yaşından önce suç davranışı, insanlara karşı zalimlik, depresif duygudurum, fiziksel saldırganlık, duygusuz-katı-sabit davranış özellikleri, düşük sosyoekonomik düzey, yardımla yaşayan aile, yüksek derecede ebeveyn sorunları, kötü komşu çevresi yer alır. Bireyde bu risk faktörlerinin sayısı arttıkça şiddet davranışı ihtimali o kadar yüksek olmaktadır. (Yalçın ve Erdoğan, 2013, s. 403)

Şiddetin Politik Hali ve Aşırı Biçimleri

İnsanlık varlığını sürdürdüğünden beri “şiddet” varlığını devam ettirmektedir. Şiddetin uygulayıcı olan bireyin davranışları toplumları dahi etkileyebileceği için söz konusu bireyin toplumdaki yerine de bakmak gerekir. Burada birey nezdinde bir şiddetin devamlılığından mı bahsedilmektedir? Yoksa toplumları tehlikelere sürükleyen bir siyasal şiddetin varlığından mı bahsedilmektedir? Toplumun/grubun içerisinde önemli bir rol oynayan bireyin, uyguladığı şiddet davranışından bahsettiğimizde politik şiddetten bahsetmiş olmaktadır. Bu sebeple “Şiddetin Politik Hali ve Aşırı Biçimleri” başlığında politik şiddet ve şiddetin aşırı biçimleri olarak gördüğümüz (terörizm ve soykırım) şiddet örneklerini tanımlamak önemlidir. Politik şiddet, “politik veya ulusal bir grubun temsilcileri tarafından bir başka politik veya ulusal gruba göre olan politik statüsünü sürdürmek, değiştirmek

veya o grubun üyelerinin arzu ettiği değişimleri elde etmesini engellemek amacıyla uygulanan şiddet olarak tanımlanmaktadır.” (Yeniada, 2015, s. 13) Politik şiddetin ortaya çıkmasına sebep olan faktörler; “Artan işsizlik, ekonomik buhran, kötü çalışma koşulları, yetersiz maaş ve beslenme, sosyal adaletsizlik gibi durumlar, siyasal şiddeti kullanacak olan merciler tarafından rahatlıkla politikaya taşınabilmektedir.” (Yavan, 2018, s. 84) Politik şiddet, varolan ve değiştirilmesi arzu edilen rejime karşı yapılan bir saldırdır. Bu durum, akıllara şiddetin aşırı biçimleri olan terörizmi hatırlatmaktadır. Peki terörizm nedir? “Latince “terrere” sözcüğünden türetilmiş olan “terör” günlük konuşma dilinde “büyük korku, dehşet, tedhiş” anlamlarında kullanılmaktadır. Son dönemlerde bu geniş tanımlamaya, terörün “siyasi bir amaç için” yapıyor olması da eklenmiştir” (Altuğ, 1989, s. 63) Türkiye Cumhuriyeti 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu’nda, “Cebir ve şiddet kullanarak; baskı, korkutma, yıldırma, sindirme veya tehdit yöntemlerinden biriyle, Anayasada belirtilen Cumhuriyetin niteliklerini, siyasi, hukuki, sosyal, laik, ekonomik düzeni değiştirmek” (T.C. Anayasası, 2008) ifadesi yer almaktadır. Terör örgütlerinin eylemlerin amacı güven ve birlik duygusunu sarsma, yıldırma ve tehdit çalışmaları sonucu uyguladığı ülkelerin kitlelerinin tamamını tehdit edip, psikolojik olarak kişileri etkileyen travmalar oluşturmaktır. Tore Bjorgo terörizmin temel nedenlerini açıklarken bir dizi durumsal faktörlere vurgu yapar. Bunlardan biri siyasal şiddetin varlığı ile ilişkilendirilir. “Tarihsel bir siyasal şiddetin varlığı söz konusu olduğunda, iç savaşlar, devrimler, diktatörlükler ya da işgal” (Houghton, 2021, s. 230) gibi durumlar nedeniyle siyasal şiddetin varlığını sürdürdüğünü söylemektedir. Terörist eylemler nasıl ortaya çıkmaktadır? Sebeplerini inceleyen sosyal ve toplumsal temelli yaklaşımlara göre; Terörist olmanın bir süreç içinde gerçekleştiğini vurgulamaktadırlar. Bu süreç, genellikle aniden ve hızlı gerçekleşen bir durum olmaktan çok toplumsal dinamiklerin içinde olduğu pek çok faktörün etkisiyle ve zamanla olgunlaşmaktadır. Bu faktörler arasında biyolojik faktörler, sosyal kimlik ve yabancılaşma, intikam psikolojisi, statü ve toplumsal ödüller, zorunlu katılımlar ve elverişli toplumsal durum sayılmaktadır. (Demirli, 2011, s. 68) Örne-

ğın; Konrad Kellen, Hans-Joachim Klein ve Çakal Carlos adındaki teröristlere ilişkin yapmış olduğu analizinde, “bu kişilerin babalarına duydukları bilinçli ya da bilinçsiz nefretin onları otoriteye ya da baba figürüne karşı şiddet kullanarak isyan etmeye teşvik ettiğini savunur. Kişilerin özel yaşamlarında sahip oldukları sorunları sosyal yaşama yansıtmaları onların terörist olmasına neden olmuştur.”(Houghton, 2021, s. 226) John Horgan’ ın geliştirmiş olduğu Süreç Modeli’ nde terörist olma sürecini belirten faktörler şu şekilde sıralamaktadır: “Bireyin terör örgütüne katılmanın getireceği olumlu kazanımlara yönelik duyarlılığı, bu tarz bir gruba üyeliğin topluma uygunluğu, aynı düşünce yapısına sahip bireyler ile dayanışma, toplumdan gelen baskı ya da zorunluluk, özellikle eş karı ve kocaların birbirleri üzerindeki etkileri gibi faktörlerdir.”(Houghton, 2021, s. 232) Şiddetin bir diğer aşırı biçimi olan soykırım, James Waller’ a göre: “İnsanların bireysel eylemleri ya da suçlarından dolayı değil, yalnızca ulusal, etnik ya da dini herhangi bir grup içerisinde doğmuş olduklarından dolayı kasıtlı ve sistematik bir biçimde yok edilmeleridir.” (Houghton, 2021, s. 199) Birey, yaşamın her koşulunda toplumda ait olma ihtiyacı hissetmektedir. Bu ihtiyaç bir ötekinin varlığı üzerinden kendini tanımlamasını sağlamakta ve belirli gruplara yönelmesini kolaylaştırır. Sosyal sınıflandırma aracılığıyla kendi grubumuz ve diğer grup arasında farklılıklara dikkat kesilmiş oluruz. Sıklıkla kendi grubumuza dair düşüncelerimiz olumlu olurken, diğer gruba ait düşüncelerimiz olumsuz hâl alarak düşmanca düşünceler yer almasıyla hiyerarşik yapılar içerisinde organize oluruz. İşte soykırımın psikolojik temelleri bu noktada adımlarını atmaya başlar. (Houghton, 2021, s. 199) Sosyal baskınlık kuramını benimseyen Kristen Monroe’ ya (1995) göre, soykırımın ortaya çıkması için üç aşama olduğunu söylemektedir. (Houghton, 2021, ss. 199) Politik psikoloji eksenini bağlamında, özellikle üzerinde durmak istediğimiz iki deney; Milgram deneyi ile Zimbardo’ nun Stanford Deneyi’dir. Milgram, deneyinde sosyal baskıların bireylerin kararlarını nasıl etkilediğine yönelik, itaat eğilimlerini ölçen bir araştırma geliştirmiştir. Stanley Milgram’ ın çalışmaları soykırım nedenlerini anlamak için yapılmış bir çalışma olmamasına rağmen “soykırım” çalışmaları için iyi

bir başlangıç noktası olduğu düşünülmektedir. “Milgram insanların itaat etmek için temel bir eğilimle doğduklarını ileri sürer.” (Houghton, 2021, s. 67) Milgram’ın kendi görüşü ve Hannah Arendt’ in *Kötülüğün Sıradanlığı: Eichmann Kudüs’te* eserindeki görüşleri arasında bir paralellik bulmuştur. *İtaat: Deneysel Bir Görüş (Obedience: An experimental View)* adlı kitabında bu görüşlerine yer vermiştir. Kurbanı test etme ve cezalandırma sorumluluğu çok sayıda birey arasında bölüştürüldüğü zaman itaat etme oranının hâlâ fazla olduğunu gördü. Bu sonucun siyasi önemi ise; siyasi karar verme görevlerinin hepsinin bu şekilde parçalanmış olmasıdır. Milgram ise bu duruma hiçbir bireyin böylesi eylemler gerçekleştirirken kesin ya da kişiye özel sorumluluğu olmayacağını ifade eden “sosyal organize olmuş şeytan” şeklinde tanımlar. (Houghton, 2021, s. 66) Philip George Zimbardo’ nun Stanford Deneyi, hapisane rollerinin kişilerin davranışı üzerindeki etkilerini incelemek adına yapmış olduğu bir çalışmadır. Çok sayıda eleştirilere maruz kalmasına rağmen Stanford Deneyi, insanların sosyal roller karşısında nasıl tercihlerde bulduklarına ve davranışlarının hangi durumlar neticesinde değişebileceğini görebilmemiz için önemli argümanlar sunmaktadır. Zimbardo’ nun “kötü fiç” kuramına göre; Sıradan ve sağlıklı genç insanların sıra dışı bir duruma konulması hâlinde içinde buldukları durum tüm kontrolü ele geçirir... Mahkumlar ve gardiyanların her ikisi de kendilerine verilen sosyal rollere uyum sağladı ve istismlara izin veren ya da göz yuman otorite yapısı durumların hızla kötüleşmesini sağlayan bir ortam yarattı. Otorite yapıları içerisinde kötü mekanizmalar oluştu ve ortaya çıkan bu “fiç”, içerisindeki elmaları da çürüttü. (Houghton, 2021, s. 75) Hannah Arendt’ in, *Kötülüğün Sıradanlığı: Eichmann Kudüs’te* isimli eserinde kötülüğün nasıl bu kadar “normal” ve “sıradan” olabildiğine dair düşüncelerine yer vermiştir. Arendt, insanların Eichmann’ı sadist bir canavar olarak tanımladıklarında ile şu yorumlarda bulunmuştur: “Canavar olmadığı ortadaydı, ama soytarı olmadığından kuşkulandırmamak elde değildi.” (Arendt, 2012, s. 64) Arendt’ in “kötülüğün sıradanlığı” kavramını gibi Erich Fromm “insandaki yıkıcılığın kökenleri”, Freud “ölüm iç güdüsünün dışa yansıtılması”, Jean Baudrillard “kötülüğün

şeffaflığı”, Arno Gruen “içimizdeki yabancı” derken aslında her biri, şiddetin varlığına atıf yapmaktadır.

Şiddetin Kuramsal Temelleri

Şiddet davranışının nasıl ortaya çıktığına dair farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Tek bir bakış açısı ile şiddet davranışını açıklamamak gerekir. Davranışçı psikoterapi, psikanalitik yaklaşım sosyal öğrenme kuramı, engellenme-saldırganlık kuramı ve biyopolitik yaklaşımlar gibi şiddetin kuramsal temellerine ilişkin ilgili araştırmalara değinmek bu noktada önemli olacaktır. Şiddetin neden var olduğunu anlamak adına kuramların şiddet olgusuna yönelik analizlerine ve alan ile ilgili çeşitli çalışmalarına değinilecektir. Davranışçı psikoterapi yaklaşımı; Watson’un (1914) öncülüğünü yaptığı davranışçılığın savunucuları; insanın içsel süreçlerinin ölçülemez olması ve nesnel olmaması kabul etmeyerek bütün davranışların öğrenme sonucunda gerçekleştiğini ileri sürmektedirler. Davranış, uyaran ve tepki arasındaki koşullanmayla açıklayan ve insanı doğuştan gelen eğilimlerin değil, yalnızca çevrenin etkisinin biçimlendirdiğini savunan davranışçılar, şiddetin de öğrenildiğini, çevreden olumsuz tepki almadığı ya da teşvik edildiği durumlarda saldırgan davranışı tekrarlayarak alışkanlık haline getireceğini ifade etmektedirler. (Başegmez ve Özerk, 2021, s. 8484) Psikanalitik/Freudyen yaklaşım ise, Freud insanların kendilerinin farkında olmadıkları (bilinçaltı) çeşitli güdüler tarafından harekete geçirildiğini savunur. Bu arzular çoğu kez bastırılır çünkü toplum tarafından kabul görmezler. Bunlardan bir tanesi Freud’ un tanımını ile çocuğun kendi babasını, annesinin sevgisi için bir rakip olarak gördüğü, psikoseksüel gelişim evresi olan Oedipus Kompleksi’dir. Bu çatışma başarılı bir biçimde çözülemediği zaman kişinin yaşamında sonraki dönemlerde birçok soruna neden olur. (Houghton, 2021, s. 225) Freud, şiddet olgusunu “ölüm içgüdüsü” üzerinden açıklarken; “insanların cinsel dürtülerini bastıracağı kadar ölüm içgüdülerini de bastırmaya çalıştığını belirtmiştir. Ölüm iç güdüsü uygun bir şekilde dengelenmezse veya uygun bir şekilde dışa vurumu gerçekleşemezse bu durum bireyde

öfke ve düşmanlık düzeylerinde artışa neden olabilmektedir.” (Dinç, vd., 2021, s. 35) Sosyal öğrenme kuramı saldırganlık ve şiddet davranışını açıklarken, bireylerin çocukluk dönemlerine ilişkin süreçleri ele almaktadır. Şiddet davranışının, çocukluk dönemlerinde yaşadıkları sonradan öğrenmiş oldukları davranışlar sonucu ortaya çıktığını savunan, sosyal öğrenme kuramının savunucularından olan Bandura’ya göre; “çocuklar, davranışları kısmen diğer insanların davranışlarını taklit ederek ya da gözlemleyerek öğrenir ve model alınan kişi ebeveyn gibi statüsü yüksek birisi ise özellikle bu kişinin davranışları daha da dikkat çekici olmaktadır.” (Dinç, vd., 2021, s. 29) “Bobo-doll” (Hacıyatmaz) deneyi (1961) örnek olarak gösterilmektedir. Engellenme-Saldırganlık kuramının kurucuları olan John Dollard ve meslektaşları’na göre; “herhangi bir bireyin hedefleri engellendiğinde, saldırganlığın meydana geleceğini ifade eder. Dollard’ a göre engellenme her zaman saldırganlığa yol açar ya da saldırganlık engellenmenin bir sonucudur.” (Houghton, 2021, s. 224) İnsan ve doğa ilişkisini ele alan yaklaşım olan Biyopolitik yaklaşım, “basitçe insanların doğuştan saldırganlık güdüsüne sahip olarak dünyaya geldiklerini ileri süren doğal seleksiyon düşüncesidir.” (Houghton, 2021, s. 196) Birçoğumuz günlük hayatlarımızda saldırgan tavırlar sergilemezken, hangi durumlarda saldırgan içgüdümüz ortaya çıkarmaktadır? Biyopolitik yaklaşımı benimseyen bazı yorumcular, “evrimin öngörülebilir şekilde düşünüp davranmamıza neden olduğunu savunan Darvinci görüşten yanadırlar. Gerçekte ise evrimsel kuramı bu şekilde bir bütün olarak ele almak yanıltıcı olabilir.” (Houghton, 2021, s. 196) Richard Dawkins’ in Bencil Gen isimli eserinde “Başarılı bir gende göze çarpan en baskın özellik, acımasızlık ve bencilliktir. Bu bencillik geni ise daima bireysel bencil davranışlara neden olur.” (Houghton, 2021, s. 196) Diğer yandan J.Philippe Rushton, kendimize benzeyene iyilik yapma eğilimini savunan “genetik benzerlik kuramı” ile açıklayabileceğimizi savunur.” (Houghton, 2021, s. 197) Durumu Houghton’ a ait şu sözlerle sonlandırmak gerekir: “Doğuştan gelen ya da biyolojik bazı faktörleri öğrenilmiş sosyal davranışlardan ayırmak zordur ve ayrıca bu genetik bağların doğasını belirtebilsek dahi bu evrimsel faktörlerin sosyal ve siyasi güç-

lerle nasıl etkileşim hâlinde olduğunu açıklamada bir sorun yaşıyoruz.”
(Houghton, 2021, s. 197)

Sonuç

Şiddet davranışına maruz kalan kişiler, fiziksel ve psikolojik anlamda büyük kayıplar yaşamaktadırlar. İnsanların hayatlarından çalınan büyük kayıplar aslında sadece bir “seçim” sonucu yaşanmaktadır. Akıllara şu soru gelmektedir. Şiddet bir seçim midir? Hayatımızda gerçekleşen birtakım olaylar gerçekleştiğinde, her zaman doğruya yönelip her birimiz için kıymetli hayatlar yaşamalımız. Her zaman başka bir seçeneğin olacağını ve iyi olanı seçmenin bizim elimizde olduğunu bilmek ve farkında olmak gerekmektedir. Bu sebeple şiddet, kesinlikle bir seçim değildir. Şiddet davranışının gelişmesinde, genetik veya çevresel faktörler etkili olduğu gibi tüm faktörlerin (genetik ve çevresel) bir arada görüldüğü davranış örüntüleri de önemli rol oynamaktadır. Özellikle bazı kuramlara göre (örneğin; sosyal öğrenme kuramı) çocukluk dönemlerinde doğrudan veya dolaylı olarak şiddete maruz kalmış kişilerin, aile içi tutumlarından edindiği şiddet davranışlarını sürdürmeye devam ettikleri görülmüştür. Ayrıca, şiddet kavramını sadece çocukluk travmaları ile ilişkilendirmek yanlış olacaktır. Hayatı bir süreç olarak düşündüğümüzde, benlik algımız ve yaşantılarımızda süreç ile beraber değişip dönüştüğünden, yetişkinlik koşullarının etkisinden ve genetik temelli nedenlerden bahsetmemek yanlış olacaktır.

Kaynakça

Altuğ, Y. (1989) Terörizm: Dünü, bugünü, yarını. Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı Yayınları. Arendt, H. (2012) Kötülüğün Sıradanlığı: Eichmann Kudüs’te, İstanbul: Metis Yayınları.

Başgeçmez, A.C. ve Özerk, H. (2021) “İnsanın Saldırgan ve Şiddet İçeren Davranışlarını Psikoterapi Kuramlarının Ele Alış Biçimlerinin Değerlendirilmesi”.Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 18,44.

Davenport, N., Schwartz, R.D., Elliott, G.P. (2003) Mobbing İşyerinde

Duygusal Taciz, çev. Osman Cem Onertoy, İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Demirli, A. (2011) "Terörizm, Psikososyal Etkileri ve Müdahale Modelleri" Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi,4 (35). 66-78. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/200130> (Erişim: 08.01.2024)

Houghton, D.P. (2021) Siyaset Psikolojisi Durumlar, Bireyler, Olaylar, İstanbul: Bilge Yayıncılık.

Karaca Dinç, P. Oktay, S. ve Kışlak, Ş. (2021) Kadına Yönelik Şiddet ve Şiddetin Kuramsal Temelleri. Ankara: Yeşil Artı Kâğıt Matbaa.

Türkiye Hazine ve Maliye Bakanlığı Mali Suçları Araştırma Kurulu. 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu. Erişim Tarihi: (08.01.2024) <https://masak.hmb.gov.tr/3713-sayili-terorle-mucadele-kanunu>

Uluocak, Ş., Gökulu, G., Bilir, O., Karacık, N., Özbay, D. (2014) Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği ve Kadına Yönelik Şiddet, Edirne: Paradigma Yayınları.

World Health Organization. World report on violence and health. Geneva, World Health Organization, 2002.

Yalçın, Ö. ve Erdoğan, A. (2013). "Şiddet ve agresyonun nörobiyolojik, psikososyal ve çevresel nedenleri." *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 5(4), 388-419. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/115032> (Erişim: 08.01.2024)

Yavan, M.K. (Kasım-Aralık 2018). "Siyasal şiddet, Terörizm ve Türkiye Örneği: 12 Eylül Süreci" *Türk Dünya Araştırmaları*, , 237, 81-102. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1471328> (Erişim: 08.01.2024)

Yeniada, M. (2015) Politik Gösterilerde Kişilerin Maruz Kaldıkları Şiddetin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

KAMU DENETÇİLİĞİ KURUMUN FARKLI MESLEK GRUPLARI ARASINDAKİ TANINIRLIK VE BİLİNİRLİK DÜZEYİ¹

Abdulkadir OKTAR²

Nur Nisa ARSLAN³

Kadriye KARAPAPAK⁴

Giriş

Vatandaşların temel hak ve hürriyetlerinin korunması ve hukuksal metinlerle garanti altına alınması demokratik toplumların en önemli özelliklerinden biridir. Vatandaşların temel hak ve hürriyetleri hem birbirlerine karşı hem de kamusal hizmetleri yürütmekle görevli olan kamu yönetimi mekanizmasına karşı korunmak zorundadır (Parlak & Sobacı, 2008, s. 278). İdarenin hukuka uygun davranmasını sağlayan çeşitli mekanizmalar geliştirilmiştir. Bunlar, parlamento tarafından yapılan siyasi denetim, idarenin kendi iç denetimi, kamuoyu denetimi, yargısal denetim, dilekçe hakkı ve ombudsmanlık ya da Kamu Denetçiliği kurumdur (Odyakmaz, Kaymak, & Ercan, 2008, s. 1).

Günümüzde hukuk devleti anlayışının hâkim olması, yönetimde şeffaflık ve hesap verilebilirlik ilkelerinin önemini artırmıştır. Ek olarak yöneten-yönetilen ilişkilerinin gelişmesi ve buna bağlı olarak yeni boyutlar kazanması; yönetsel işlemlerin ve eylemlerin giderek karmaşıklaşması, yönetsel katılım ve vatandaş odaklılık gibi ilkelerin ön plana çıkması, demokrasilerin kurumsallaştırılmak istenmesi, insan hakları alanında duyarlılığın artması ve yargısal denetimde yaşanan tıkanık-

1 Bu çalışma TÜBİTAK tarafından yürütölen 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı 2022 yılı 2. Dönem kapsamında desteklenmiştir.

2 Bartın Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Lisans Öğrencisi

3 Bartın Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Lisans Öğrencisi

4 Bartın Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Lisans Öğrencisi

lıklar ve aksaklıklar daha hızlı, daha esnek, kolay ulaşılabilir ve maliyetsiz bir kurumun oluşturulması ihtiyacını ön plana çıkarmaktadır (Parlak & Sobacı, 2008, s. 279). Bu gerçek çerçevesinde Ombudsmanlık kurumunun idarenin hukuka uygun davranması ve denetlenmesi açısından çağın gereklilikleri çerçevesinde gittikçe öne çıktığı görülmektedir.

Ombudsmanlık yaklaşık 200 yıldır İsveç'te uygulanan özgün bir kurumdur. Bu ülkede 1809 yılında kurulan Ombudsmanlık yüz yılı aşkın bir süre boyunca sadece İsveç'e özgü bir kurum olarak kalmıştır. 1919 yılında ise komşu ilke Finlandiya tarafından da benimsenmiş ve bu ülkenin kamu yönetimine dahil edilmiştir. Daha sonra 1952 yılında Norveç, 1954 yılında ise Danimarka'da ombudsmanlık kurumunun farklı biçimlerde olsa da uygulamaya konulduğu görülmektedir. İskandinav ülkelerinde başarı ile uygulama alanı bulan kurum güney yarım küre ülkesi olan Yeni Zelanda tarafından benimsenmiş daha sonra bu ülkeyi İngiltere takip etmiştir (Uler, 2012, s. 502-503). Ombudsmanlık kurumunun daha sonra çeşitli Avrupa ülkeleri tarafından da benimsendiğini görülmektedir. Çeşitli ülkelerde değişik isimlerle adlandırılan ombudsmanlık sistemi farklı yöntemlerle uygulanmaktadır. Kamu teşebbüsleri düzeyinde, mahalli düzeyde, eyalet düzeyinde ya da ulusal düzeyde uygulama alanı bulan ombudsmanlık kurumu (Tortop, 2012, s. 507), Türkiye Cumhuriyeti'nde ise ombudsmanlık müessesesi Kamu Denetçiliği Kurumu adıyla 29 Haziran 2012 tarihinde 28338 sayılı Resmî Gazete 'de yayımlanarak yürürlüğe giren 6328 sayılı yasa ile kurulmuştur (Efe & Demirci, 2013).

Kamu denetçiliği kurumu, kamu ve idarenin davranış, tutum ve yapılan her türlü eylemlerini kapsar (Ökten & Turhan, 2015). Adalet, hukuk ve insan haklarını savunan, bu yönde önerilerde bulunan, her şeyi usulüne göre yapan bir kurumdur. Kamu denetçiliği kurumunun asıl amacı halkın gündelik yaşamını kolaylaştırmayı, idarenin keyfi davranış ve uygulamalarına karşı halkı korumak ve bağımsız olmasıdır.

Uygulamaya konulduğu tarihten bugüne binlerce başvuru alan ve bu başvuruları çeşitli başlıklar altında sonuçlandıran Kamu Denetçiliği Kurumu ile ilgili pek çok akademik çalışma yapılmıştır. Çalışmaların önemli bir kısmı kurumun tarihi ya da idare hukukundaki yerine odaklansa da alan araştırması şeklinde yapılan çalışmalara da rastlanmaktadır. Bu çalışmaların bulguları Kamu Denetçiliği Kurumu ve diğer yetkililer tarafından değerlendirilirse kurumun etkinliğinin ve verimliliğinin artacağı söylenebilir. Bununla birlikte alanyazını incelendiğinde Kamu Denetçiliği Kurumunun tanınırlığı ve bilinirliğinin çeşitli meslek grupları temel alınarak araştırıldığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Yaptığı denetim faaliyetlerinin yanı sıra tanıtıcı faaliyetlerde de bulunan Kamu Denetçiliği Kurumu tanıtıcı faaliyetleri en az bilinir olduğu toplum kesimine yönelterek devam ettirirse tanıtıcı faaliyetler daha işlevsel hale gelebilir. Buradan hareketle bu projede cevap aranacak temel soru Türkiye’de Kamu Denetçiliği Kurumunun tanınırlık ve bilinirliğinin mesleklere göre değişip değişmediğidir. Bir başka ifadeyle araştırma sorunsalı Türkiye’de 2012 yılında 6328 sayılı Kanunla kurulan Kamu Denetçiliği Kurumu toplumun farklı kesimleri tarafından hangi düzeyde bilinir ve tanınır olduğudur.

Bu çalışmanın temel amacı Kamu Denetçiliği Kurumunun, farklı meslek grupları açısından tanınırlığının ve bilinirliğinin ölçülmesidir. Proje için altı meslek grubunun seçilmiştir. Bu meslek grupları, akademisyenler, öğretmenler, mesleki idarenin taşra teşkilatında görevli kamu personelleri, esnaf, ücret karşılığında özel sektörde çalışanlar ve bir meslek grubu olmasa da seçilme üniversite öğrencileri. Temelde Farklı meslek grupları içerisinde faaliyet gösteren bireyler arasında Kamu Denetçiliği Kurumunun tanınırlık ve bilinirlik açısından anlamlı bir fark mevcut mudur? sorusuna cevap vermek isteyen araştırmada temelde 3 hipotez test edilmiştir. Bu hipotezler: Hipotez 1: Kamu Denetçiliği Kurumunun tanınır ve bilinir olması arasında anlamlı bir fark vardır. Hipotez 2: Kamu Denetçiliği Kurumu farklı meslek grupları arasında farklı oranda bilinmekte ve tanınmaktadır. Hipotez 3: Kamu Denetçiliği Kurumuna daha önce başvuru yapanlar başvurmayanlara

göre kurumu daha çok tanımakta ve bilmektedir.

Literatür Taraması

Eğitim düzeyinin artmasıyla birlikte bireyler sahip oldukları temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması hususunda devlete karşı yeni istekler talep etmektedir. Devlet, vatandaşların taleplerine karşılık yeni bürokrasi anlayışı arayışına girmişlerdir. (Efe & Demirci, 2013) Hukuk devleti anlayışının gelişmesiyle katı merkezîyetçiliğe dayanan bununla beraber verimsizlik, kırtasiyecilik, hantal devlet bürokrasisi gibi sorunları ortaya çıkaran geleneksel yönetim anlayışı aynı zamanda ‘Klasik Yönetim Düşüncesi’ yerini yeni kamu yönetimi anlayışına bırakmıştır. (Özer & Erdem, 2022) Bu anlamda klasik yönetim anlayışından ziyade daha esnek, hesap verebilir, şeffaf, birey odaklı yönetim anlayışına doğru bir süreç izlenmektedir.

Yargısal denetimin sınırlılığı, denetimlerin tek yönlü oluşu ve geç işlemesi vatandaşların idareye karşı korunması noktasında diğer denetim yollarına tamamlayıcı nitelik olarak görülmesine sebep olmuştur (Kestane, 2006). Bu süreçte çoğu devlet vatandaşlar ile devlet arasında köprü niteliğinde olan ve denetim özelliği taşıyan ombudsmanlık kurumunu kamu yönetimi sistemi içerisine dahil etmiştir. Türkiye de insan haklarını gözeterek, hukuka uygun, hesap verebilir ve bağımsız yönetim anlayışına olan ihtiyacı gidermek adına Kamu Denetçiliği Kurumu’nu benimseyen ülkeler arasına girmiştir.

Ombudsman, temsilci veya sözcü anlamına gelen ‘ombuds’ ile kişi anlamında olan “man” sözcüklerden oluşur (Efe & Demirci, 2013). Ombudsman kavramı İsveç kökenli olup “aracı” anlamına gelmektedir. Bu aracılık idare ile birey arasındadır. Ombudsman, devletin mağdur ettiği bireylerin şikayetleri üzerine hareket eden, geniş bir araştırma ve soruşturma yetkisine sahip, yönetimin yapmış olduğu haksızlıkları, olumsuz davranışları engellemeyi amaçlayan ve bağımsız şekilde yürüten kamu görevlisidir (Menteşe, 2015). Ombudsmanlık, uygulanan ülkelerde siyasi kültüründen kaynaklı farklı isimler kullanılmaktadır.

Bazı ülkelerde, kamu denetçisi, medyatör, arabulucu, halk koruyucusu, parlamento savunma delegeşi, parlamento komiseri, vekil, delege, avukat şekilde anılmasına rağmen genel olarak “ombudsmanlık” ismi kullanılmaktadır. Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kamu denetçiliği kavramı kabul edilmiştir (Abdioğlu, 2007). Ombudsmanlığın ilk olarak İsveç’te kurulduğu bilinse de uygulama olarak ilk örnekleri Osmanlı Devleti’ne dayandığı söylenmektedir (Şahin, 2010). İsveç Kralı Demirbaş Şarl’ın Osmanlı’ya sığındığı dönemde gözlemleri üzerine şeyhülislamlık kurumundan esinlenerek ortaya çıkarmıştır (Eken, 1998). Sığınma süresinin bitmesiyle birlikte ülkesine dönen kral, vatandaşların yönetime karşı olan şikayetleri ve isteklerini içeren uygulamadan memnun kalarak daimî olarak uygulanmasına karar vermiştir (Avşar, 1988). İskandinav ülkelerinden Finlandiya, Danimarka, Norveç’ten İngiltere’ye kadar yayılmıştır. Ombudsmanlık kurumunun Anglo-Sakson ülkelerinde kurulmasından itibaren bu kurum diğer batı demokrasilerinin dikkatini çekmiştir (Dursunoğlu, Boyalı, & Gündoğdu, 2021).

Ombudsmanlık kurumunun ülkelerin hukuk sistemine, siyasi kültürüne göre değişik yetki ve faaliyet alanları bulunmaktadır. Genel anlamda ombudsmanlık bireyler ve devlet arasında arabuluculuk görevi üstlendiği bilinmektedir. Kamu kurumlarının yaptığı iş ve eylemleri bağımsız ve tarafsız bir şekilde hukuka uygunluğunu adil ve kamu yararını gözeterek yapıp yapılmadığını meclis adına denetleyen kurumdur. Cumhurbaşkanı veya meclis tarafından atanan ombudsmanlar, görev ihlali ya da başarısızlıktan kaynaklı görevden alınabilirler. Vatandaşların yargıya başvurmadan önce sorunlarını çözebilecek yeterli donanımına sahip olduğu bilinmektedir. Ombudsmanlar, ahlaki ve hukuki yönden bazı şartları taşıması dahilinde meclis tarafından seçilmektedir. Türkiye’de ombudsman seçilecek kişinin taşıması gereken özellikler “Ahlaki bütünlük, eğitim, devlet tecrübesi ve hukuki bir kısıttın bulunmaması” şeklinde ilgili kanunda belirtilmektedir (Dursunoğlu, Boyalı, & Gündoğdu, 2021).

Kamu Denetçiliği Kurumunun kamu sistemine katkıları incelendiğinde, kurumun kurulması Türkiye-AB bütünleşme sürecine etkisi bulunmaktadır. Haksızlığa uğramış bireylerin devlet karşısında haklarını savunmasında, idareden kaynaklı yolsuzlukların engellenmesinde kötü yönetimi önlemede büyük rol üstlenmektedir. Kurumun yapmış olduğu yıllık raporlar, parlamentonun da gözetim fonksiyonunu geliştirmesinde yardımcı olmaktadır. İdari sistemin yapısındaki zayıf noktaları belirleyerek ve kamu yönetimindeki problemlere dikkat çekerek idari reformların yapılmasına katkı sağlayıp vatandaşlarında dolaylı yoldan reform hareketlerine katılmalarını sağlayacaktır (Erhürman, 1998). Ombudsman aracılığıyla vatandaşlar idarenin denetlenmesine katılarak, ombudsmana devletin hangi noktalarda eksik olduğunu göstererek hazırlayacakları reform hareketlerine yol göstererek ombudsman aracılığı ile yönetime katılarak, katılımcı demokrasi idealinin gerçekleşmesine katkıda bulunmaktadır. Aynı zamanda idari yargı yükünün hafiflemesinde rol oynamaktadır.

Ne kadar olumlu katkıları bulunsa da bir o kadarda eleştiriler mevcuttur. İdari yargının var olması ombudsmanlık kurumunun etkinliğinin olup olmaması konusunda endişeleri doğurmaktadır. Aynı zamanda kurumun varlığı idari yargıya rakip olarak görülüp idarenin denetiminde karışıklıkların ortaya çıkacağı düşünülmektedir. Aksine ombudsmanlık kurumu idari yargının yerini almaktan ziyade onun yükünü hafifleterek daha iyi çalışmasına fayda sağlamaktadır. Yeteri kadar denetim kurulunun varlığından dolayı yeni bir denetim kuruluna ihtiyacın olmaması yönünde eleştiriler de vardır. Yargısal denetimde yerindelik denetimi yapılmamakta ve ağır işlemektedir. Buna karşılık ombudsmanlık kurumu yerindelik denetimi yapmakta ve hiçbir mali külfeti bulunmamaktadır. Türkiye’de hak arayışı kültürünün olmadığı düşüncesi ileri sürülmektedir. Ancak günümüz Türkiye’sinde bu düşüncelerin boşa çıktığı ve vatandaşlarımızın artık idareyi sorguladıkları davranışlara girdiği görülmektedir (Efe & Demirci, 2013).

Kökleri Osmanlı İmparatorluğuna kadar dayanan ombudsman, ilk kez

1809'da İsveç'te kurulan bir denetim sistemidir. Daha sonra 1919'da Finlandiya bu sistemi uygulamaya geçirmiş ve İkinci Dünya Savaşı'yla birlikte ülkeler arasındaki etkileşimlerle kurumun varlığı diğer ülkelerin dikkatini çekmiş ve kurumun etkinliği yayılmıştır. Ombudsman kurumu, 2012 yılında "Kamu Denetçiliği Kurumu" adı altında uygulamaya geçmiştir. Ombudsmanlık, karmaşa ve masraftan uzak, başvuruların hızlı ve basit bir şekilde ilerlediği denetim yoludur. Günümüzde yeni kamu yönetimi anlayışı ile verimlilik, şeffaflık, hesap verilebilirliğe uyumlu yürütülmektedir (Usta, 2014). Süleyman Demirel'in cumhurbaşkanlığı döneminden sonra ilk kez gündeme gelmiş olup, Bülent Ecevit döneminde de Ombudsmanlık Yasası'nın ilk hazırlığı yapılmıştır. Her ülkede farklı isimlendirilen kurum, Türk halkı tarafından da benimsenmesine önem verilerek 'kamu denetçisi' ismi kullanılmıştır. Ombudsmanın kararlarında bağımsız olması, politik anlamdaki tarafsızlığı, başvurularla tek tek ilgilenmesi, kamu kurumları ile iş birliği içinde bulunması, masrafsız ve doğrudan ulaşılabilir olması ve arkasında parlamento desteğinin bulunması gibi önemli boyutları olduğundan bahsedilmektedir. Kamu yönetiminde denetim rolü olan Kamu Denetçiliği Kurumu demokrasinin kalitesini yükseltmesinin yanı sıra başvuruların fazla olması kamu yönetiminde işlerin doğru ve zamanında yapılmadığını göstergesi olabilir (Sesli, 2021).

Türkiye'de ombudsmanlık kurumuna dair oldukça fazla akademik bir ilginin olduğu söylenebilir. Bunların büyük bir kısmı ombudsmanlık kurumunun ortaya çıkışını, tarihsel sürecini ve diğer ülkelerin deneyimleri üzerine yapılan çalışmalardan oluşmaktadır. Ayrıca kurumun içeriğine ilişkin çeşitli önerilerin geliştirildiği çalışmalar da mevcuttur. Örneğin Güleler (2013) yaptığı çalışmada eksikliğinden bahsedilmesi gereken bir konu olarak uzmanlık ombudsmanlığı olan yargı ombudsmanlığına değinmiştir. Kamu yönetimi sisteminde ortaya çıkan sorunlardan dolayı halkın kamu yönetime olan güveninin zedelenmesi, kamu yönetiminin daha verimli olması konusunda yeni arayışlara yönlendirmiştir. Hesap verilebilirlik bu arayışların sonucunda oluşan bir ürün olarak görülmektedir. Bu çalışmada çeşitli ülkelerin

yargı ombudsmanı uygulamaları üzerine çalışılmıştır.

Ombudsmanlığın ülkeler çapında karşılaştırılarak teorik olarak, tarihi gelişimi üzerine ve uygulamaları yani temel nitelik ve özelliklerine yönelik yapılan araştırmaların da olduğu belirtilmelidir. Bu çerçevede Türkiye'deki ombudsman ve İngiltere, Fransa ulusal ombudsmanlığın işleyişi, görev ve yetkileri üzerine çalışılmıştır (Geylani & Nohutçu, 2021). Yapılan araştırmada ilk kez İsveç'te uygulanmaya başlanan ombudsmanlık kurumunun 2. Dünya Savaşı sonrası idareyi denetleme hususundaki yetersizliği ile hızla yayıldığı söylenmektedir. Bunun yanı sıra araştırmada teorik bilgiler verilmiş olup seçili ülkelerin karşılaştırılması yapılmıştır. Türkiye ombudsmanlığının etkinliğinin geçmiş yıllara nazaran arttığı, diğer ülkelere kıyasla yeterli düzeyde olmadığı sonucuna varılmıştır.

Bir başka çalışmada Güray (2021) yükseköğretim kurumlarının eğitsel ve araştırma faaliyetleriyle değişime öncülük ettiğini belirtmekte 'öğrenci ombudsmanlığı'nın ortaya çıktığına değinmektedir. Türkiye'de bu minvalde 'kampüs ombudsmanlığı' 2019 yılı Altınbaş Üniversitesinde kurulmuştur. Öğrenci ombudsmanlığı kurum içindeki meseleleri bağımsız bir şekilde ele alarak uzlaştırma rolü üstlenerek kuruma daha çabuk iletilmesine katkı sağlamaktadır.

Öte yandan diğer çalışmaların alan araştırması aracılığıyla yapıldığı görülmektedir. Bu çerçevede bahsedilecek bir çalışma Türkiye'de Kamu Denetçiliği Kurumu'nun halk tarafından bilinirliği, nasıl algılandığı ve imajına yönelik yapılan bir araştırmadır. İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Kocaeli, Konya, Tekirdağ, Balıkesir, Aydın, Manisa, Antalya, Adana, Kırıkkale, Kayseri, Kastamonu, Zonguldak, Samsun, Trabzon, Erzurum, Ağrı, Malatya, Van, Gaziantep, Şanlıurfa, Mardin gibi 21 ilde demografik özellikler dikkate alınarak olumlu veya olumsuz sonuçlar elde edilmiştir. Araştırmanın sonuçlarından yola çıkarak %70,1 oranında katılımcının Ombudsmanlık Kurumu hakkında bilinirlik düzeyinin yüksek olduğu gözlemlenmektedir. Katılımcıların çoğu kurum hakkındaki bilgiyi TV aracılığı ile ulaş-

tıklarını ve bununla birlikte internet ve sosyal medyanın etkisi olduğu ifade edilmektedir. TV'nin internet ve sosyal medyaya nazaran haber kanalları üzerinden bilgi aktarımının daha fazla olduğunu ve Kamu Denetçiliği Kurumunun internet ve sosyal medya üzerindeki etkisinin düşük seviyede olduğu belirtilmiştir (Dursunoğlu, Boyalı, & Gündoğdu, 2021). Bir benzer çalışma Tokat ilinde yürütülmüştür. Katılımcıların ombudsmanlık kurumunun nasıl algıladığını tespit etmek temel amaç olarak görülmüştür. Katılımcıların çoğunun erkek vatandaşlarının oluşturduğu çalışmada, ombudsmanlık kurumuna başvurma yollarını bilip bilmediklerine yönelik sorunun %80,9'u hayır cevabı verilirken %19,1'i evet cevabını vermiştir. Bu sonuçlardan yola çıkarak ombudsmanlık kurumuna başvuru hakkında yeterli bilginin olmadığı görülmüştür. Sonuçlar değerlendirildiğinde, eğitim düzeyinin artmasıyla birlikte ombudsmanlık algısının daha net ve olumlu olduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Cinsiyete göre bakıldığında, ombudsmanlık ile ilgili ifadelerin erkek katılımcılarda daha fazla olduğu görülmektedir. İfadelerde çekimserlik oranı kadınlarda daha fazla olduğu sonucuna varılmıştır. Kentsel alanlarda bulunan katılımcıların kırsal alanda bulunan katılımcılara göre ombudsmanlık ifadelerini daha fazla destekledikleri bilinmektedir (Kaplan, Macit, & Özcan, 2014).

Ayrıca Kamu Denetçiliği Kurumuna olan başvurularının az olduğu Doğu Anadolu Bölgesi Erzincan merkez ilçede bulunan vatandaşların ombudsmanlık kurumu hakkında farkındalık düzeylerini ölçen bir çalışma yürütülmüştür. 18 yaş üzeri kadın ve erkekler katılımcılara yönelik bir araştırmadır. Araştırmada yapılan anketin sonucu incelendiğinde 1000 katılımcının %75,8'inin kurumu daha önce hiç duymadığını, %24,2'sinin kurumu daha önce duyduğu tespit edilmiştir. Anket sonuçlarına göre Erzincan'da yaşayan vatandaşların Kamu Denetçiliği Kurumu hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıkları bundan dolayı da kurumun şikâyet ve hak arama konusunda başvuru mercii olarak tercih etmedikleri görülmektedir. Bununla birlikte Kamu Denetçiliği Kurumu'nun farkındalık düzeyini arttırmaya yönelik faaliyetlerin ya-

pılmasında ki önerileri içermektedir (Efe & Arslan, 2020).

Yöntem

Araştırma yöntemleri ile ilgili temelde yapılan ayırım nitel ve nicel yöntem olarak belirtilebilir. Nitel araştırma yöntemi doğal ortamda toplanan verilerin daha gerçekçi olması adına yapılan görüşme ve gözlemlerin analizinin yapılması işlemidir. Nitel araştırma, incelediği probleme ilişkin sorgulayıcı, yorumlayıcı ve problemin doğal ortamındaki biçimini anlama uğraşı içinde olan bir yöntemdir. (Baltacı, 2019) Nicel yöntemler sayısal nitelikli verilen anket gibi tekniklerle toplanmasını ve istatistik başta olmak üzere farklı tekniklerle analizini içerir. (Topal, 2020) Nicel araştırma yöntemi sayısal veriler üzerinden olgulara bakan bir yöntemdir. Nicel yaklaşımda, araştırmacıdan gerçeği, kendi değerlerinden bağımsız ve nesnel bir şekilde ortaya koyması beklenir. (Altun & Yazıcı, 2014). Bu çalışma için seçilen araştırma yöntemi nicel araştırma yöntemidir. Çalışmanın hipotezleri anket tekniği ile elde edilen verilerin paket program aracılığıyla analiz edilmiştir.

Araştırmanın verilere erişimi için kullanılan nicel araştırma yöntemi, proje başvurusunda da belirtildiği gibi anket yöntemini içermektedir. Anket yöntemi, belirli bir konu veya konu hakkında veri ve bilgi toplamak amacıyla bir grup insana standart sorular sormayı içeren bir araştırma tekniğini ifade eder. Anketler, yüz yüze görüşmeler, telefon görüşmeleri veya çevrimiçi anketler gibi çeşitli şekillerde uygulanabilir. Anket yöntemini kullanmanın avantajlarından biri, büyük bir insan örneği üzerinden maliyet etkin ve zaman açısından verimli bir şekilde büyük miktarda veri toplama olanağı sunmasıdır. Ayrıca, soruların ve yanıt seçeneklerinin standartlaştırılmış doğası, katılımcılar arasında tutarlılık ve karşılaştırılabilirlik sağlamaya yardımcı olabilir. Ancak, anket yönteminin sınırlamaları da mevcuttur. Örneğin, katılımcılar her zaman doğru veya dürüst cevaplar vermeyebilirler veya sorulan soruları tam olarak anlayamayabilirler (Arıkan, 2018). Ayrıca, anketin tasarımı ve yönetim süreci karmaşık olabilir ve geçerli ve güvenilir sonuçlar elde etmek için dikkatli bir yaklaşım gerektirebilir. Bu nedenle,

doğru verilerin elde edilmesi için ölçülmek istenen konunun bilimsel olarak temellendirilmiş bir ölçüm aracıyla yapılması önemlidir.

Araştırmada anket formu hazırlanırken demografik bilgileri ölçen sorularla birlikte çalışmanın amaçlarını gerçekleştirmek için toplam 12 ifade/soru geliştirilmiştir. Demografik bilgilerin toplanması için 4 soru, katılımcıların daha önce kuruma bir başvuru yapıp yapmadığını ölçmek için 1 soru, bilgi düzeylerini ölçmek için 4 ifade tanınırlık düzeylerini ölçmek için ise 3 ifade geliştirilmiştir. Anket Bartın ilinde çalışmanın amacına uygun olarak belirlenen farklı meslek grupları üzerinde uygulanmıştır. Yanlış, eksik ve hatalı doldurulan anket formları çıkarıldıktan sonra kullanılabilir olan 543 üzerinden veriler analiz edilmiştir.

Bulgular

Eksik anket formları çıkarıldıktan sonra 229'u kadın 314'ü erkek olmak üzere toplam 543 katılımcının cevapları üzerinden analiz gerçekleştirilmiştir. T Testi ve Anova testi yapılmadan önce frekans analizi yapılmış ve Frekans analizi verilerin analiz edilmeye uygun olduğunu göstermiştir.

Çalışmayla ilgili meslekler ve katılım sayıları tablo 1' de gösterilmiştir.

Tablo 1: Mesleki dağılım

Meslek Grupları				
	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Akademisyen	81	14,9	14,9	14,9
Öğretmen	82	15,1	15,1	30,0
Memur	110	20,3	20,3	50,3
Esnaf	89	16,4	16,4	66,7
Özel Sektör-işçi	86	15,8	15,8	82,5
Öğrenci	95	17,5	17,5	100,0
Total	543	100,0	100,0	

Veri toplanan 543 kişinin sadece 13'ü daha önce Kamu Denetçiliği Kurumuna başvuru yaptığını bildirmiştir.

Yapılan analizler sonucunda Kamu Denetçiliği Kurumunun tanınır olması ve bilinir olması arasında anlamlı bir farklılığın mevcut olduğu tespit edilmiştir. Akademisyenler ve öğretmenler ile diğer meslek grupları arasında bilinirlik kurumun bilinirlik düzeyi açısından çok küçük bir fark tespit edilmiştir. Bununla birlikte kurulan hipotezin aksine bu fark “diğerleri” lehinedir. Yani akademisyenler ve öğretmenler bir bütün olarak diğer meslek gruplarına nazaran kurumu daha az bilmektedir. Yapılan analiz sonucunda Esnafın ve Zanaatkarların Kamu Denetçiliği Kurumunu varsayılanın aksine ortalama düzeyde tanıdıkları ve bildikleri tespit edilmiştir. Analizler Kamu sektörü ve özel sektör çalışanları olarak değerlendirildiğinde kamu sektöründe çalışanlar kurumu daha çok tanımakta ve bilmekte olduğu göstermiştir. Fakat öğrencilerin Kamu Denetçiliği Kurumunu tanımaları ve bilmeleri arasında bir fark tespit edilmemiştir.

Yapılan analiz sonucunda Kamu Denetçiliği Kurumunun farklı meslek gruplarında farklı oranda tanındığı ve bilindiğine dair kurgulanan hipotez doğrulanmış gözükmektedir. Aşağıda tablo ikide yapılan anova testinin sonuçları verilmiştir.

Tablo 2: Anova Testi Sonuçları

		N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean	
					Lower Bound	Upper Bound	
Soru_6	Akademisyen	81	3,07	1,191	,132	2,81	3,34
	Öğretmen	82	2,32	,967	,107	2,10	2,53
	Memur	110	2,83	1,210	,115	2,60	3,06
	Esnaf	89	2,83	,843	,089	2,65	3,01
	Özel Sektör-işçi	86	2,74	,870	,094	2,56	2,93
	Öğrenci	95	2,63	1,140	,117	2,40	2,86
	Total	543	2,74	1,073	,046	2,65	2,83

Soru_7	Akademisyen	81	4,02	1,118	,124	3,78	4,27
	Öğretmen	82	2,76	1,192	,132	2,49	3,02
	Memur	110	3,33	1,235	,118	3,09	3,56
	Esnaf	89	3,18	,972	,103	2,98	3,38
	Özel Sektör-işçi	86	3,26	,884	,095	3,07	3,45
	Öğrenci	95	2,96	1,237	,127	2,71	3,21
Total	543	3,24	1,178	,051	3,15	3,34	
Soru_8	Akademisyen	81	3,33	1,173	,130	3,07	3,59
	Öğretmen	82	2,52	1,045	,115	2,29	2,75
	Memur	110	3,11	1,120	,107	2,90	3,32
	Esnaf	89	2,99	,731	,077	2,83	3,14
	Özel Sektör-işçi	86	2,91	,928	,100	2,71	3,11
	Öğrenci	95	2,79	1,081	,111	2,57	3,01
Total	543	2,95	1,050	,045	2,86	3,04	
Soru_9	Akademisyen	81	3,28	1,164	,129	3,03	3,54
	Öğretmen	82	2,45	,945	,104	2,24	2,66
	Memur	110	3,07	1,055	,101	2,87	3,27
	Esnaf	89	2,92	,678	,072	2,78	3,06
	Özel Sektör-işçi	86	2,93	,851	,092	2,75	3,11
	Öğrenci	95	2,72	1,018	,104	2,51	2,92
Total	543	2,90	,995	,043	2,82	2,98	
Soru_10	Akademisyen	81	3,05	1,161	,129	2,79	3,31
	Öğretmen	82	2,43	,889	,098	2,23	2,62
	Memur	110	2,94	1,069	,102	2,73	3,14
	Esnaf	89	2,88	,751	,080	2,72	3,03
	Özel Sektör-işçi	86	2,98	,797	,086	2,81	3,15
	Öğrenci	95	2,61	,960	,098	2,42	2,81
Total	543	2,82	,972	,042	2,73	2,90	
Soru_11	Akademisyen	81	2,99	1,167	,130	2,73	3,25
	Öğretmen	82	2,70	,965	,107	2,48	2,91
	Memur	110	2,88	1,029	,098	2,69	3,08
	Esnaf	89	2,84	,737	,078	2,69	3,00
	Özel Sektör-işçi	86	2,95	,880	,095	2,76	3,14
	Öğrenci	95	2,69	,979	,100	2,50	2,89
Total	543	2,84	,970	,042	2,76	2,92	
Soru_12	Akademisyen	81	3,16	1,167	,130	2,90	3,42
	Öğretmen	82	2,51	,850	,094	2,33	2,70
	Memur	110	3,05	,971	,093	2,86	3,23
	Esnaf	89	2,93	,671	,071	2,79	3,07
	Özel Sektör-işçi	86	2,95	,766	,083	2,79	3,12
	Öğrenci	95	2,78	,970	,099	2,58	2,98
Total	543	2,90	,931	,040	2,82	2,98	
Soru_13	Akademisyen	81	2,91	1,002	,111	2,69	3,14
	Öğretmen	82	2,04	,881	,097	1,84	2,23
	Memur	110	2,45	,925	,088	2,27	2,62
	Esnaf	89	2,91	,984	,104	2,70	3,12
	Özel Sektör-işçi	86	2,88	,788	,085	2,71	3,05
	Öğrenci	95	2,44	1,059	,109	2,23	2,66
Total	543	2,60	,993	,043	2,51	2,68	

Soru_14	Akademisyen	81	2,94	1,017	,113	2,71	3,16
	Öğretmen	82	1,91	,849	,094	1,73	2,10
	Memur	110	2,45	1,072	,102	2,24	2,65
	Esnaf	89	2,63	1,122	,119	2,39	2,87
	Özel Sektör-işçi	86	2,31	1,098	,118	2,08	2,55
	Öğrenci	95	2,44	,964	,099	2,25	2,64
	Total	543	2,45	1,065	,046	2,36	2,54
Soru_15	Akademisyen	81	2,27	,975	,108	2,06	2,49
	Öğretmen	82	1,82	,772	,085	1,65	1,99
	Memur	110	2,40	1,042	,099	2,20	2,60
	Esnaf	89	2,44	1,087	,115	2,21	2,67
	Özel Sektör-işçi	86	2,21	1,064	,115	1,98	2,44
	Öğrenci	95	2,24	,964	,099	2,05	2,44
	Total	543	2,24	1,009	,043	2,16	2,33
Soru_16	Akademisyen	81	1,95	,934	,104	1,74	2,16
	Öğretmen	82	1,76	,730	,081	1,60	1,92
	Memur	110	2,15	,956	,091	1,96	2,33
	Esnaf	89	2,35	,990	,105	2,14	2,56
	Özel Sektör-işçi	86	2,26	1,054	,114	2,03	2,48
	Öğrenci	95	2,22	1,023	,105	2,01	2,43
	Total	543	2,12	,972	,042	2,04	2,20

Son olarak 3. Hipotezin de doğrulandığı söylenebilir. Aşağıda ilgili testin sonuçlarını gösteren tablo paylaşılmıştır.

Tablo 3: Başvuru Durumunun Etkisi

	Başvuru_Durumu	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Soru_6	Evet	13	3,69	,855	,237
	Hayır	530	2,72	1,068	,046
Soru_7	Evet	13	3,92	,954	,265
	Hayır	530	3,23	1,179	,051
Soru_8	Evet	13	3,77	,927	,257
	Hayır	530	2,93	1,045	,045
Soru_9	Evet	13	3,69	,947	,263
	Hayır	530	2,88	,989	,043
Soru_10	Evet	13	3,46	1,050	,291
	Hayır	530	2,80	,965	,042
Soru_11	Evet	13	3,23	1,363	,378
	Hayır	530	2,83	,959	,042
Soru_12	Evet	13	3,08	1,188	,329
	Hayır	530	2,90	,925	,040
Soru_13	Evet	13	3,31	1,377	,382
	Hayır	530	2,58	,977	,042

Soru_14	Evet	13	3,23	1,013	,281
	Hayır	530	2,43	1,059	,046
Soru_15	Evet	13	2,85	1,405	,390
	Hayır	530	2,23	,994	,043
Soru_16	Evet	13	2,08	1,188	,329
	Hayır	530	2,12	,967	,042

Sonuç ve Tartışma

20. yüzyılda denetime açık devlet anlayışının hâkim olmasıyla birlikte iyi yönetim, yönetimde şeffaflık ve hesap verilebilirlik ilkelerinin önemi artmış, bu ilkeler demokratik yönetimlerin mutlak unsurları haline gelmiştir. Tüm dünyada insan hak arama ve özgürlüklerinin gelişmesiyle birlikte birey, devlet karşısında hukuk alanında güç kazanmıştır. Büyüyen devlet teşkilatıyla birlikte yapılan işlem ve faaliyetlerin yanlış, hatalı veya adaletsiz olmaları durumunda bireyin devlet tarafından mağduriyetini ortadan kaldırmak amaçlı birtakım devlet düzeyinde denetim mekanizmaları oluşturulmuştur. Bu denetim mekanizmaları, yargısal olduğu kadar yargı dışı denetim mekanizmalarını da kapsamaktadır. 18.yüzyılda İsveç'te temelleri atılan ombudsmanlık kurumu, özellikle batı ve İskandinav gelişmiş ülkelerde kamu bürokrasisini hataları tespit etmek ve denetlemek, bireyin temel hak ve özgürlüklerini korumak, yönetimin işleyişinde hakkaniyetin devamlılığını sağlamak ve kurum veya kuruluşların işleyişinde kötü faaliyetine karşı bireysel şikâyetleri denetlemek amaçlı giriştikleri arayışlar sonucu gerek duyulmasıyla ortaya çıkmış bir kurumdur (KDK 2017).

Dünyadaki yaygın yönetime paralel olarak, Türkiye'de de idarenin faaliyetlerinin denetlenmesinde mevcut denetim mekanizmalarının yetersiz olduğunun tespitiyle birlikte yeni denetim mekanizmaları geliştirilmesi ve arayışı kapsamında Ombudsmanlık Kurumu'nun hayata geçirilmesi ve faaliyetlerinin yaygınlaştırılma çalışmaları hızlanmıştır. İdare ile birey arasında bir nevi arabuluculuk rolü üstlenen, mevcut denetim mekanizmalarını birleştirici özelliği bulunan, idari yargının fiili yerine geçmeyen, ancak dava yükünü hafifleterek idarenin daha etkili çalışmasına yardımcı olan bir kurum (EFE, HAYDAR, (2011).)

olan Kamu Denetçiliği Kurumu'nun (KDK) kurulmasında Türkiye'nin 10- 11 Aralık 1999 tarihinde Avrupa Birliği'ne aday ülke ilan edilmesi dönüm noktalarından biridir. Avrupa Birliği, bu tarihten sonra, AB adayı Türkiye'de Kamu Denetçiliği Kurumu'nun kurulması faaliyeti çalışmalarına, her sene yayınladığı ilerleme geliştirme raporlarıyla ve Avrupa Ombudsmanının öneri ve teşvikleriyle önemli katkılarda bulunmuştur. Fakat Türkiye, aday olarak katıldığı Avrupa birliği içindeki AB üyesi ülkeler ve AB'ye aday ülkeler arasında Ombudsmanlık Kurumu olmayan tek ülkeydi.

Kamu denetçiliği kurumun faaliyetlerine başladığı 2013 yılından günümüze, başvuru sayısı ve bu duruma eşgüdümlü olarak bilinirliği gözle görünür miktarda artış göstermiş olsa da hala istenilen bilinirlik düzeyine eriştiği söylenemez. Bu üzücü durum, kurumun kuruluş ve amaçladığı amacını tam olarak yerine getirmesini olanak sağlamamıştır. Kurumun özellikle halk tarafından ve detaylandırdığımız meslek gurupları arasında bilinirlik düzeyi olarak bilinmemesi, o kurumun amacına uygun ve başarılı olmasının önünde en büyük engellerden biridir. Birçok ülkedeki örneklemelerden farklı olarak resen inceleme yetkisi bulunmayan Kamu denetçiliği kurumunun, yurttaşlardan başvuru alamaması durumunda üstlenmiş olduğu denetim işlevini yeterli olarak gerçekleştiremeyeceği acı gerçektir.

Bartın ili sınırlarında yaşayan çeşitli meslek gurupları arasında kuruma yönelik düzeyini ölçmeyi amaçlayan bu çalışmada, kurumun meslek gurupları arasında bilinirliğini ölçmek amaçlı anket yöntemini baz alan bir alan araştırması yapılmıştır. Kamu Denetçiliği Kurumunun başarısında en önemli faktörlerden biri meslek gurupları tarafından tanınırlığının sağlanmasıdır. Kurumun başarılı olabilmesi için, tanınırlığa sahip olması gerektiği gerçeğinden hareketle, çalışmanın hedef noktası, katılımcıların verdikleri yanıtların analizini yaparak, yurttaşların kurum hakkında bilgi seviyesini tespit etmek ve kurumun bilinirliğinin artırılması hedefiyle birtakım faaliyet alanını geliştirmesine ve etkinliğinin her alanda arttırılmasına yönelik önerilerde bulunmaktadır.

Proje çalışmada nicel araştırma yöntemi esas alınmış ve veri toplamak üzere bilinirlik düzeyini ölçen kapalı uçlu sorularla anket yönteminin yararlanılarak anket örnekleme yöntemi seçilmiştir. Bu yöntemin seçilmesinin sebebi ise konuya ilişkin eşit bir katılım gözlemlenmek istenmesidir. 22.05.2023 – 30.05.2023 tarihleri arasında Bartın ilinde ilçesinde yaşayan Akademisyen, memur, işçi-özel sektör, esnaf, öğretmen ve öğrenci olmak üzere altı kategoride yapılan çalışmada kullanılan anket soruları, literatürde yer alan bilgilerden ve görüşlerden yola çıkılarak araştırmacı tarafından oluşturulmuştur. Analizler sonucunda Bartın da yaşayan yurttaşların Kamu Denetçiliği Kurumu'nu hakkında yüksek derecede tanımadıkları ve bununla birlikte yararlanma ya da hak arama konusunda aramada başvurulacak etkili bir idari birimin olup olmadığını yüksek oranda bilmedikleri anlaşılmıştır. Bu analizler neticesinde, kurumun, tanıtım faaliyetlerinin büyük oranda çabalarını artırması ve Kamu Denetçiliği Kurumunu duyan ama ne olduğu hakkında bilisi olmayan bağımsızlığı ile ilgili yeterli bilgisi olmayan ve başvurunun en düşük olduğu bölgeler öncelikli olmak üzere tüm ülkede kurumun tanıtım işlevinin ne olduğunu tanıtıcı faaliyetlerine özel önem vermesine dair tavsiye niteliğinde öneriler bulunmaktadır. Analizlerden anlaşıldığı üzere, anket analizleri sonucunda elde edilen bir diğer önemli bulgu da bilgi düzeninin yüksek olacağı düşünülen meslek grupları arasındaki KDK konusundaki bilgi düzeyi özellikle öğretmen, akademisyen ve memur da şaşırtıcı derecede düşüktür. Bilginin dağıtım merkezlerinden olan bu mesleklerde bilgi düzeyinin artırılması toplumda önemli düzeyde kamu denetçiliği kurumunun bilinirlik düzeyini sadece meslek grupları arasında değil toplumun her kısmına etki edeceği anlaşılmıştır.

Yukarıda belirttiği gibi çalışma Bartın ilinde gerçekleştirilmiş olup, sadece 6 meslek grubu ile sınırlandırılmıştır. Bu sınırlandırılmaların geçerli gerekçeleri belirtilmiş olsa da konuyla ilgili yapılacak daha kapsamlı bir çalışma farklı bulgular elde etmemize olanak sağlayabilir. Bu durumun diğer illerde de araştırmanın gösterdiği gibi olup olmadığı, araştırma kapsamına dâhil edemediğimiz diğer illerde herhangi bir

benzerlik veya farklılıklar görülüp görülmeyeceği açığa çıkarılmayı beklemektedir.

Kaynakça

Abdioğlu, H. (2007). "Yönetişim İlkelerinin Uygulanmasında Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık) Kurumu Ve Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye Açısından Önemi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.

Altuğ, Y. (2002). "Kamu Denetçisi (Ombudsman)", *İstanbul Üniversitesi Yayınları*, No:4343, 2002, .

Altun, F., & Yazıcı, H. (2014). Nitel Ve Nicel Yöntemleri Kullanan Araştırmacıların Empatik Eğilimleri Ve İşlevsel Olmayan Tutumları Arasındaki Farklılıklar. 373.

Arıkan, R. (2018). Anket Yöntemi Üzerinde Bir Değerlendirme. *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 97.

Avşar, B. Z. (1988). *Ombudsman (Kamu Hakemi): Türkiye İçin Bir Model*. Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayını.

Baltacı, A. (2019). Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 369.

Büyükavcı, M. (2008). Ombudsmanlık Kurumu. *Ankara Barosu Dergisi*, 10-13.

Dursunoğlu, İ., Boyalı, H., & Gündoğdu, S. (2021). Türkiye'de Kamu Denetçiliği Kurumu (Ombudsmanlık) İmajına Yönelik Araştırma . 73.

Dursunoğlu, İ., Boyalı, H., & Gündoğdu, S. (2021). Türkiye'de Kamu Denetçiliği Kurumu (Ombudsmanlık) İmajına Yönelik Bir Araştırma. 67-94.

Dursunoğlu, İ., Boyalı, H., & Gündoğdu, S. (2021). Türkiye'de Kamu

Denetçiliği Kurumu (Ombudsmnalık) İmajına Yönelik Bir Araştırma. 72.

Efe, H., & Arslan, H. N. (2020). Erzincan'daki Yurttaşların Kamu Denetçiliği Kurumu Hakkındaki. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 96-116.

Efe, H., & Demirci, M. (2013). Ombudsmanlık Kavramı Ve Türkiye'de Kamu Denetçiliği Kurumundan Beklentiler. 51.

Efe, H., & Demirci, M. (2013). Ombudsmanlık Kavramı Ve Türkiye'de Kamu Denetçiliği Kurumundan Beklentiler. 49-51.

Efe, H., & Demirci, M. (2013). Ombudsmanlık Kavramı Ve Türkiye'de Kamu Denetçiliği Kurumundan Beklentiler. *Sayıştay Dergisi*, 63-67.

Efe, H., & Demirci, M. (2013). Ombudsmanlık Kavramı Ve Türkiye'de Kamu Denetçiliği Kurumundan Beklentiler. *Sayıştay Dergisi*(90), 49-72.

Efe, Haydar, (2011). (Tarih Yok). *Efe, Haydar, (2011). "Avrupa Ombudsmanının Ab İçinde İyi Yönetim, Hukukun Üstünlüğü Ve İnsan .*

Eken, M. (1998). "Yönetim Karşısında Vatandaşın Korunmasında Ombudsman Kurumunun Rolü. D. Dursun, & H. Al İçinde, *Türkiye'de Yönetim Geleneği* (S. 132-133). İstanbul: İlke Yayıncılık.

Erdem, L. (2007). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Fakültesi. *Aydınlatmada Sübjektif Analiz İçin Bilimsel Anket Yöntemlerinin Uygulamalı İncelemesi*, 25.

Erhürman, T. (1998). Ombudsman. *Amme İdaresi Dergisi*, 87-102.

Geylani, D., & Nohutçu, A. (2021). Türkiye'deki Kamu Denetim Kurumu'nun (Ombudsman) Etkinliği Ve İngiltere Ve Fransa Ulusal. *Liberal Düşünce Dergisi*, 127 - 144.

Gülener, S. (2013). Ombudsman-Yargı İlişkileri Ve Yargı Ombudsmanlığı

Sistemi: Karşılaştırmalı Bir İnceleme. 6.

Güray, G. (2021). Türkiye’de Öğrenci Ombudsmanlığı: Bir Örnek Olay İncelemesi. 119-126.

Kaplan, Ç., Macit, M., & Özcan, E. (2014). Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık) Kurumu’nun Kamuoyu Algısı Üzerine Bir. 75-104.

Kdk 2017. (Tarih Yok).

Kestane, D. (2006). Çağdaş Bir Denetim Organizasyonu Olarak Ombudsmanlık (Kamu Denetçisi). *Maliye Dergisi*, 128-142.

Küçükkambak, S. E., & Armağan, E. (2022). Çevrimiçi Ve Yüz Yüze Anket Teknikleri İle Toplanan Verilerin Geçerlilik Ve Güvenilirliklerinin İncelenmesi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 399.

Menteşe, S. (2015). Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık)’Nin Demokratikleşmeye Etkisi Ve Öneminin Ab Süreci Yönünden Değerlendirmesi. 71.

Odyakmaz, Z., Kaymak, Ü., & Ercan, İ. (2008). *İdari Yargı*. İstanbul: İkinci Sayfa.

Ökten, S., & Turhan, D. G. (2015). 6328 Sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu Ve Komisyon Raporlarında Yer Alan Eleştiriler Çerçevesinde Bir Değerlendirme. *Paradoks Ekonomi Sosyoloji Ve Politika Dergisi*, 7-150.

Özer, M. A., & Erdem, E. (2022). Yeni Kamu Yönetimi Ve Yönetişim Ekseninde Yerelleşme Ve Değişen Yeni Kamu Hizmeti Anlayışı. *Aksaray Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 216-217.

Parlak, B., & Sobacı, Z. (2008). *Kuram Ve Uygulamada Kamu Yönetimi: Ulusal Ve Küresel Perspektifler*. İstanbul: Alfa Aktüel.

Sesli, M. (2021). Türkiye’de Ombudsman Kurumunun Bilinirlik

Ve Etkinlik Açısından Katılımcı Demokrasiye Katkısının Değerlendirilmesi. 96-98.

Şahin, R. (2010). "Ombudsman Kurumu Ve Türkiye'de Kurulmasının Türkiye'nin Demokratikleşmesi Ve Avrupa Birliği Üyeliği Üzerine Etkileri. *Türk İdare Dergisi*, 131-157.

Topal, A. (2020). *Kalkınma Projelerinde Kullanılan Uygulamalı Nicel Ve Nitel Araştırma Yöntemleri*.

Tortop, N. (2012). Ombudsman Sistemi Ve Çeşitli Ülkelerde Uygulanması. B. Aykaç, Ş. Durgun, & H. Yayman İçinde, *Türkiye'de Kamu Yönetimi* (S. 507-516). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Uler, Y. (2012). Ombudsman(Kamu Denetçisi). B. Aykaç, Ş. Durgun, & H. Yayman İçinde, *Türkiye'de Kamu Yönetimi* (S. 499-506). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Usta, H. (2014). Türkiye'de Ombudsman (Kamu Denetçiliği) Kurumu. 59-60.

BULGARİSTAN'DA DİN EĞİTİMİ

Birsen Topsakal¹

Giriş

Din, insanın olduğu her yerde varlığını insanın varoluşuna paralel bir şekilde sürdürmüştür. Din fertleri mukaddes duygu, ortak şuur ve vicdan etrafında birleştiren yüce bir kurumdur. Bununla beraber din, toplumların gelişmesini sağlayan bir kurum olup insanların tavır, düşünce ve davranışlarında etkin olduğu bir gerçektir (<https://www.parliament.bg/bg/const>, t.y.). Hal böyle olunca, dinin eğitim ile çok sıkı bir bağı olduğu anlaşılmaktadır. İnsanın olduğu her yerde, her alanda eğitim yapıldığı gibi doğru veya yanlış din eğitimi faaliyeti de yapılmaktadır. Bundan dolayı da bilim adamları ve din eğitimciler yaygın eğitim ile insanlara, örgün eğitimle okullarda öğrencilere verilip verilmemesi din eğitimi verilecekse nasıl bir din eğitimi verilmesi konusunda halkın da ısrarları çerçevesinde çeşitli yöntemler belirlemişlerdir. Din eğitimi devletlerin yönetim şekline, anayasal yapısına veya ülkenin dini yapısına göre farklılık arz etmektedir. Birçok devlet din eğitimi konusunda sert, katı olsa da din eğitimi konusundaki problemlerini çözmüş veya problemlerini en aza indirmeyi başarmıştır. Bu ülkelerden biri de Bulgaristan'dır. Bu çalışmamızda, dünya üzerinde yürütölen din eğitimi ve öğretimi çalışmalarına bir örnek teşkil etmesi amacıyla Bulgaristan'da din eğitiminin nasıl ve ne şekilde olduğunu, din derslerinin statüsünü ve müfredatını detaylı bir şekilde ele almış bulunmaktayız. Bulgaristan sosyalist-komünist rejimle yönetildiğinde ülkede dini hayat çok cılızdı. Din eğitimi veya öğretimine yer yoktu. Bulgaristan'da demokrasi rejimine geçişle beraber din eğitimi alanında büyük bir değişim yaşandı. Din eğitimi, devletin anayasasıyla güvence altına alınmış oldu. Demokrasi ile birlikte dini hayat yeniden canlandı ve artık din eğitimi okullarda yeniden verilmeye başlandı. Bulgaristan Cumhuriyeti, kendisini anayasada laik bir devlet olarak tanımlama-

1 *Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi.

sına rağmen, ülkenin geleneksel dininin Doğu Ortodoks Hristiyanlık olduğunu anayasanın 13. Maddesinde kabul etmiştir. Dini yaşamda hareketlilik demokrasiyle beraber kendini göstermiştir. Devlet okullarında din eğitime yer verildiği gibi 2002 yılında resmî gazetede yayımlanan 'Dini Cemaatler Kanunu' ile dinler, mahkemelere kendi inancının diğer inançlardan farklı olduğunu bildirir mahkeme de o grubu dini bir grup olarak tanınmasını sağlamıştır böylelikle dini yaşamda özgürleşmenin temeli atılmış olur. Bulgaristan'da genç kuşakların okullarda din eğitimi alıp almaması meselesi ülkenin sosyalizmden komünizme sonra da demokrasiye geçme döneminde ana mesele olamamasından dolayı demokrasi dönemine kadar tam çözüme kavuşamamıştır. 1997'ye kadar devlet laiklik ilkesi gereği okullarda din dersine yer verilmemiştir. 98-99 yılında din dersleri seçmeli ve haftada bir ders saati olarak verilmeye başlanmıştır. 1999-2000 yılı eğitim öğretim döneminde İslam din dersi verilmeye başlanmıştır. Çalışmamız dört ana başlıktan oluşmaktadır. Bulgaristan'ın Yönetim şekli ve siyasi yapısı, Bulgaristan'ın dini durumu, Bulgaristan'da okul sistemi ve Bulgaristan'da din eğitimi; din derslerinin statüsü ve kontrolü, ders kitapları ve öğretmenler, Başmüftülüğe bağlı dini okullar alt başlıklarıyla ele alınmıştır. Araştırmamız, Bulgaristan'da din eğitiminin hangi süreçlerden geçtiğini araştırıp uygulanan din eğitimi faaliyetlerini sunmaktadır. Araştırmanın ana hedefi ise Bulgaristan'ın din eğitiminin tarihi gelişimi, genel eğitim sistemi içerisinde dini eğitim ve öğretiminin uygulanmasının nasıl olduğunu ortaya koymaya çalışmaktır. Araştırmada yöntem olarak literatür tarama yöntemi kullanılmıştır. Kısaca anlattığımız girişten sonra din dersi uygulamalarının Bulgaristan'da nasıl gerçekleştiğini ele alabiliriz.

Bulgaristan'ın Yönetim Şekli ve Siyasi Yapısı

Osmanlı İmparatorluğu'nun 14. yüzyılda Balkanlarda ilerlemesiyle 1396'da Bulgaristan, Osmanlı İmparatorluğu'na geçmiştir. Bulgaristan yaklaşık 450 yıl Osmanlı devletinin himayesindeydi. Bulgarlar, Rusya başta olmak üzere yabancı ülkelerin destekleriyle 19. Yüzyıldan itiba-

ren Osmanlı devletine karşı isyan başlatmışlardır. İsyandar neticesinde Bulgaristan 1878'de özerkliklerini, 1908'de de bağımsızlıklarını ilan etmiştir (Selcen Özyurt Ulutaş & Rengin Yavuz, t.y.). 1944 yılına kadar krallık dönemini yaşayan Bulgaristan bağımsızlığını ilan ettikten sonra Rusya'nın gerçek dostu olmasını seçmiştir böylelikle Bulgaristan, sosyalist sistemin etkisine girmiştir. 1944 yılında Sovyet askerler ülkeyi işgal etmiş, sosyalist rejimin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasıyla Komünist ideoloji de geçerliliğini kaybetmiştir. Bulgaristan'ın yönetim şekli cumhuriyettir. 1991 yılında kabul edilen anayasa ile demokrasiye geçiş yapılmıştır. 1991 yılında kabul edilen ve hala geçerliliğini koruyan anayasanın 37. Maddesi din ve vicdan özgürlüğünü, insanların herhangi din, dini görüş veya ateizmi benimseme haklarını taahhüt etmektedir. Böylece onca yıl yasaklanmış olan milli ve manevi değerlerine sahip çıkma hakkına kavuşmuşlardır. "Toplumsal meşruiyete ve önemli bir istikrar unsuruna dönüşen 1991 Anayasasının öngördüğü yapı, Bulgaristan'daki demokratik işleyişi istikrarlı hale getiren temellerden biri olmuştur" (Doç. Dr. Sonay Bayramoğlu Özüğurlu & Turgay Gülpınar, 2020).

Bulgaristan'ın Dini Durumu

1991 anayasası ile kabul edilen ve halen geçerliliğini koruyan anayasa sayesinde dini ve milli değerlerini yeniden tanıma, öğrenme ve yaşayabilme imkanına kavuşan Bulgaristan, devlet okullarında din dersi uygulamaları başlatmış ve halkın din özgürlüğü anayasa ile güvence altına almıştır. (<https://www.parliament.bg/bg/const>, t.y.). Bulgaristan'da yasalar ve politikalar dinin özgürce uygulanmasına katkıda bulunmaktadır. Bundan dolayı Bulgaristan'da dini kurumlar devletten bağımsızdır. Aynı anayasanın 13. Maddesinde Ortodoks inancı Bulgaristan Cumhuriyeti'nin geleneksel dini kabul edilmektedir. (<https://www.parliament.bg/bg/const>, t.y.) Bulgaristan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Kuruluşu'nun vermiş olduğu bilgilere göre Bulgaristan'ın dini yapısını Hristiyanlar oluşturmaktadır. Nüfusun çoğunluğu Ortodoks

mezhebine mensuptur. Ortodoksluktan sonra sırayı Katolikler, Müslümanlar ve Yahudiler takip eder. (<https://www.nsi.bg/census2011/newsbg.php?n=68>, t.y.) Müslümanlar, Hristiyanlıktan sonra Bulgaristan'da ikinci büyüklükteki dini gruptur. Bulgaristan'ın Müslüman olmayan kasabası veya kenti neredeyse yok gibidir. Bulgaristan; Tarikat, mezhep, cemaat ayrı tutmaksızın Başmüftülük, bölge müftülükleri ve camii encümenlikleri tarafından yönetilmektedir. Oradaki Müslümanlar, Başmüftülüğün Eylül 2009 verilerine göre 1156 camiye, 302 mescit, 51 tekke ve türbeye sahiptirler. Bulgaristan Müslümanlarının çoğu Hanefi mezhebine bağlıdır. (Ali Mehmedov, 2019). "Aynı zamanda aralarında Şafii, Hanbeli ve Maliki mezheplerini temsil eden çoğunluğu Asyalı ve Afrikalı Arap Müslümanları da vardır. Ayrıca sayıları 60 bin civarında aleviler de bulunmaktadır".(Ali Mehmedov, 2019)

Dinin Bulgar Anayasasındaki Yeri

Anayasalar, devletin işleyişlerini belirleyen, yönetenlerle yönetilenler arasındaki ilişkileri düzenleyen temel hukuk kurallarıdır. Buna göre anayasa, bir toplumun siyasi ve hukuk yapısıyla ilgili esasları içeren, o toplumun hayat felsefesi ve anlayışını ortaya koyan temel ilkeler toplamıdır. Dinin devletten, bir başka deyişle devlet işlerinin dinden ayrı olması Bulgaristan Anayasasında açıkça beyan edilmektedir. Bulgaristan Cumhuriyeti'nin 13 Temmuz 1991 yılında yeni demokratik Anayasası'nın kabul edilmesiyle beraber oluşan yeni sosyo-politik şartlarda din hürriyeti haklarını tanzim eden güncel mevzuat ihtiyacı doğmuştur. Anayasanın 'Tüm vatandaşlar kanun önünde eşittir. Irk, milliyet, etnik köken, cinsiyet, köken, din, eğitim, inançlar, siyasi ilişki, kişisel ve sosyal statü veya mülkiyet durumuna dayalı haklar veya ayrıcalıklar üzerinde hiçbir kısıtlamaya izin verilmez' 6. maddesi ile dinin özgürce yaşanabileceğinin garantisi verilmiştir. Böylelikle Bulgaristan'da dini yaşamda hareketlilik demokrasiyle beraber kendini göstermiştir. Devlet okullarında din eğitimine yer verildiği gibi 2002 yılında resmi gazetede yayımlanan 'Dini Cemaatler Kanunu' ile dinler, mahkemele-re kendi inancının diğer inançlardan farklı olduğunu bildirir mahkeme de o grubu dini bir grup olarak tanımaya başlar. Dini Cemaatler

Kanunu hukuki statü kazanma şartlarını ve devletin rolünü tanzim eder. Bu kanun sınırsız hukuki ve idari takdir hakkını ortadan kaldırarak, dinî cemaatlerin tüzel kişilik kazanmalarını mahkeme kararına bağlamıştır. Böylece her bireye kendi inancını tatbik edebilme hakkı tanınmış olur.

Bulgaristan’da Okul Sistemi

Bulgaristan’da Avrupa Birliği üyeliği sürecinde eğitim, politika ve ekonomi alanında radikal yenilikler yaşanmıştır. Milli eğitim bakanlığı da bu köklü değişikliklerden etkilenmiştir. Eğitim sistemini en iyi ve daha bağımsız hale getirmek için okul müfredatında önemli değişiklikler yapılmıştır. 1991 yılında yayınlanan Kamu Eğitim Yasası demokratik özellikler ve geleneksel yapının özelliklerini taşır. Yasa ile beraber Bulgaristan’da yaşam daha demokratik özellikler taşımaya başlamıştır. Böylelikle idari yapının tanımı yapılmış, eğitim alanında ulusal hükümet organlarının fonksiyonları ve eğitim kademelerinde öğretim şekli belirlenmiştir. Bulgaristan’da eğitim sisteminin yönetimi Bakanlar konseyi tarafından gerçekleştirilmektedir.. Ülkede Temel Eğitim Sistemi içinde sorumluluk dağılımından en çok pay alan kurum ve kuruluşlar; Eğitim ve Bilim Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, belediyelerdir. “Bulgar okulları üç kategoriye ayrılıyor bunlar:

1. Belediye okulları: I-VIII. Sınıfa kadar (ilk ve ortaokullar),
2. Devlet okulları: Lise, lise düzeyli tüm okullar ve yükseköğretim kurumları,
3. Özel okullar”. (Prof. Dr. Hayriye SÜLEYMANOĞLU YENİSOY, t.y.) “Bulgaristan’da kamu eğitimi yasasına göre eğitim sistemi şu basamaklardan oluşmaktadır:

- 1 Okul Öncesi Eğitim - Предучилищно Образование
- 2 İlköğretim - Начални (I-IV клас)
- 3 Ortaöğretim Alt Kademe - Прогимназии (V-VIII клас)
- 4 Temel Eğitim - Основни (I-VIII клас)

5 Ortaöğretim Üst Kademe - Средно Образование (IX-XII или VIII-XII клас)

6 Özel Okullar - Частни Образование (VIII-XII клас)

7 Genel Eğitim - Средни Общо-Образователни (I-XII клас)

8 Meslek Okulları - Професионално (VII-IX, XIII клас)

9 Sanat Okulları - Училища по Изкуствата 10Kolejler – Колежи

11Yüksekokul ve Üniversiteler - Висше Образование-Университети Испециализирани Висши Училища". (Rüştü ILGAR & Leman İN-CEDERE, t.y.)

Bulgaristan'da ilkokuldan itibaren başlayan eğitim hayatı 2012 yılından beri 2 yıllık okul öncesi eğitim de zorunlu hale getirerek eğitim, yaklaşık beş yaşından on altı yaşına kadar devam etmektedir. Okul öncesi eğitim ve içerisinde ilkokul ve ortaokulu barındıran temel eğitim kademelerinde laik eğitim önceliklidir. Herhangi dini, ideolojik doktrin uygulanamaz. Ayrıca tüm eğitim kademelerinde eğitim dili Bulgarcadır. "Öğretim sürecinin denetimi ve değerlendirilmesi, Eğitim Bilim ve Teknoloji Bakanlığı, Bölgesel Teftiş Kurulu, okul müdürleri ve müdür yardımcıları arasında paylaşılmıştır. Bakanlığın özel bir bölümünün adı "Genel Okul Teftiş Kurulu" yönetimi adını alır ve Bölgesel Teftiş kurulları ile okulların çalışmalarını denetler. Bakanlık müfettişleri (Bakanlık ekperleri) ulusal eğitim kademesindeki, genel eğitim, mesleki eğitim ve yüksek öğretimin farklı alanlardaki öğretimi, bireysel sınıfları vb bölümlerin denetimin yaparlar. Ülkenin değişik bölgelerinde (28) Okul Teftiş Ofisi oluşturulmuştur. Bunlar yetkilendirilmiş özel kurullardır. Bu kurullar planlama, organizasyon, koordinasyon ve her bir bölge içerisinde okul çalışmalarını kontrol ederler. Bölgesel Teftiş Kurulu personeli (müfettişleri) ortaöğretimin düzenlenmesi ve farklı okul disiplinlerden (alanlarının) sorumlu eksperleridir." (Ahmet KASAPÇOPUR, 2007)

Bulgaristan'da Din Eğitimi

Bulgaristan'da din eğitimi anayasa ile güvence altına alınmıştır fakat anayasada okullarda din derslerini zorunlu kılan herhangi bir madde

bulunmamaktadır. Fakat anayasanın ‘Vicdan hürriyeti, düşünce hürriyeti ve din seçimi ile dinî veya ateist görüş hürriyeti dokunulmazdır. Devlet, farklı dinlere inananlar arasında olduğu kadar inananlar ve inanmayanlar arasında da hoşgörü ve saygının sürdürülmesini teşvik eder.’ 37. Maddesi ile insanların dinlerini yaşaması, herhangi bir dini benimsemesi veya dini gruba dahil olmasını taahhüt etmektedir. Bulgaristan’da komünist rejim döneminde din eğitimi yapılmamaktaydı. Ülkede demokrasiyle birlikte din eğitimi başlamış oldu. “Bulgaristan Müslümanlarının resmî temsilcisi olan Bulgaristan Başmüftülüğü, Bulgaristan Hükümetine müracat ederek bu ülkede Müslümanların yaşadığı yerlerde mecburî din derslerinde İslâm dininin öğretilmesini teklif etmiştir.” (Ömer Turan, t.y.) 29 Aralık 2002 tarihinde kabul edilen ve hemen 2003’ün başında yürürlüğe giren Dini Cemaatler Yasası farklı dini cemaatlerin işleyişlerini daha otonom bir şekilde, iç düzenlemeleriyle yürütme imkanı sunmuştur. Bununla birlikte kendi dini eğitim kurumlarını açıp işletme imkânı da sağlamıştır. Bu yasa ile birlikte dini gruplar kendi okullarını yapma imkanını elde etmişlerdir. “Din dersi öğrencilerin kendi dinleri ve kültürleri hakkında bilgi sahibi olmalarına, dünya görüşü ve şahsiyet oluşturmalarına yardımcı olmaktadır. Din eğitiminin temel amacı da öğrencilerde şahsiyet oluşturmaya yardımcı olacak bilgi, beceri ve tecrübeleri kazandırmaktır. Din dersleri eğitim sürecinde öğrencilerin kazanımları kısaca şunlar olacaktır:

1. Din hakkında bazı temel bilgiler edinmek
2. Bulgaristan’ın manevi ve kültürel değerlerini tanımak
3. İnanç, değerler ve geleneğin fertler, toplum ve kültür üzerinde etkisini anlamak
4. Bulgaristan’da mevcut olan diğer dinleri tanımak ve hoşgörü anlayışı oluşturmak
5. Dinin, tarihi, kültürel ve ahlâki yönlerini birlikte değerlendirmek
6. İyi ve ahlâki davranış terbiyesine sahip olmak”.(Ali Mehmedov, 2019)

“Okullarda din eğitimine ayrılan süre Eğitim ve Bilim Bakanlığı tarafından 2003 yılında kabul edilen Yönerge No-2, din eğitiminin devlet okullarında haftalık ders programı içerisinde ne kadar yer verileceği konusunda 5. Maddede şöyle düzenleme getirmiştir: “Din dersi, seçmeli veya zorunlu fark etmeksizin her sınıf için haftada 1 ders saatidir.” (Ali Mehmedov, 2019) Din derslerinin seçmeli veya zorunlu olması konusunda birçok tartışma yaşanmıştır. Din derslerinin doktriner olmayan zorunlu, sadece din tarihi ve din bilgisi olarak okutulması gerektiğini savunanlar, bir diğeri doktriner din dersi olup içeriğinin farklı olmasını savunanlar ile din derslerinin hiç okutulmamasını savunanlar olarak üç temel görüş ortaya atılmıştır. Ülkenin iki en büyük dini grubu olan Hristiyanlar ile Müslümanlar din derslerinin doktriner olarak okutulması gerektiğini savunurlar. Doktriner yaklaşımı benimseyen din dersleri, ‘Din-Hristiyanlık’ ve ‘Din-İslam’ şeklinde okutulmaktadır. Ancak, dersin işlenişi ve derste benimsenin yaklaşım hakkında zaman zaman tartışmalar yaşanmaktadır.(Ayşe Zişan FURAT, 2012) Din derslerinin zorunlu mu seçmeli mi olması gerektiği ile ilgili tartışmaların yanında din eğitimi laiklik açısından değerlendiren tartışmalar da gündeme gelmiştir. Tartışmaların çoğu ideolojik olarak devam etmiş ve birbirine zıt iki görüş ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri din derslerinin laikliğe aykırı olduğunu söyleyip din derslerinin verilmemesi gerektiğini savunan taraf, diğeri ise Batı ülkelerinde devletin laik olup din eğitime devam ettiğini savunan ve bu durumun onlar için din dersini okullarda zorunlu olarak okutmaya engel olmadığını savunup diğeri gruba karşı çıkan taraf.

Din Derslerinin statüsü ve Kontrolü

Komünizm döneminde yasaklanmasından sonra din dersi ilk defa 1998-1999 eğitim-öğretim yılında isteğe bağlı ders olarak okutulmaya başlandı. Bulgaristan Başmüftülüğünün teklifi sonucunda 2000 yılında din derslerinin serbest seçmeli olarak okutulabileceğine dair bakanlık yönerge yayımlanmıştır. Böylece Müslüman çocukları, 1999-2000 eğitim öğretim yılında İslam din dersi görmeye hak kazanmıştır. 2003 yılında resmî gazetede bakanlık talimatıyla yayımlanan Talimat-

namede, 1-12 sınıfa kadar tüm öğrencilere seçmeli veya zorunlu olarak din dersi alma imkânı sağlanmıştır. Bu imkanların sağlanmasının en büyük kaynağı toplumun arzu ve ısrarları olmuştur. Din dersleri genel kabule göre haftada bir saat olarak kararlaştırılmıştır. Din derslerinin haftalık yoğunluğu okul müdürleri tarafından belirlenmektedir. Öğrencilerden 14 yaş altında olanlar din dersi görmek istediklerinde velilerinin imzalı dilekçeyi, 14-18 yaş aralığında olanların ise kendileri ya da ebeveynlerinin imzalı dilekçeyi okul müdürüne vermeleri gerekmektedir. İslam din derslerinin ders programlarının hazırlanması, öğretmen ve eğitim malzemelerinin temini, İslam din derslerinin süreç yönetimini Başmüftülük üstlenmiştir. Fakat denetim Millî Eğitim Bakanlığı'na aittir. Kısacası İslam din dersleri Başmüftülük tarafından uygulanır Millî Eğitim Bakanlığı tarafından onaylanır ve denetlenir. "Tüm gayretlere rağmen din eğitimi istenilen düzeyde değildir. Bunun temel sebebi ise din dersinin okullarında Bilgi ve Teknolojileri ve İngilizce gibi derslerle beraber seçmeli olmasından dolayıdır". (Ali Mehmedov, 2019) Bununla beraber birçok okul müdürünün din dersi konusunda zorluklar çıkartması da sebepler arasında gösterilebilir.

Ders Kitapları ve Öğretmenler

"Başmüftülük, 2008 yılının ağustos ayında İslam Din Dersi öğretmenlerine yönelik bir seminer düzenlemiştir. Burada hedef, yeni ders kitaplarının yazılması için tecrübeli ve yerli öğretmenlerden en iyilerini seçerek bir komisyon oluşturmaktır". (Ali Mehmedov, 2019).

Din dersi kitapları belirlenen ders programları doğrultusunda hazırlanmaktadır. Başmüftülük tarafından hazırlanan kitapları Bakanlık onaylamakta veya onaylamamaktadır. Kitaplar çocukların yaş seviyesine göre hazırlanmaktadır. "Arapça ve Türkçe kaynaklı 1. Sınıftan 8. Sınıfa kadar İslam Din Dersi kitapları hazırlanmıştır ve Türkiye Diyanet Vakfı'nın (TDV) katkılarıyla basılmıştır." (Ali Mehmedov, 2019). İslam Din Dersleri de diğer tüm dersler gibi Bulgarca okutulmaktadır. Hazırlanan kitapların içeriği şöyledir:

- 1.sınıfta temel İslam bilgileri, adablar ve temizlik gibi konulardır.
- 2.sınıfta peygamberlerin hayatları ve davaları anlatılmaktadır.
- 3.sınıfta Peygamberimizin hayatı ve davası,
- 4.sınıfta İslam hakkında daha detaylı bilgi verilmektedir; sevgi, saygı konuları ağır basmaktadır.
- 5.sınıfta İslam tarihi olayları ve Bulgaristan'da İslam konusu anlatılmaktadır.
6. Sınıfta İslam'ın ve imanın temel kaideleri,
- 7.sınıfta ahlak değerleri,
8. Sınıfta ise iman ve ibadet konuları anlatılmaktadır.

“Din dersi mevzularını organize, temin ve finanse edilmesi ve denetlenmesini düzenleyen resmi doküman, 2003 yılında yayımlanan No:2 EBB Bakanı talimatnamesidir. Talimatnamenin 12. Maddesi öğretmenlerin meslek kalifikasyon şartları sıralamaktadır:

1. Sosyal bilimler alanında ve “Din ve Teoloji” profilinde yükseköğretim diploması sahibi olmak
2. Okul öncesi ve ilkökul öğretmenleri için Bulgar Üniversitelerinin teoloji fakültelerinde din kursunda eğitim aldığına dair sertifika sahibi olmak
3. Yüksek İslam Enstitüsü diploması sahibi olmak”. (Ali Mehmedov, 2019)

Din dersi öğretmenin finansmanı konusu büyük sorun oluşturmuştur çünkü devlet maaş tahsis etmemektedir. Zorunlu seçmeli ders veren öğretmenlerin ders saati ücreti belediye tarafından karşılanmaktadır. İsteğe bağlı olan derslerin ücretlerini Başmüftülük sınırlı bütçesiyle ödemek zorunda kalmaktadır. Bundan dolayı öğretmenlere her zaman zamanında maaş verilemiyor hal böyle olunca öğretmenlerin çoğunluğu ders vermekten vaz geçmektedir. Din dersi öğretmenlerinin fedakâr, eğitimli ve deneyimli olmaları gerekmektedir. Din derslerinin verimliliği; eğitim araç gereçlerin ve kitapların temin edilmesine ve

öğretmenlerin ders ücretlerinin zamanında ödenip ödenmemesi gibi faktörlere bağlı olabilir.

Başmüftülüğe Bağlı Dini Okullar (İmam Hatip/ İlahiyat Liseleri)

Bulgaristan, bütün dini cemaatlere 2002 yılında resmî gazetede yayımlanan Dini Cemaatler kanunu ile iktisadi bağımsızlık ve okul açmalarına izin vermiştir. Bulgaristan Cumhuriyeti Müslümanlar Diyaneti Başmüftülüğüne de aynı hakkı vermiştir. Bu hakla beraber halihazırda Bulgaristan'da özel lise statüsünde eğitim veren üç imam hatip lisesi ve Sofya Yüksek İslam Enstitüsü bulunmaktadır. 2018'de Dini Cemaatler Yasası'na getirilen değişikliklerin öncesine kadar bu liselerin finansman kaynağı Türkiye Diyanet Vakfı'ndan gelen yıllık yardımlardı. Bulgaristan'da eğitim kanununa göre, devlet liseleri kayıt yaptıran her bir öğrenci için devlet bütçesinden yaklaşık 840 avro para yardımı almaktadır. 2018 Yasası'nda ilk defa dini okulların da devletten bütçe desteği almaları öngörülmektedir. Ocak 2019'da yürürlüğe giren yeni Dini Cemaatler Yasası'na göre ise imam hatip liseleri de yasal olarak bu yardımdan faydalanma hakkına sahiptir. Ancak şimdiye dek hiçbir imam hatip lisesine böyle bir yardımın ulaşmadığı dile getirilmiştir. (Hüseyin Alptekin vd., t.y.) Bu okullarda "Dini dersler medrese usulüyle değil, modern metotlarla okutulmuştur. Bu okulda görev yapmış öğretmenlerin çoğu, bilgili ilahiyatçılar olup İstanbul'un meşhur medreselerinde veya Ezher Üniversitesi'nde öğrenim görmüş kişilerdir. Örneğin Medresetü'n- Nüvvab özel bir okul olduğu için Başmüftülüğe bağlıydı. Hocalar Başmüftülük tarafından atanır, Dışişleri ve Mezahip Bakanlığı tarafından onaylanırdı. Nüvvab, Bulgaristan'ın eğitim tarihi açısından bir övünç sebebi kabul edilen, zamanında Balkanların en büyük dinî eğitim merkezi halindeydi." (Ali Mehmedov, 2019) Sonuç Bulgaristan komünizm rejim döneminde din eğitimi yapılmamaktaydı. Demokrasiye geçilmesiyle birlikte Bulgaristan'da din eğitimi, insanların sahip oldukları temel haklar çerçevesinde ele alınmış ve uygulanmaya konulmuştur. Devlet, söz konusu hakları kanunla garanti altına almıştır. 1991 Milli Eğitim kanunu ile Bulgar eğitim sistemi yeniden laik olarak tanımlamakta ve okullarda din dersi uygulamasına yer

vermemektedir. Toplumun arzu ve ısrarları üzerine 97 yılında ilk defa Eğitim Bakanlığı kararıyla din dersi seçmeli olarak okutulmuştur. 2000 yılında ise Eğitim ve Bilim Bakanlığının Dini komisyonu din öğretimi için iki model oluşturmuştur. Din Hristiyanlık ve Din İslam. 2018 yılında Eğitim ve Bilim Bakanlığı doktriner olmayan din dersini de öğrencilere sunmuştur. Böylece öğrenciye toplamda üç model sunulmuş oldu. 2003 yılında Millî Eğitim Bakanlığı Talimatnamesiyle din dersi seçmeli veya zorunlu olarak belirlenmiştir. Böylece din dersinin resmi statüsü hukuki açıdan belirlenmiştir. Din derslerinin seçmeli veya zorunlu olup olmaması hususunda tartışmalar gündeme geldiği gibi din derslerinin laikliği uygun olup olmadığı da tartışma konusu olmuştur. Bulgaristan'da din eğitimi uygulamasının yapıldığı diğer kurum ise Başmüftülüğe bağlı olan üç imam hatip ve bir Yüksek İslam Enstitüsüdür. Araştırmamızın sonunda elde ettiğimiz sonuç Bulgaristan'da dini eğitime yer verildiğidir. 2018 yılında Eğitim ve Bilim Bakanlığı tarafından kabul edilen modelle beraber tüm insanlar için çözüm üretilmiş olduğunu söylemek mümkündür. Böylece doktriner eğitim isteyenlere doktriner din eğitimi istemeyenlere ise doktriner olmayan din dersi alabilmesi imkânı verilmiştir.

Kaynakça

Ahmet KASAPÇOPUR. (2007). Avrupa Birliği Ülkelerinde Eğitim Denetimi.

Ali Mehmedov. (2019). Demokrasi Döneminde Bulgaristan'da Din Eğitimi [Doktora Tezi]. Sakarya Üniversitesi.

Ayşe Zişan FURAT. (2012). Balkan Ülkelerindeki Devlet Okullarında Din Dersleri.

Doç. Dr. Sonay Bayramoğlu Özüğurlu, & Turgay Gülpınar. (2020). Geçiş Süresince Bulgaristan'da Kamu Yönetimi. 75, 259-278. <https://doi.org/10.33630/ausbf.672191>

<https://www.nsi.bg/census2011/newsbg.php?n=68>. (t.y.).

<https://www.parliament.bg/bg/const>. (t.y.).

Hüseyin Alptekin, Ildir Lika, Merve Dilek Dağdelen, & Viktorya Erdoğu. (t.y.). Bulgaristan Türklerinin Kültürel, Ekonomik ve Siyasi Sorunları, Talepleri, Çözüm Önerileri.

Ömer Turan. (t.y.). Balkan Ülkelerinde Din Eğitimi.

Prof. Dr. Hayriye SÜLEYMANOĞLU YENİSOY. (t.y.). Bulgaristan Türklerinin Eğitim ve Kültürel Sorunlarında Yeni Gelişmeler (1990-2010).

Rüştü ILGAR & Leman İNCEDERE. (t.y.). Türkiye ve Bulgaristan'da eğitim sistemlerinin okullaşma açısından karşılaştırılması incelenmesi.

Selcen Özyurt Ulutaş, & Rengin Yavuz. (t.y.). Bulgaristan'da Komünist Rejim Sonrası Türklere Yönelik Propaganda ve Algı Çalışmalarına Örnekler. <https://doi.org/10.18094/JOSC.699488>

THE ECCLESIASTICAL AND RELIGIOUS REFORMS IN PETRINE RUSSIA

Ege Barış Kanık¹

The Christian tradition with the Eastern Slavs dates back to the Kievan Rus' and early principalities era. During the course of around eight centuries from Vladimir to Peter the Great, Christianity experienced some reforms and disputes on the road between Kiev and Muscovy. When it came to the reign of Peter the Great, the Russian Church and religious sphere were subject to reforms as well as several secular areas. Subordination of the clergy and religious institutions to the secular authority would be seen as the core of the Church reform. In order to achieve this main objective, the foundation of the Holy Synod, new monastic regulations, and reforms of clerical ranks and religious education were the general steps taken together with other reforms en route to Westernisation and secularisation affected spiritual authority in practice such as the calendar reform with political reforms opposed the traditionalists. The Tsar/Emperor was also influenced by Protestant thoughts and practices, mainly Lutheran and Anglican, in terms of strengthening his political authority. Moreover, the sovereign was not alone. Some important Orthodox "officials" were in charge both in the theoretical phase and in praxis and were led by Feofan Prokopovich and Stefan Yavorsky as very strong advisory figures to legitimise changes in the favour of Peter the Great. This article will discuss how the power and authority exercised by Peter I re-shaped the centuries-long established order of the Russian Orthodox Church by subjugating the institution and its rooted tradition to the 'one and only holder' of the state with religious references and legitimacy attempts despite being the worldly sovereign. Firstly, the basic historical background of Christianity in Rus' principalities, later in Russia, would be worth be-

1 Bonn Ren Friedrich Wilhelm Üniversitesi, Tarih

ing briefly given. The conversion of Rus' to Christianity could be considered as the initial major act. Before that, the attacks and raids towards Constantinople of Rus' might be seen as the first encounters with Byzantine Christianity. In the middle of the 10th century the regent of Rus', Olga of Kiev paid a visit to Constantinople, and she got baptised then showed an effort to spread Christianity among all Rus'. [1] The conversion of Olga's grandson Vladimir brought Christianity permanently to the rulers of Rus' and the conversion of Slavic people accelerated. According to the "Primary Chronicle", Olga was very willing to convert her son Svyatoslav to Christianity with constant prayers and having thought he would be an example for his subjects then they would convert too. However, he did not accept having indicated that his followers would laugh at him if he converts solely himself.[2] When Vladimir converted in 988, there was already functioning the Cathedral of St. Il'ya from the year 944[3]. Before having chosen Orthodox Christianity, Vladimir had communicated with Muslim Volga Bulgars, Western Christians, and Jewish Khazars[4]. In 988, when the ambassadors of Vladimir visited Hagia Sophia they reported that they could not decide if 'they were still on earth, or in heaven'[5]. Vladimir got married to the sister of Emperor Basil II with his conversion to Orthodoxy along with a political alliance.[6] After the consolidation of Orthodox Christianity, another main turning point can be seen as the establishment of the Patriarchate of Muscovy. It was claimed that then Muscovy is the 'third Rome' also especially for religious affairs, since Rome itself was heretical and Constantinople had come to Muslim rule, hence the Patriarchate of Muscovy was established in 1589.[7] The Time of Troubles shook all the institutions of the country. The second tsar of the new dynasty was Aleksey Mikhailovich and during his reign the metropolitan of Novgorod, Nikon became the patriarch in 1652.[8] Nikon reformed the Church with the claim of restoration according to the "Orthodox" Greek tradition with the support of many Greek scholars; he was like Pope Gregorius VII for the Orthodox Church. [9] However, the reforms caused a schism with the supporters of archpriest Avvakum so called the 'Old Believers' and challenges oc-

curred with the tsar although in some phases there were consensuses, hence the Church was reformed.[10] In 1682, the reign of Peter I, which would continue until 1725 with several crucial reforms, started. He was very dedicated to make his reforms happen even if the Church and other powers and interest groups would oppose them. In the early period of his reign, the Patriarch was Adrian. He had supported the opening of the Moscow Slavic – Greek – Latin Academy in 1685 and five years later the mother of Peter chose him as patriarch although the young co-sovereign supported the candidacy of well-educated, multi-lingual and pro-Western bishop Markell.[11] Adrian’s thoughts and acts did not match Peter’s objectives to put his political authority over every institution and the whole state. Patriarch Adrian favoured the legacy of Nikon emphasising the priority of the power of the patriarchate over the royal authority and stated “whoever... ignores my words, ignores the words... of our Lord God”. [12] In 1698, the Patriarch asked Peter to be merciful against Streltsy but the rejection was not only sharp but also came with a declaration that the bishops were not eligible to talk about the matters of military discipline.[13] In the same year, during his European journey, the Tsar observed the situations in Anglican England, where the king is the supreme head of the Church, and Lutheran Prussia and had conversations with Anglican theologians and the royal courtiers.[14] The Church of England had been subordinated to the monarchs since the reign of Henry VIII and the ‘King’s Great Matter’ constituted the reasons for the rejection of the papal authority based on his divorce, and then it strengthened the political power dramatically. Hence, Peter could create a similar system upon the ‘Tsar’s Great Matter’ for the transformation of the country. Also, that epoch of the English history is known for the dissolution of monasteries as an area that Peter would reform although not to be dissolved. The beginning of the reforms to restrict the patriarchal power under the state authority dates back to the year 1701 the abolition of “Razryadnyi Prikaz” (the principal organ of the patriarchal administration or chancellery) after the Tsar came back from Narva.[15] This regulation indicates the cases of schism, heresy, and opposition to the

Church became the concern of the jurisdiction not of the archbishop of Kholgomory.[16] Subsequently, Musin-Pushkin, who was a member of the 'Drunken Assembly', was appointed as head of a new Monastery "Prikaz" which had juristical power over the episcopal and patriarchal households, all ecclesiastical people and property together with all monastic affairs, however, on 7 November 1701, Peter approved that the civil cases of monks, priests, and deacons as defendants to stay under the patriarchal Ecclesiastical "Prikaz", which was under the control of the metropolitan of Ryazan.[17] One year before these initial reforms were launched, the conservative patriarch Adrian had died and the Tsar let the See remain empty and the Church was ruled by locum tenens (temporarily place holder) the metropolitan of Ryazan Stefan Yavorsky, who was a supporter of the reforms, for more than twenty years. [18] Despite the general image of his role in reforms he was reluctant to take charge in high offices and participating in reforms. He came from Ukraine and he wanted to go back for a couple of times and at once, in 1718, he begged on his knees to the Tsar directly in order to return.[19] He was a Latinophile and his book was called with a very straightforward Biblical reference, 1The Rock of Faith¹, which advocated patriarchal autonomy and it was banned during the Peter's reign.[20] However, Peter wanted to keep talented people around, Yavorsky had a good educational background, and the Tsar knew that he needed to surround himself with new people cope with the old Muscovite environment and he was attracted by the Western influences on Yavorsky.[21] In 1708, Peter ordered Yavorsky to excommunicate Ivan Mazepa, the Cossack hetman who allied with King Charles XII of Sweden against Peter and a close friend of Yavorsky, was an example of the subordination of the Church under the Tsar.[22] He also signed a petition for requesting mercy for the exiled tsarevich Aleksey, who was close to the Metropolitan.[23] One of the most vital reforms of that period was the transformation of administrative branches from "prikazy" (chancelleries headed by nobles) to "kollegii" (collegiate boards or colleges), which was first mentioned in a note to the Senate on 23 March 1715.[24] Institution of nine "kollegii" was pro-

posed in an anonymous memoir submitted to the tsar and one of them was “Kollegium Very” (College of Religion) which was to be referred in documents for the first time again in November 1718.[25] In a manifesto published on 25 January 1721, the Tsar declared the composition of the College of one president (prezydent), two vice presidents (vitse prezidenty), four councillors (sovetniki) and four assessors (assessory) [26] Upon that manifesto on the same day the Ecclesiastical College was opened and renamed very soon on 14 February 1721, renamed as the Most Holy All – Ruling Synod[27] which would have replaced the Patriarchate until 1917.[28] Peter favoured clergy from Ukraine such as Stefan Yavorsky seen before and many of them received education from Roman Catholic academies and factions existed among them as pro-Romans and pro-Protestants, whom were more acceptable to the Tsar, and the most influential pro-Lutheran clergyman was a young professor from the Kiev Academy, Feofan Prokopovich.[29] He can be considered as the ‘doctor’ or theoretician and the head of the religious reforms under the Tsar. He was born in Kiev and studied at the Kiev Academy but the education there did not satisfy him, then he moved to Poland and later to Rome for the schools which are designed for Slavic and Greek students giving Catholic education.[30] One of the schools he studied was St. Athanasius College in Rome a part of the Jesuit schools he took his whole education.[31] Besides his theological education, he studied the classics and mathematics in Rome, and based upon this fact when returned to Kiev he gave lectures on mathematics, physics, philosophy, rhetoric and eloquence at the Academy.[32] In 1705, he wrote his famous tragedy – the comedy Vladimir influenced by Italian Renaissance dramas and it is about Vladimir’s dedication to adopt Christianity despite the opposition by pagan priests, showing the clash between the old and the new.[33] In 1710, he became the rector of the Academy and five years later he was called to St. Petersburg and since then he advocated and organised many reforms and continued even after the Tsar died.[34] He also wrote poems in Latin and Polish along with Russian some of which are about the Russian victory at Poltava.[35] His main work can be considered as “The Spiritual Reg-

ulation” manifesting the monarch’s power over the Church in 1721 along with the abolishment of the Patriarchate. In a passage, he stated that “every bishop should be aware of the measure of his dignity and should not think too highly of it.”[36] It can be seen as a very solid statement about the limitation of clerical power. He also discussed the superiority and authority of the sovereigns over everyone and everything and the obligation of respect, love, and ‘cheerfulness’ by ‘inferiors’ in a commentary on the Ten Commandments.[37] In this piece of work, he also explicitly states that God commands him to obey the monarch, and no faction exists under the strong ruler for the common good of the believers against quarrels and rebellions.[38] In his other works like “On Royal Authority and Honour” and “The Justice of the Monarch’s Right” he advocated the need for obedience to rulers even if evil or faithless in order to reach salvation.[39] Considering that there was no private print in Russia until the 1780s and the literate elite was too small and not cultured enough, the writings of Feofan Prokopovich have been seen as the main publications in that era, and his oration at the funeral of Peter was one of the most well-known print works for those times.[40] In this oration, Feofan Prokopovich describes Peter the Great as the ‘Father of Russia whose sons wished him to be immortal.’[41] Peter I is given the role of the necessity of being in charge of the instruction of the highest pastoral and the fairest correction for the people.[42] Also, Feofan Prokopich draws the image of the Tsar with attributions to prominent Biblical figures such as Moses, Solomon, Japheth and Samson.[43] He also draws a strong parallel in relation to Peter the Great to name his city ‘St. Petersburg’ after St. Peter, in the text the Tsar is given as the ‘Rock’ as his name suggests and with the Biblical reference of Christ naming Simon as (St.) Peter meaning ‘Rock’ (John 1:42) on which He built his church on (Matthew 16:18). Prokopovich had a library of 3,000 books whose seventy-five percent was composed of Lutheran works and his publications were based on Protestant advocacy of a single majesty having referred to the Old Testament and the Roman imperial tradition by totally ignoring the Orthodox doctrine of harmony.[44] Additionally, Yavorsky and Prokopovich

were responsible for replying the Doctors of Sorbonne regarding their approach concerning the union of the churches which was not seen as possible by the head of the Russian counterpart.[45] Despite the influence of other sects of Christianity and reforms, the Church was to remain Orthodox itself. The Protestant tradition in Russia in terms of community and religious texts was, ironically, the Old Believers who opposed Peter's reforms.[46] Hence, there was the need of the legitimacy of the reforms by Orthodox authorities. The term 'synod' had been used in both Eastern and Western contexts indicating an assembly of clergy.[47] Thus, it was not something totally distant from the Eastern tradition. Although there had never been the constitution and the functioning of such an organ in the East but influenced by the German Ecclesiastical Synods.[48] Other Orthodox Patriarchates were informed about the reforms. "The four Eastern Patriarchs would need to be consulted, and a full representation of the whole Eastern Church would need to be secured." [49] On 23 September 1723, the Patriarch of Constantinople Ieremías sent a letter to indicate the Holy Synod established by the most pious Autocrat was legitimised.[50] Together with the establishment of the Holy Synod some practises were launched. The clerical rank was reformed and a 'soul tax' started to be implemented for the clergy and their children as well as for the peasantry. [51] The etymology of the word "episkopos" was taken for advantage, which is 'supervisor', calling the Tsar the 'supervisor over supervisors' in the "Regulation", so the tsar became the 'supreme bishop'. [52] Peter also reformed some religious ceremonies. The Palm Sunday ceremonies, which the tsars used to follow a donkey riding patriarch behind were brought to an end. Also, some religious ceremonies were initiated to be decorated with secular and militaristic emblems but all these did not mean that Peter left Orthodoxy but just ended the Byzantine symphony of the secular and religious authorities and in his mind the challenges that his father experienced with Nikon continued to exist. [53] One of the other symbolical reflections of the religious reforms might be seen on coinage which directly represents the state and its ruler's authority. Despite being an abstract assumption, on the reverse

of a sample silver Ruble coin issued in 1724 by Peter the Great,[54] there are four letter 'П' with crowns on their top and the Roman number 'I' crossing each other and drawing a shape like a Cross and this may symbolise the relation with the Sovereign by his name inscribed on such an artefact which represents his authority, a coin, with a Christian imagery to show his suzerainty over the Church and religious affairs if not much of a speculation. In the scope of religious reforms, the monasteries and religious education were reformed too. It is known that Peter was very negative towards monasticism and he mentioned monks as 'parasites' and 'hypocrites' because they were very potential oppositions in order to prevent it he forbade them to have paper and ink and writing anything in their cells.[55] Only it was allowed if permission was given by the abbot for a particular purpose and while writing the door of a cell had to be opened then the writing was to be submitted to the abbot for censorship.[56] Although he did not dissolve convents and monasteries, later on rooted in his regulations the total number of monks and nuns was 25,207 in 1724 and decreased to 14,282 in 1738.[57] As another reason for it, the "Regulation" banned the tonsuring of illiterates and men younger than thirty together with the end of the acceptance of tramps, deserters, former criminals and people who had not had a specified social status.[58] The episcopal schools were reformed and 'uneducated' priests would not be appointed to the churches in Moscow and their curriculum started to include arithmetic and geometry.[59] He preferred teachers from Ukraine and Belorussia for their relations with Polish schools and closed well – functioning Novgorod College.[60] Latin language and Roman pagan classics took place while the attention on the Greek Church Fathers faded away but with Prokopovich's involvement this change got Lutheran characteristics.[61]

In conclusion, the Orthodox Church in Russia had come to an era of Peter the Great with Byzantine influence and tradition together with some institutional changes like the establishment of the Patriarchate and the rise of an influential clergy, which Peter saw as a hurdle for his reforms and the consolidation of his secular authority over the religious institutions as the one and only

ruler of the whole Russia on every single entity. The abolishment of the Patriarchate and its replacement by the Holy Synod was the centre of his religious reforms together with monastic, educational, and others. This can be also evaluated as a change and regulation in the field of state organisation and administrative bodies. His interest in westernisation went on with the recruitment of some Western-affiliated scholars who played determinant roles both with their advisory and practical activities as well as intellectual background created with several writings in accordance with the Ruler as strong agencies in the structure. These attempts aimed to lead the reform and implementation of some Protestant practices, especially Anglican type in terms of settling the authority of the earthly ruler over the Church, to subordinate the religious power to his political and imperial order for the substantial transformation of the country. This is also a reflection of the modernisation trend in Europe in the 18th century through the line of westernisation.

Bibliography

Anisimov, Evgenii V. *The Reforms of Peter the Great: Progress through Coercion in Russia*. Çev. John T. Alexander. New York: M.E. Sharpe, 1993.

Cameron, Averil. *Byzantine Christianity: A Very Brief History*. Londra: Society for Promoting Christian Knowledge, 2017.

“Coin Ruble, Inventory Number: OH-P-2-4702”. THE STATE HERMITAGE MUSEUM. Erişim Tarihi: 25 Ekim 2022, <https://www.hermitage-museum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/20.+coins%2c+paper+money/3647125>.

Cracraft, James. “The Church Reform of Peter the Great.” In *Peter the Great Transforms Russia*, editör James Cracraft, 159 - 183. Lexington: D.C. Heath and Company, 1991.

Cracraft, James. *The Church Reform of Peter the Great*. Redwood:

Stanford University Press, 1971.

Dietrich, Ayşe Pamir. XVIII. Yüzyıl Rus Edebiyatı. İstanbul: Multilingual, 2005.

Erkan, Ümmet. "Rus Modernleşmesinde Batı Karşıtlığının Tarihsel Temelleri." Bartın Üniversitesi Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E - Dergisi. (2017): 52-70.

Franklin, Simon and Jonathan Shepherd. The Emergence of Rus: 750 – 1200. New York: Longman, 1996.

Hosking, Geoffrey. Rusya ve Ruslar: Erken Dönemden 21. Yüzyıla. Çev. Keziban Acar. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2015.

Hughes, Lindsey. Russia in the Age of Peter the Great. Londra: Yale University Press, 2000.

Hughes, Lindsey. "Russian Culture in the Eighteenth Century." The Cambridge History of Russia: Volume II: Imperial Russia: 1689 – 1917, editor Dominic Lieven, 67-91. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

Leylak, Mehmet Halil. "I. Petro Döneminde Rusya'da Yapılan Yenilikler." 1990.

Martin, Janet. Medieval Russia: 980-1584. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.

Meyendorff, John. Byzantine Theology: Historical Trends and Doctrinal Themes. New York: Fordham University Press, 1983.

Mouravieff, Andrei Nikolaevich. A History of the Church of Russia. Çev. R.W. Blackmore. Elibron Classics, 2005.

Pospelovsky, Dimitry. The Orthodox Church in the History of Russia. New York: St. Vladimir's Seminary Press, 1998.

Prokopovich, Feofan. "Dukhovny Reglament", Azbuka (1721), Erişim tarihi: 22 Ekim 2022, https://azbyka.ru/otechnik/Feofan_Prokopovich/duhovnyj-reglament-1721-goda/.

Prokopovich, Feofan. "Slovo na Pogreveniye Petra Velikogo." In Russkaya Literatura VIII Veka: 1700 – 1775 Khrestomatiya, editör V. A. Zapadov, Moscow: Prosveshcheniye, 1979.

Reyburn, Hugh Y. The Story of the Russian Church. Andrew Melrose Ltd., 1924.

Riasanovsky, Nicholas V., and Mark D. Steinberg. Rusya Tarihi. Çev. Figen Dereli. İstanbul: İnkılâp, 2014.

şerech, Jurij. "Stefan Yavorsky and the Conflict of Ideologies in the Age of Peter I." The Slavonic and East European Review 30/74 (1951): 40-62.

The Russian Primary Chronicle: Laurentian Text, editör ve Çev. Cross, Samuel Hazzard.

Olgerd P. Sherbowitz-Wetzor. Cambridge: The Medieval Academy of America, 1953.

Zernov, Nicolas. The Russians and their Church. New York: St. Vladimir's Seminary Press, 1978.

[1] Averil Cameron, Byzantine Christianity: A Very Brief History (London: Society for Promoting Christian Knowledge, 2017), 44.

[2] The Russian Primary Chronicle: Laurentian Text, çev. Samuel Hazzard Cross, Olgerd P. Sherbowitz-Wetzor (Cambridge: The Medieval Academy of America, 1953), 84.

[3] Janet Martin, Medieval Russia: 980 – 1584 (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), 6.

[4] Simon Franklin and Jonathan Shepherd, The Emergence of Rus: 750

– 1200 (New York: Longman, 1996), 160.

[5] John Meyendorff, *Byzantine Theology: Historical trends and Doctrinal Themes* (New York: Fordham University Press, 1983), 115.

[6] Martin, *Medieval Russia*, 7.

[7] Cameron, *Byzantine Christianity*, 104.

[8] Geoffrey Hosking, *Rusya ve Ruslar: Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, çev. Keziban Acar (İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2015), 234.

[9] Hosking, *Rusya ve Ruslar*, 234-235.

[10] Hosking, *Rusya ve Ruslar*, 236-238.

[11] Dimitry Pospelovsky, *The Orthodox Church in the History of Russia* (New York: St. Vladimir's Seminary Press, 1998), 105.

[12] Pospelovsky, *Orthodox Church*, 105.

[13] Nicolas Zernov, *The Russians and their Church* (New York: St. Vladimir's Seminary Press, 1978), 119-120.

[14] Pospelovsky, *Orthodox Church*, 105.

[15] James Cracraft, *The Church Reform of Peter the Great* (Redwood: Stanford University Press, 1971), 115.

[16] Cracraft, *Church Reform*, 115.

[17] Cracraft, *Church Reform*, 116.

[18] Nicholas V. Riasanovsky and Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi*, çev. Figen Dereli (İstanbul: İnkılâp, 2014), 241.

[19] Jurij Šereh, "Stefan Yavorsky and the Conflict of Ideologies in the Age of Peter I", *The Slavonic and East European Review* 30/74 (1951):

44.

[20] Pospelovsky, Orthodox Church, 109.

[21] Šerech, "Stefan Yavorsky," 45-46.

[22] Pospelovsky, Orthodox Church, 108.

[23] Pospelovsky, Orthodox Church, 110.

[24] Lindsey Hughes, *Russia in the Age of Peter the Great* (Londra: Yale University Press, 2000), 105-107.

[25] James Cracraft, "The Church Reform of Peter the Great," in *Peter the Great Transforms Russia*, ed. James Cracraft, (Lexington: D.C. Heath and Company, 1991), 160.

[26] Cracraft, "The Church Reform of Peter the Great," 165.

[27] Cracraft, "The Church Reform of Peter the Great," 165.

[28] Nicholas V. Riasanovsky and Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi*, çev. Figen Dereli (İstanbul: İnkılâp, 2014), 241.

[29] Pospelovsky, Orthodox Church, 109.

[30] Ayşe Pamir Dietrich, *XVIII. Yüzyıl Rus Edebiyatı* (İstanbul: Multilingual, 2005), 11.

[31] Hosking, *Rusya ve Ruslar*, 278.

[32] Dietrich, *Rus Edebiyatı*, 11-12.

[33] Dietrich, *Rus Edebiyatı*, 12.

[34] Dietrich, *Rus Edebiyatı*, 12.

[35] Dietrich, *Rus Edebiyatı*, 12.

- [36] Cracraft, "The Church Reform of Peter the Great," 227.
- [37] Hughes, *Russia in the Age of Peter the Great*, 94.
- [38] Feofan Prokopovich, "Dukhovny Reglament", *Azbuka* (1721), Erişim tarihi: 22 Ekim 2022, https://azbyka.ru/otechnik/Feofan_Prokopovich/duhovnyj-reglament-1721-goda/
- [39] Hughes, *Russia in the Age of Peter the Great*, 94-95.
- [40] Lindsey Hughes, "Russian Culture in the Eighteenth Century," in *The Cambridge History of Russia: Volume II: Imperial Russia: 1689 – 1917*, ed. Dominic Lieven, (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 74.
- [41] Feofan Prokopovich, "Slovo na Pogrebeniye Petra Velikogo," in *Russkaya Literatura VIII Veka: 1700 – 1775 Khrestomatiya*, ed.V. A. Zapadov, (Moscow: Prosveshcheniye, 1979), 53.
- [42] Feofan Prokopovich, "Slovo," 54.
- [43] Feofan Prokopovich, "Slovo," 53-54.
- [44] Pospelovsky, *Orthodox Church*, 110.
- [45] Hugh Y. Reyburn, *The Story of the Russian Church* (Andrew Melrose Ltd., 1924), 185.
- [46] Hosking, *Rusya ve Ruslar*, 281.
- [47] Cracraft, "The Church Reform of Peter the Great," 166.
- [48] Nicolas Zernov, *The Russians and their Church* (New York: St. Vladimir's Seminary Press, 1978), 121.
- [49] Reyburn, *Russian Church*, 185.
- [50] Andrei Nikolaevich Mouravieff, *A History of the Church of Rus-*

sia, ev. R.W. Blackmore (Elibron Classics, 2005), 287-288.

[51] Evgenii V. Anisimov, *The Reforms of Peter the Great: Progress through Coercion in Russia*, ev. John T. Alexander (New York: M.E. Sharpe, 1993), 206-207.

[52] Pospelovsky, *Orthodox Church*, 112.

[53] Hosking, *Rusya ve Ruslar*, 277-279.

[54] "Coin Ruble Inventory Number: OH-P-2-4702", THE STATE HERMITAGE MUSEUM, Erişim tarihi: 25 Ekim 2022, <https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/20.+coins%2c+paper+money/3647125>

[55] Anisimov, *The Reforms of Peter the Great*, 211.

[56] Pospelovsky, *Orthodox Church*, 112.

[57] Cracraft, "The Church Reform of Peter the Great," 166.

[58] Pospelovsky, *Orthodox Church*, 112.

[59] Pospelovsky, *Orthodox Church*, 175-176

[60] Pospelovsky, *Orthodox Church*, 113.

[61] Pospelovsky, *Orthodox Church*, 113-114.

PLATON VE KSENOPHON'UN SAVUNMALARI

Hale Betül Çevik¹

Giriş

Antik Yunan'ın büyük bilgisi Sokrates'ten bahsetmeden önce felsefenin ilk adımlarından bahsetmekte yarar var. Pre-Sokratik dönemde Yunan'ın Yedi Bilgesi'ni tarih sahnesinde görmekteyiz. Doğa felsefesiyle ilgilenen "Yunan'ın Yedi Bilgesi" evrenin ilk nedenine, insanın evrendeki yerine cevaplar aramıştır. Doğa felsefesinden sonra, felsefenin merkezine insanın yerleştirildiği, insan üzerine irdelemenin yapıldığı, felsefi sorgulamada insanı öne çıkaran filozofların ya da daha yaygın bir deyişle "felsefe öğretmenleri" olarak tanınan sofistlerin tarih sahnesine çıktığını görmekteyiz.

Sokrates'e de öğretmenlik yapan sofistlere dair olumlu ve olumsuz görüşler ortaya konmuştur. Sokrates, Platon ve Aristoteles'in bu grupla ilgili yorumlarından dolayı olumsuz görüşler daha yaygındır. Onların belli bir doğruya ulaşmak için değil, tartışmış olmak için tartıştığını, aldatıklarını, ikna çabalarını, sözün etkisiyle inandırmayı hedefledikleri akıl yürütme tarzını, maddi çıkar sağlamak amacıyla kandırma faaliyetlerini öne çıkarmışlardır. Aristoteles'in de "ben sofistlerin çürütmelerinden ve aslında paralojizmden (safsata) başka bir şey olmayan görünüşte çürütmelerinden söz edeceğim" şeklindeki yorumu, Sofistler grubu hakkındaki olumsuz yargıyı yaygınlaştırmıştır (Yılmaz, 2012).

Sokrates sofistlerden, Anaksagoras ve Damon'dan aldığı bu çeşitli eğitimlerden sonra ahlak felsefesine yönelmiş, örnek bir yurttaş olmuş, hayatı pahasına da olsa yaşadığı kentin verdiği karara karşı gelmemiştir. Buradan hareketle bu çalışmada Sokrates için yazılan savunma yazılarının incelenmesinin yanı sıra Sokrates'i idama götüren süreç ve onun bu karar karşısında sergilediği tavır üzerinde durulacaktır. Sok-

1 Kırıkkale Üniversitesi Tarih Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi

rates'e yönelik suçlamalar, ele aldığımız filozofların gerek yazdıkları savunma yazılarından gerekse yazıya geçirdikleri farklı diyaloglardan aktarılmasıyla onun hayatından örneklerle çürütülecektir.

Sokrates için yazılan savunmalar bir literatür oluşturacak kadar fazladır, bizim bu çalışmada ele alıp karşılaştıracığımız savunmalar bir asker ve tarihçi Ksenophon ve Antik Yunan'ın büyük bir filozofunun kilerdir. Sokrates'ten yaklaşık yedi yüz yıl sonra yaşayıp bir savunma yazısı yazan retorikçi Libanius'un yazısına da değinilecektir.

Literatürde bizden önce benzer bir konuda yapılan çalışma Merve Baran'a ait "Sokratik Gelenek Bağlamında Platon ve Ksenophon Karşılaştırması"dır. Bu makalede Baran, ele aldığı iki yazarı Sokratik diyaloglar bağlamında karşılaştırmış, yazdıkları savunmalar incelenmemiştir. Bizim bu konuyu tekrar ele almamızın sebebi bu iki yazarı yazdıkları savunmalar bağlamında karşılaştırmaktır. Bu çalışmanın amacı sofist bir retorikçi ve tarihçi bir askerin Sokrates'i nasıl savunduklarını inceledikten sonra bir filozofun bunu nasıl yaptığını gösterip bu üç yazarı karşılaştırmaktır.

Çalışmada Libanius, Ksenophon ve Platon'un incelenecek olması, bu üç yazarın meslekleriyle ilişkilidir. Libanius, Sokrates'in Gorgias'la olan diyalogunda olumsuz yorumlar yaptığı "retorikçi" grubuna aittir. Bir retorikçi olarak Libanius'un yazdığı savunmanın incelenecek olmasının sebebi Sokrates'in bu gruba karşı olumsuz düşüncelerine rağmen bir retorikçinin Sokrates'i savunduğunu ve bunu yaparken kullandığı üslubu ortaya koymaktır. William M. Carder'ın bu metinle ilgili iddiası bunun Kilise ve Devlet'e yönelik bir saldırı yazısı olarak yazıldığıdır. Bizim bu makalede ortaya koymaya çalışacağımız olgu ise bunun yapısal olarak bir savunma yazısı olduğudur.

Bir tarihçi olarak Ksenophon'un incelenecek olmasının sebebi her ne kadar yaklaşık iki yıl boyunca bir filozofun öğrencisi olsa da birincil uğraşı felsefe olmayan birinin savunma yazarken kullandığı üslubu incelemektir. Son olarak Platon'un incelenecek olmasının sebebi ise re-

torikçi ve tarihçi incelendikten sonra birincil uğraşı felsefe olan birinin üslubunu incelemektir.

Sokrates

Sokrates MÖ 469 - 399 yılları arasında yaşamış, Atinalı bir bilgedir. Taş işçisi veya heykeltıraş olduğu düşünülen Sophroniskos ile ebelik yapan Phainarete'nin oğlu olarak dünyaya gelen Sokrates (Laertios, 2023), orta - üst düzeyde gelir düzeyi olan bir ailede büyümüştür (Coşğun, 2015). Sokrates ilk olarak doğa felsefesine yönelmiş, fakat sonrasında Diogenes'in (2023) aktardığına göre doğa kuramının hiçbir yararını görmediği için ahlak felsefesine yönelmiştir.

Sokrates kendisini bir öğretmen olarak tanımlamasa da, kendine ait metod ve düşünce yollarıyla öğrencilerine yol göstermiştir. Sokrates'in bu metod ve düşünce yollarıyla öğrencilerine gösterdiği yol şuardur. O, sofistlerin "Bütün bildiğim hiçbir şey bilmediğimdir" sözüyle işe başlayıp ardından "Kendini bil!" öğüdünü vermiştir (Ülken, 1963). Sokrates'in felsefesinin ölümüyle birlikte yok olmasını istemeyen öğrencileri onun diyaloglarını ve bu şekilde felsefi düşünce biçimini bizlere aktarmışlardır. Tarihin en çok konuşulan davasından da ilk bahsedenler onun öğrencileridir.

İnceleyecek olduğumuz yazarların dışında Diogenes'in (2023: 84) de aktardığı üzere Meletos' un dava gerekçesi şu şekildedir: "Pithos demosundan Meletos oğlu Meletos, Alopeke demosundan Sophroniskos oğlu Sokrates hakkında bu suçlamayı yaptı ve yemin etti. Sokrates devletin inandığı tanrılara inanmamakla ve başka birtakım tanrılar getirmekle suç işlemektedir; ayrıca gençlerin ahlakını bozmakla da suçludur. İstenen ceza: ölüm." Sokrates komedyacı yazarları tarafından da yeni tanrılar getirmekle suçlanmış, astrolojiyle ilgilendiği iddia edilmiştir.

Elli yıl önce yaşamış olan Anaksagoras'ın güneşin ateşten bir kütle olduğunu iddia etmesi ve bunun üzerine sürgüne yollanmasından da anlaşılacağı üzere halk o dönemlerde büyük bir dini hassasiyete

sahiptir (Dürüşken, 2014). Bu sebeple Aristophanes'in yazdığı "Bulutlar" oyunu Sokrates için hiç de iyi olmamıştır. Çünkü bu oyunda Aristophanes Sokrates'i doğruya eğri, eğriye doğru diyen, haklıyı haksız; haksızı haklı gösteren Sofistlerin piri olarak göstermektedir. Yalnız bununla kalmayan Aristophanes, Sokrates'i, öğrencileriyle birlikte bir fikirhanede kapalı bir şekilde yaşayan, tanrı olarak bulutlardan başkasını tanımayan bir karakter olarak tasvir etmektedir. Bu oyunda Sokrates'e olan saldırının büyüklüğü de onu dava sürecine taşıyan sebepler arasındadır (Erhat, 1958). Zaten Sokrates de Meletos'un suçlamasının kaynağı olarak bu oyunu gösterir (Platon, 2023).

Sokrates ve Libanius'un aralarındaki yüzyıllar göz önüne alınırsa, savunmanın başında geçen "Ben de Sokrates'e eğitim için düzenli bir şekilde gidip dinleyenlerdenim" cümlesinin gerçeği yansıtmadığı anlaşılmaktadır. Libanius'un sanki gerçekten mahkemede Sokrates'in yanındaymış gibi yazdığına dair metinde birçok örnek göze çarpmaktadır. Bunlardan biri Libanius'un Sokrates'in dilinin bağlandığını, konuşmasının yasaklandığını iddia ettikten sonra jüriye bununla ilgili bir açıklama bekleyen cümleler yöneltmesidir. Bir başka örnek de metnin birçok yerinde geçen direkt Meletos, Anytos ve mahkeme jürisine yönelik saldırılardır.

Libanius'tan aktardığı bu satırlara William M. Calder'ın (1960) yorumu Hristiyanların pagan eğitimini ve kültürünü bastırmasını temsil ettiği yönünde olmuştur. William M. Carder'a göre (1960) bu yazı savunma tarzında yazılan Kilise ve Devlet'e yönelik bir saldırı yazısı olsa da yapısal olarak savunma yazısı olduğunu o da kabul etmektedir. Libanius'a ait bu metin Sokrates'in adeta bir boyun eğmeyle idam cezasını kabul ettiği, bunun üzerine asıl suçlamalarda geçmemesine rağmen konuşmasının yasaklanıyor olmasına itirazı, mahkeme jürisine saldırı, Sokrates'e duyulan bağlılık ve üzüntüyle kendisini ve Sokrates'in çevresindekileri "Sokrates'in yetimleri" olarak adlandırması, dualarla devam etmekte ve son olarak da Sokrates'in öldükten sonra bile konuşması dileğiyle bitirmektedir (Crosby ve Calder, 1960).

Libanius'un savunma için tutunduğu tavrı diğer iki yazardan çok daha farklıdır. Metnin diğerlerinden en büyük farkı jüriye yönelik ağır saldırılardır. O; saldırıyı, Sokrates'in ölümü gerçekleşmesin diye Delos gemisinin gelmemesi için dua etmeyi ve son olarak da onun için iyi dileklerde bulunmayı tercih etmiştir. Ne yazık ki bu gemi geri dönmüş ve Sokrates'in idamı gerçekleşmiştir.

Diogenes'den (2023) öğrendiğimiz üzere Sokrates'in ölümünden sonra Atinalılar kısa bir süre sonra pişman olup palaistralar ve gymnasionları kapatmışlar, Meletos'u idam etmişler, bazı kişileri sürgüne göndermişler, Herakleialılar da Anytos'u sürgüne göndermişler ve Pompeion'a yerleştirilen tunç bir Sokrates heykeliyle onu onurlandırmışlardır.

Ksenophon

MÖ 430 yılında doğan Ksenophon Atina'nın Erkhia demosundan Gryllos'un oğludur. Babasının burada çiftliği olduğu için Ksenophon'un çocukluk yıllarına dair bildiğimiz; onun hem kırsal hem de kentsel yaşamın inceliklerini öğrenerek büyüdüğüdür. Ailesi atlı sınıfına mensup olduğu için hem teorik hem de askeri bir eğitim aldığı tahmini yapılabilir.

Hocası Sokrates'le ilk karşılaşmasını bize Diogenes (2023: 88) şu şekilde aktarır: "Sokrates bir gün dar bir yolda onunla karşılaşmış, bastonunu kaldırıp onu durdurmuş ve çeşitli yiyeceklerin nerede satıldığını sormuş; yanıtını aldıktan sonra, insanların nerede doğru düzgün adam olmayı öğrendiklerini sormuş. Delikanlı ne diyeceğini bilemeyince, 'Öyleyse düş ardıma da öğren!' demiş.". Ksenophon o günden sonra Sokrates'in öğrencisi olmuştur.

Ksenophon'un Kyros ile arkadaşlığı da Proksenos'un aracılık ettiği bir sefer çağrısıyla başlamıştır (Ksenophon, 2022: 9-10). Ksenophon, seferin gerçek sebebini bilmeden Sokrates'e akıl danışmıştır. Hocası da onu tanrıya danışmak üzere Delphoi'ya yollamıştır. Ksenophon hocasının öğüdüne uyup tanrının karşısına gelse de gidip gitmeyeceğini değil nasıl gitmesi gerektiğini sormuştur. Sokrates buna biraz kızmış fakat

yine de gitmesini öğütlemiştir (Laertios, 2023). Ksenophon'un hocasıyla geçirdiği zaman aralığı; askerlik hizmetinden sonrası ile bahsi geçen sefere gidişi arasında geçen zaman zarfıdır. Bu da yaklaşık bir buçuk, iki yıllık bir süreçtir.

Geçirdikleri zamanın bu kadar kısa oluşunun yanında, Platon ve Aristoteles'in Ksenophon'u Sokrates'in öğrencilerinden saymaması bazı yazarları Ksenophon'un eserlerinin gerçeği yansıtmadığıyla ilgili tereddüte düşürmüştür. Buna karşın Diogenes, Panaitos ve günümüz modern tarihçileri Ksenophon'un Sokrates'in öğrencisi olduğunu sadece kabul etmekle kalmayıp, Ksenophon'un aktardığı Sokrates karakterini gerçeğe daha yakın bulmaktadırlar. Bizim görüşümüz de ikinci grupta aynıdır.

Ksenophon da hocası için savunma yazanlardan biridir. Savunmasını yazmaya başlarken Atinalıların nasıl Sokrates'in ölümünün kent için daha iyi olacağına inandırıldıklarına dair şaşkınlığını belirtir. Daha sonra uzunca Polykrates'in suçlamalarına yer verir. Sokrates'e atfedilen suçları teker teker çürüten Ksenophon'un tutumu Platon ve Libanius'dan burada ayrılmaktadır. O, iddianameyi hazırlayan Polykrates'in suçlamalarını tek tek ele alıp Sokrates'in neden bu suçları işlemeyeceğine dair onun hayatından örneklerle ve kendine ait açıklamalarıyla hocası için bir savunma yazmıştır. Ksenophon sözlerini toparlarken tanrılara inanmamak yerine; tanrılara en çok tapınanın o olduğunu, çevresinde kötü tutkular besleyen kişileri bundan vazgeçirdiğini ve Sokrates'in idamdan çok onurlandırılmaya layık olduğunu belirtmektedir (Ksenophon, 2022).

Platon

Atinalı Platon MÖ 429 yılında şehrin seçkin bir ailesinde doğmuştur. Akrobalarının desteğiyle küçük yaşlardan itibaren siyasi kariyere hazırlanan Platon hem demokratik hem de oligarşik kesimin hocası Sokrates'e karşı olumsuz tavırlarından dolayı siyasetten soğumuştur. Herakleides'in aktardığına göre Antik Çağ'ın büyük filozofu Platon,

gençliğinde çok saygılı çok terbiyeli, hatta kahkaha atarken bile görülmemiş bir delikanlıdır (Laertios, 2023). Yirmili yaşlarındayken Sokrates’le tanışan Eflatun hocasının ölümüne kadar onun öğrencisi olmuştur.

Platon’un Sokrates’i bir an bile yalnız bırakmaması, aslında onun aktardığı Sokrates’in daha doğru olabileceği fikrini uyandırabilir. Fakat genel kabule göre; Platon kendi görüşlerini Sokrates’in ağzından aktarmıştır. Anlatıldığına göre, Platon Lysis adlı eserini okurken, Sokrates “Ey Herakles! Bu delikanlı bana amma yalan söyletmiş!” demiştir (Laertios, 2023: 146).

Platon, hocasıyla tanışmadan önce Herakleitos ekolünden filozof Kratylos’tan felsefe dersleri almış ve Sokrates öncesi filozofları bu sayede tanımıştır. Hocasının ölümünden sonra Pythagorasçı Philolas ile Eurotos’un yanına göç etmiştir. Diogenes, Platon’un felsefesinde duyumsama öğretisini Herakleitos’tan, akılla kavrama öğretisini Pythagoras’tan, siyasa öğretisini de Sokrates’ten aldığını söyler. Felsefeyi hayretten ve hayreti çözmek için yapılan zihnin gayretinden doğan şey olarak tanımlayan Platon’un felsefi düşünce yolu içe katlanma yolu olup, hocasıyla aynıdır (Ülken, 1963: 43-47).

Felsefesi üzerinde başta Sokrates olmak üzere Herakleitos ve Pythagorasçıların büyük ölçüde etkili olduğu Platon, felsefesini bilgi kuramı üzerine inşa etmiştir. O, bilgi derken bilginin özünü veya en üst bilgiyi, yani bilgeliği kastetmektedir. Çünkü onun gözünde episteme ile sophia aynı şeydir. Eflatun’un bilgi sorununu, bilginin ne olduğu, bilgi türlerinin ne olduğu ve insanın ne bildiği oluşturmaktadır (Dürüşken, 2014).

Platon Apologia’da Sokrates’in sürdürdüğü yaşam biçiminin savunmasını yazmıştır. Yazar burada kendisinin de mahkemede olduğunu belirtmek için Sokrates’in ağzından “Atinalılar, şurada duran Platon, Kriton, Kritovoulos ve Apollodoros otuz mna teklif etmemi öneriyor ve buna kefil oluyorlar.” (Platon, 2023: 58) şeklinde bir aktarım yap-

mıştır. Diogenes'ten öğrendiğimize göre Tiberiaslı Iustus da Platon'un mahkemede olduğunu doğrulamaktadır. Buna rağmen Ksenophon Platon'un mahkemede varlığından söz etmemiştir. Ne var ki Ksenophon ile Platon'un aralarının iyi olmadığı, bu iki filozofun adeta yarışırcasına birbirine çok benzeyen eserler yazmalarından anlaşılmaktadır. Bunun yanında Platon da Ksenophon'dan Sokrates'in öğrencisi olarak hiç bahsetmemiştir.

Sokrates'in tutkulu öğrencisi mahkemenin kaydını bize sunduktan sonra, Phaidon isimli eserinde dostları önünde kendini savunan bir Sokrates çizmiştir. Bilgeler bilgesi için çıkan idam kararına kahrolan ve onu kaçırmak için tekliflerde bulunan öğrencilerinin önünde Sokrates, bu korkusuzluğuna mantıksal bir düzlemde açıklık getirmeye çalışmaktadır. Bu eserde okuduğumuz Sokrates sanki mahkemeden sonra bir de dostlarının önünde kendini savunuyor gibi görünmektedir. Çünkü o, büyük bir üzüntü içerisinde olan arkadaşlarına ölümünün neden bir felaket olmayacağını ve neden iyi bir filozofun ölümü arzulanması gerektiğini açıklamaya çalışmaktadır.

Platon'un yazdığı Apology yazısı bir mahkeme kaydı gibi olduğu için, onun hocasına verilen idam kararını dolaylı yoldan sorguladığı birtakım diyaloglara göz atmak gerekmektedir. Platon'un Euthyphron isimli eseri bunun için en güzel örnektir. Bu eserde dinsizlikle suçlanan Sokrates'in dini inanışları hakkında bilgi verilmiş, mahkeme kararı dolaylı yoldan sorgulanmış ve Sokrates'in yaşamından örneklerle kendisi savunulmuştur. Platon'un Ksenophon ve Libanius'tan ayrıldığı bir diğer nokta ise Sokrates'in otuz mna para cezası ödemeyi kabul ettiğini belirtmiş olmasıdır; bu ne Ksenophon'da ne de Libanius'ta geçmektedir. Göze çarpan bir diğer farklılık ise; Platon'un aslında sadece bir savunmayla değil neredeyse yazdığı bütün Sokratik diyaloglar boyunca büyük bilgenin hayatı ve inanışlarıyla ilgili özelliklerini bizlere aktararak hocasını savunuyor olmasıdır. Bu da Hermogenes'in "Sokrates savunman için neler söyleyeceğini düşünsen olmaz mı" sorusuna Sokrates'in verdiği "Sana göre ben bütün ömrüm boyunca savunmamı

hazırlamamış mıydım?” cevabıyla benzemektedir (Örs, 1962: 71). Platon yazdığı Sokratik diyaloglar boyunca hocasının nasıl bir karakter olduğunu aktarmakta, mahkemede sunulan suçlamaları zaten bu şekilde çürütmektedir.

Sonuç

Çalışmada incelenen yazarlar sırasıyla bir retorikçi, bir tarihçi ve bir filozoftur. Bu bölümde sofistlerin eğitiminden geçen Sokrates’e, sofist bir retorikçinin nasıl bir savunma yazdığı ortaya koyulacak, bir tarihçinin bu konuyu nasıl ele aldığı gözlemlenecek ve bu iki yaklaşım bir filozofunkiyle karşılaştırılacaktır.

İlk olarak ele alınan yazar Libanius büyük bir retorikçidir. Sofist bir retorikçinin yazdığı savunma, Sokrates ve Gorgias arasında geçen diyalogda retorikle ilgili “retorik bir kandırma sanatı olup onun tüm çabası kandırmaya, inanç sağlamaya ya da elde etmeye yöneliktir” tanımı bağlamında incelenecektir (Platon, 2016: 54). Sokrates ve Gorgias arasında geçen diyaloga göre retorik “söz sanatı, her şeyi sözle yapma sanatı, mahkemelerde ya da diğer toplantılarda doğru olan ya da olmayan şeylerle ilgili kandırma sanatı” şekillerinde tanımlanmıştır (Platon, 2016: 50-56). Sokrates’ten yüzyıllar sonra yaşamış olan Libanius yazdığı savunmada söz sanatını kullanmış, Sokrates’in dilinin bağlanması iddiasıyla sanatını yukarıdaki tanımlara uygun olarak icra etmiştir. Bu iddia, Sokrates’le aynı çağda yaşamış olan Platon ve Ksenophon’un savunmalarında geçmemektedir. Libanius’un yazdığı savunmayı William M. Carder’in da ortaya koyduğu üzere Kilise ve Devlet’e saldırı yazısı olarak ele alacak olursak burada tekrar yukarıda tanımı yapılan retorikçi kimliği göze çarpmaktadır. Sokrates’in söylediği üzere retorik, her şeyi sözle yapma sanattır ve Libanius’un savunması da sözlü saldırı niteliği taşımaktadır. Büyük bir retorikçi olan Libanius saldırısını Kilise ve Devlet’e direkt olarak değil, Sokrates’e savunma yazısı niteliği taşıyan ancak alt metninde fark edilebilecek bir metinle sözlü bir şekilde yapmayı tercih etmiştir.

Metinde ele aldığım ikinci savunma yazarı asker ve tarihçi Ksenophon, Sokrates'e bağlı bir öğrencidir. Yukarıda da örneklendirildiği gibi Ksenophon savunmasında önce suçlamaları ele alıp ardından Sokrates'in yaşamından örneklerle bu suçlamaları çürütmüştür. Ksenophon bu yaklaşımıyla Sokrates'e yakınlığını ortaya koymaktadır. Daha önceden değindiğimiz gibi Ksenophon'un aktardığı Sokrates gerçeğe daha yakındır. Bizim de bu görüşte olmamızın sebebi, genel kabule göre Platon'un bazı eserlerinde kendi görüşlerini Sokrates'in ağzından aktarmış olmasıdır. Ksenophon ile ilgili böyle bir iddia yoktur. Bunun yanında Sokrates'in de Platon için "Ey Herakles! Bu delikanlı bana amma yalan söyletmiş." yorumu, Ksenophon'un daha gerçekçi bir Sokrates aktardığını doğrulamaktadır. Çünkü Ksenophon ile ilgili Sokrates'in ağzından kendi düşüncelerini aktarması iddiası olmamakla birlikte, Platon için Sokrates'in kendisi de gerçeği aktarmadığını belirtmiştir. Buradan hareketle Ksenophon'un savunmasında bir tarihçi kimliğiyle hareket ettiği ve hocasının hayatından gerçek örneklerle suçlamaları çürüttüğü iddia edilebilir.

Son olarak bir filozof ve Sokrates'in çok yakın öğrencisi olan Platon, yazdığı Sokratik diyaloglar boyunca hocasının kişiliğini ortaya koymaya çalışmıştır. İncelediğimiz savunma yazısı yapısal olarak bir savunmadan çok mahkeme kaydı niteliğini taşımaktadır. Bunun yanında Platon, diğer eserleri göz önünde bulundurulduğunda sürekli olarak Sokrates'in kişiliğini aktarmaktadır. Sokrates ve Hermogenes arasında geçen "Sokrates, savunman için neler söyleyeceğini de düşünsen olmaz mı?", "Sana göre ben bütün ömrüm boyunca savunmamı hazırlamamış mıydım? Çünkü hiçbir zaman haksızlık etmedim; bunu da savunmam için en iyi hazırlık sayıyorum!" diyalogu Platon'un tutumunu anlamak için büyük önem taşımaktadır. Bütün ömrü boyunca hiçbir haksızlık yapmayan ve bu şekilde de hayatını doğru bir biçimde yaşadığına inanan Sokrates yukarıda verilen sebeple savunması için ayrıca bir hazırlık yapmayı reddetmiştir.

Antik Yunan'ın büyük filozofu Platon göz önüne alındığında o da

yazdığı Sokratik diyaloglar boyunca hocasının karakterini yansıttığına inanmış ve bu şekilde mahkemede sunulan suçlamaları dolaylı bir şekilde çürütmüştür. Bu diyaloglar boyunca hocasını savunduğuna inanan Platon, burada Libanius ve Ksenophon'dan ayrılarak onlar gibi sadece bir savunma yazısı yazmayı reddetmiştir. Sokrates'ten büyük ölçüde etkilenip onun yolunu takip eden Platon, bu tutumuyla bir retorikçi ve bir tarihçiden ayrılıp filozof kimliğini ortaya koymuştur.

Kaynakça

COŐĖUN, S. (2015). Bir Yurttatř Yetiřtirme Denemesi: Sokrates ve İdeal İnsanı, Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakóltesi Dergisi, (29), 68-80.

CROSBY, M., & CALDER III, W. M. (1960), On the Silence of Socrates, A First Translation and an Interpretation, Greek, Roman and Byzantine Studies, 3(4), 185-202.

DÜRÜŞKEN, Ç. (2014), Antik Çağ Felsefesi, İstanbul: Alfa Yayıncılık.
ERHAT, A. (1958), Aristophanes, İstanbul: Varlık Yayınları.

KİRİŐ YILMAZ, N. (2012), Sofistler Sofist Miydi?, SDÜ Fen Edebiyat Fakóltesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2012 (25), 163-178.

KSENOPHON. (2022), Sokrates'ten Anılar, (C. Őentuna, Çev.), Ankara: Doğu Batı Yayınları.

KSENOPHON. (2022), Őölen, (C. Őentuna, Çev.), Ankara: Doğu Batı Yayınları.

LAERTIOS, D. (2016), Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

ÖRS, H. (1962), Őölen ve Sokrates'in Savunması, İstanbul: Remzi Kitabevi.

PLATON. (2016), Gorgias, (F. Akderin, Çev.), İstanbul: Say Yayınları.

PLATON (2022), Sokrates'in Savunması, (A. Çokona, Çev.), İstanbul:

Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

ÜLKEN, H. Z. (2008), Felsefeye Giriş - I, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Mahkumların Oy Verme Hakkı

Kanan İbrahimli¹

Genel Olarak Mahkumların Oy Verme Hakkına Yönelik Kısıtlamalar Mahkumların oy verme konusundaki tartışmaları antik çağlara kadar götürmek mümkündür. Tarih boyu toplumlar mahkumları toplumun istenmeyen kesimi olarak görüp mahkumların haklarını çeşitli şekilde kısıtlamak istemişlerdir. Günümüzde bu dışlama mekanizması birçok bakımından olumlu anlamda değişime uğrayıp birçok bakımından terkedilse de günümüzde dahi mahkumlara tam kapsamlı bir oy verme hakkı verilmesine çekimser yaklaşılmaktadır. Bu bölüm kapsamında tarihsel gelişim açıklandıktan sonra günümüz uygulamalarına yer verilecektir. Tarihsel Gelişim Mahkumların oy verme hakkına yönelik kısıtlamaların geçmişini Antik Yunan ve Roma hukukuna kadar götürmek mümkündür. Bu kısıtlamanın temelinde belirli suçları işleyen kişilerin medeni ölümünün (civil death) gerçekleştiği ve bu sebeple oy verme, memur olma gibi vatandaşlara sağlanan haklardan mahrum edilmesi gerektiği düşüncesi yatmaktadır (Akkurt, 2022, s. 165-166; Doğan, 2014, s. 111-112; Yelekin, 2018, s. 84). İngiliz doktrini ağır suç işlemiş kimselerin topluma savaş ilan ettiğini ve bu sebeple toplumun korunmasına yönelik koyulan normlardan (kişilik hakları) faydalanamayacağı kabul edilmiştir (Yelekin, 2018, s. 84). Medeni ölüm kavramı İngiliz hukukundan koloniciliğin etkisiyle Amerikan hukukuna taşınmıştır (Yelekin, 2018, s. 84-85). Ancak bu kavram zamanla Amerikan doktrininden çıksa da mahkumların oy verme hakkına yönelik kısıtlamalar kabul edilmeye ve kanunlaşmaya devam etmiştir (Yelekin, 2018, s. 84-85).

Kısıtlama Uygulamayan Ülkeler

Bazı ülkelerde mahkumların oy verme hakkına yönelik herhangi bir kısıtlama mevcut değildir. Bu ülkelere örnek verecek olursak, Azer-

1 İstanbul Üniversitesi, Özel Hukuk Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

baycan, Almanya gibi ülkeler örnek verilebilir (Akkurt, 2022, s. 167). Azerbaycan Anayasasının 56. maddesine göre “tam ehliyetsizliği mahkeme kararıyla kesinleşen kişilerin seçim ve referanduma katılma hakları yoktur”. Bu bakımdan Azerbaycan Anayasası oy verme hakkı bağlamında mahkumların herhangi bir kısıtlama getirmemiştir (Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2016). Azerbaycan Seçim Kanunu (Seçki Məcəlləsi) 12. maddesinin 4. fıkrası oy verme hakkı olmayan kişileri (vatandaşları) sayarken sadece tam ehliyetsizler zikredilmiştir (Azerbaycan Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı E-Kanun, 2023). Kısmi Kısıtlama Uygulayan Ülkeler Fransa’da belirli suçlardan (vatana ihanet, cinayet vs.) mahkûm olanlar yargı kararıyla, ıslah olduğuna dair aksi yönde bir yargı kararı alınca kadar oy verme hakkını kullanamamaktadırlar (Akkurt, 2022, s. 166). İngiltere’de ise vatana ihanet gibi ağır suçlardan mahkumiyeti olup mahkûmiyet süreleri 1 yıldan fazla olanlar mahkûmiyet süresince oy verme hakkından mahrumdur. Bu uygulamanın temelinde ilgili suçlardan mahkûm olanlar, İngiliz hukukuna göre topluma savaş açmış kabul edildiğinden bazı haklarını kullanamamaktadır (Akkurt, 2022, s. 166). Bu bakımdan Antik Yunan ve Roma hukukuna benzerlik göstermektedir. Benzer uygulamalara Türkiye, Belçika, Avusturya ve Kanada hukukunda da rastlamak mümkündür (Akkurt, 2022, s. 167).

Tam Kısıtlama Uygulayan Ülkeler

Rus hukukunda hükümlüler oy haklarından tamamen mahrum bırakılmıştır (Akkurt, 2022, s. 166). Rusya Anayasası 32.maddesi uyarınca “mahkeme hükmüyle ceza infaz yerlerinde bulunan vatandaşlar seçme ve seçilme hakkına sahip değildir” (Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanlığı, 2020). Bu hüküm Anchugov ve Gladkov/Rusya başvurusuna konu olmuş olup AİHM kararları bölümünde incelenecektir. 12 Haziran 2002 tarihli 67-FZ Sayılı Seçim Haklarının Temel Güvenceleri ve Rusya Federasyonu Vatandaşlarının Referandumuna Katılma Hakkı Hakkında Federal Kanun Rusya Federasyonu’nda oy veremeyecek mahkumlarla ilgili hükümleri detaylıca düzenlenmiştir. Kanunun 4. maddesinin 3. fıkrasına göre “mahkeme kararıyla cezaevinde tutulan

vatandaşların oy verme, seçilme, diğer seçim işlemlerini yapma veya referanduma katılma hakları yoktur". 3. fıkranın 2. bendinde oy verme hakları kısıtlanan kişiler sayılmış olup ilgili maddeye göre: "a) seçimlerde oy verme gününde ağır ve/veya özellikle ağır suçlar işlemekten dolayı hapis cezasına çarptırılanlar ve bu suçlardan dolayı açıklanmamış ve olağanüstü bir mahkumiyete sahip olanlar; a.1) Ağır suçlardan dolayı hapis cezasına çarptırılan, sabıka kaydı temizlenen veya silinenlerin, sabıka kaydının silindiği veya silindiği tarihten itibaren on yıl sonuna kadar; a.2) Özellikle ağır suçlardan dolayı hapis cezasına çarptırılan ve sabıka kaydı temizlenen veya silinen kişiler, sabıka kaydının silindiği veya silindiği tarihten itibaren on beş yıllık sürenin sonuna kadar; b) Rusya Federasyonu Ceza Kanununun öngördüğü aşırılıkçı nitelikteki suçları işlemekten hüküm giymiş olanlar ve seçimlerde oy kullanma gününde bu suçlar için açıklanmamış ve olağanüstü bir sabıka kaydı bulunanlar ve adli sicil kaydı geri alınan veya silinen bu suçları işlemekten hüküm giymiş olanlar, "a.1" ve "a.2" bentlerine tabi olmadıkları takdirde, sabıka kaydının silindiği veya silindiği tarihten itibaren beş yıl sonuna kadar; b.1)...(suçlar madde olarak tek tek sayılmış) ve seçimlerde oy kullanma gününde bu suçlardan dolayı açıklanmamış ve olağanüstü bir mahkumiyete sahip olmak, belirtilen suçlardan dolayı hapis cezasına çarptırılanlar ile sabıka kaydı silinmiş veya silinmiş olanlar, sabıka kaydının silindiği veya silindiği tarihten itibaren beş yıllık sürenin sonuna kadar" oy verme hakkını kullanamaz (Rusya Federasyonu Mevzuat Sistemi, 2023). Bu bakımdan diğer ülke uygulamalarından farklı olarak Rus hukukunda mahkûmiyet sona erse bile oy verme hakkına yönelik sınırlamalar mahkumiyetten sonra da belirli bir süre ile sınırlı olacak şekilde devam edecektir.

AIHS'de ve Türk Mevzuatında Mahkumların Oy Verme Hakkı

Bir üst başlıkta değindiğimiz üzere mahkumların oy verme hakkına ilişkin ülkeler arasında ciddi farklılıklar vardır. Bu farklılıklara rağmen AIHS mahkumların oy verme hakkı bakımından asgari bir koruma öngörmüştür. Bu bakımdan aşağıda da değineceğimiz üzere mahkumla-

rın oy verme hakkının kapsamı bakımından AİHS ve AİHM kararları Türk mevzuatını şekillendirmiştir. YSK kararlarında görüleceği üzere temel anlamda AİHS ve AİHM'nin verdiği Söyler/Türkiye kararına sıkça atıf yapılmaktadır. AİHS'de Serbest Seçim Hakkı ve Mahkumların Durumu Mahkumların Oy Verme Hakkı, AİHS Ek 1'olu protokolün 3'cü maddesinde "serbest seçim hakkı" başlığı altında düzenlenmiştir: "Yüksek Sözleşmeciler Tarafından, yasama organının seçilmesinde halkın kanaatlerinin özgürce açıklanmasını sağlayacak şartlar içinde makul aralıklarla gizli oyla serbest seçimler yapmayı taahhüt ederler" (Avrupa Konseyi, 2021). Serbest seçim hakkı, aktif seçim hakkı yani oy verme hakkı ve pasif seçim hakkı yani seçilebilme hakkı olmak üzere iki hakkı ihtiva eder (Gören, 2016, s. 3312). Bu çalışma kapsamında serbest seçim hakkının aktif yönü yani oy verme hakkı kapsamında olan mahkumların oy verme hakkını değerlendirilecek olup serbest seçim hakkının pasif yönü yani seçilebilme hakkı kapsam dışı bırakılmıştır. Normatif olarak düzenlenmemiş olsa da mahkumların oy verme hakkına yönelik kısıtlamalar içtihat yoluyla AİHM tarafından kabul edilmiştir. Bu bakımdan AİHM, bu hakka yönelik kısıtlamalara çeşitli sınırlar getirmiştir (Kale Özçelik, 2019, s. 185). Türk Mevzuatında Mahkumların Oy Verme Hakkı ve Bu Hakka Yönelik Kısıtlamalar 1961 Anayasası mahkumların oy verme hakkına yönelik kısıtlamaya yer vermemiş olup YSK aldığı bir kararla seçme yeterliliğini kaybetmeyip 3 aydan beri cezaevinde olan vatandaşların cezaevlerine kurulacak sandıklarda oy verebileceklerini hüküm altına almıştır (Yelekin, 2018, s. 88). Mahkumların Oy Kullanma hakkına yönelik kısıtlama 1982 Anayasa'sının 67. maddesinin 4.fıkrasında şu şekilde düzenlenmiştir: "Silah altında bulunan er ve erbaşlar ile askeri öğrenciler, taksirli suçlardan hüküm giyenler hariç ceza infaz kurumlarında bulunan hükümlüler oy kullanamazlar. Ceza infaz kurumları ve tutuk evlerinde oy kullanılması ve oyların sayım ve dökümünde seçim emniyeti açısından alınması gerekli tedbirler Yüksek Seçim Kurulu tarafından tespit edilir ve görevli hakimlerin yönetim ve denetimi altında yapılır" (T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi, 2017). Bu maddeye göre taksirli suçlardan hüküm giyenler hariç olmak üzere ceza infaz kurumlarında

bulunan hükümlüler oy kullanamazlar. Maddenin ilk halinde tüm hükümlülerle birlikte tutukluların da oy verme hakkı sınırlandırılmıştı ancak 1995 yılındaki değişiklik ile tutuklular, 2001 yılındaki değişiklik ile de taksirli suçlardan hüküm giyenler bu kapsamdan çıkarılmıştır (Kale Özçelik, 2019, s. 316-317; Yelekin, 2018, s. 88-89). 10 Haziran 1983 tarihli 2839 sayılı Kanun'la yapılan değişiklikle Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanununun 7.maddesine göre, "Aşağıda yazılı olanlar oy kullanamazlar: ... 3.... Ceza infaz kurumlarında hükümlü olarak bulunanlar". Türk hukukunda mahkumların oy verme hakkının kısıtlamasına yönelik bir başka düzenleme 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu "belli hakları kullanmaktan yoksun bırakılma" başlıklı 53.maddede düzenlenmiştir: "(1) Kişi, kasten işlemiş olduğu suçtan dolayı hapis cezasına mahkûmiyetin kanuni sonucu olarak; ... b) Seçme ve seçilme ehliyetinden (...) (11) , (2) Kişi, işlemiş bulunduğu suç dolayısıyla mahkûm olduğu hapis cezasının infazı tamamlanuncaya kadar bu hakları kullanamaz." AİHM'nin Söyler/Türkiye kararından sonra YSK tarafından bu alanda birçok karar alınmıştır. 20 Haziran 2014 tarihli 3002 sayılı YSK kararında kısıtlamanın kapsamı daha da daraltılarak kasten işlediği suçtan dolayı bilfiil ceza evinde olan mahkumlar dışında çeşitli sebeplerden cezaevine daha girmemiş veya cezaevinden çıkmış kişilerin oy verme haklarını kullanabilecekleri belirtilmiştir (Kale Özçelik, 2019, s. 317; Yelekin, 2018, s. 90; T.C. Yüksek Seçim Kurulu, 2014). Bu kararlarında biri de 337 Sayılı YSK kararı olup karara göre, "sadece kasıtlı suçtan dolayı ceza infaz kurumunda bulunan (ceza infaz kurumunda iken firar edenler dâhil) hükümlülerin oy kullanamayacağının, buna mukabil hakkındaki mahkûmiyet hükmü kesinleşmiş olup da henüz ceza infaz kurumuna alınmayanlarla, ceza infaz kurumlarından koşullu salıverilen ya da denetimli serbestlik hükümlerinden yararlanarak salıverilen ancak hak ederek salıverileceği süreyi henüz doldurmayan veya mahkemesince uzun süreli de olsa hapis cezası ertelenen veya cezası infaz edilmekte iken hastalığından dolayı cezasının infazı geri bırakılan hükümlülerin; ceza infaz kurumunda bulunmamaları nedeniyle, bu süre içinde yapılacak olan seçimlerde seçmen olabileceklerinin, başka bir ifadeyle

sözü edilenlerin oy kullanabileceklerinin kabulü gerekmektedir” (T.C. Yüksek Seçim Kurulu, 2018). Bu bakımdan AİHM içtihatlarına uygun bir şekilde oy verme hakkı kısıtlanan mahkûm kümesi zaman içinde daraltılmıştır.

AİHM ve AYM Kararları Işığında Mahkumların Oy Verme Hakkı

Bu çalışmanın konusu olan mahkumların oy verme hakkına ilişkin uygulamada birçok karar ile karşılaşyoruz. Ülkemiz bakımından mahkumların oy verme hakkı anayasada tam kapsamlı şekilde korunmadığı için bu çalışma kapsamında AYM kararlarına yer verilmesinin yanında esasen AİHM kararlarının değerlendirilmelerine yer verilecektir.

AİHM Kararları Işığında Mahkumların Oy Verme Hakkı

1996 yılında Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesinin 25nolu Genel Yorum’unda kabul edilmiş olan ilkeler ilk olarak 2004 tarihli Hirst/Birleşik Krallık kararında AİHM tarafından kabul edilmiştir. Bu ilkelere göre hakkın kısıtlandığı süre suçun niteliği ve mahkûmiyet süresi ile ölçülü olması gerektiğinin yanı sıra tutukluların da oy verme hakkının hiçbir şekilde kısıtlanamayacağı bir ilke olarak kabul edilmiştir (Kale Özçelik, 2019, s. 185). Hirst/Birleşik Krallık davasında AİHM kasten öldürme suçu kapsamında müebbet hapis cezası alan başvuru-cunun oy verme hakkından yoksun bırakılmasının AİHS’ne uygun olup olmadığı yönünde inceleme yapmıştır. Hükümet bu kısıtlamanın bireysel sorumluluk ve hukuk devletine saygı bakımından olumlu sonuçlarından yola çıkarak bu kısıtlamanın suç işleme amacını önleyeceğinden bahisle bu düzenlemenin ölçülü olması sebebiyle AİHS’ne aykırı olmayacağını savunmuştur. Bununla birlikte olarak yalnızca 48.000 mahkûmu etkilediğini ve kısıtlamanın sadece hapis cezasını gerektiren ciddi suçlardan mahkûm olanları etkilediğini ve tutuklu olanları, mahkeme haklarına saygısızlık nedeniyle veya para cezalarını ödememe nedeniyle tutuklananları kapsamadığını belirtmiştir. İlk olarak AİHM, yukarıda belirtilen sayılar önemli bir rakamdır ve kısıt-

lamanın etkileri ihmal edilebilir değildir. İkinci olarak oy kullanma hakları etkilenmeyen suçlu kategorilerinin bulunmasına karşın oy hakkını kısıtlanan mahkûm kümesi yeterince geniştir. Ceza hakiminin kişilere böyle bir ceza verirken sosyal hizmet cezası gibi alternatif bir yaptırım biçimini tercih edip etmediği hususu bir kriter olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda AİHM İngiltere ve Galler'deki ceza mahkemelerinin mahkûmiyet sırasında oy hakkından mahrumiyete hiçbir atıfta bulunmadığını ve bir mahkemenin hapis cezası vermeyi uygun bulduğu dışında, herhangi bir bireysel dava ile oy hakkının kaldırılması arasında doğrudan bir bağlantı olup olmadığı görünmediğini belirtmiştir. Bu kararda hoşgörü ve açık fikirlilik gibi demokratik ilkeler ve standartlar perspektifinde yaklaşan AİHM ceza süresi, türü ve özellikleriyle kişinin subjektif özellikleri dikkate alınmadan bütün mahkûmlar için otomatik uygulanan oy verme yasağının AİHS'ne aykırı bulmuştur (Akkurt, 2022, s. 168; Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 2005; Kale Özçelik, 2019, s. 185-186; Lardy, 2013, s. 741-742). Hirst/Birleşik Krallık kararında beş yargıcın (Wildhaber, Costa, Lorenzen, Kovler, Jebens) aldığı ortak karşı oy yazısında bu karar sonucunda AİHM'nin yasama organlarının yetkisine tecavüz ettiğini ve sekiz devlette ilgili kısıtlamaya ilişkin anayasal temelin olduğunu vurgulamışlardır (Lardy, 2013, s. 743). Bu sebeple ihlal kararının yerinde olmadığı yönünde beyanda bulunmuşlardır. Anchugov ve Gladkov/Rusya davasında AİHM mahkûmların oy verme hakkını hem devlet başkanı seçimi hem de parlamento seçimi bağlamında değerlendirmiştir. Bu değerlendirme kapsamında AİHM, 1 no.lu Protokol'ün 3. maddesi kapsamında sağlanan güvencelerin devlet başkanı seçimlerini kapsamadığını hüküm altına almıştır. AİHM herhangi bir genel, otomatik ve ayırım gözetmeyen kısıtlamadan kaçınmak için çatışan çıkarları dengelemek yasama organının görevi olduğunu belirtmiştir. Parlamento seçimleri bağlamında ise Rusya anayasasının 32. Maddesindeki hükmün mahkûmların işlediği suçların ağırlığından niteliğine hiçbir şekilde ayırım yapılmamasını ölçülülük değerlendirmesine aykırı bulmuştur. Ayrıca mahkeme tek başına bir yargı kararı olmadan oy verme hakkından yoksun bırakılmayı 1 no.lu Protokol'ün 3. maddesine aykırı bul-

mamıştır. Özellikle Rus hukukundaki (Anayasa düzeyinde) mahkumlara bütünüyle oy verme hakkının tanınmamasını ülkelere tanınan takdir hakkını aşarak 1 no.lu Protokol'ün 3. maddesine güvence altına alınan oy verme hakkını ihlal ettiğini yönünde karar vermiştir (Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 2013). Kalda/Estonya davasında 1974 doğumlu başvuru ömür boyu hapis cezasıyla mahkûm olup 2019 tarihli Avrupa Parlamentosu seçimlerinde oy kullanmak istemiş ancak mahkumlara yönelik oy verme kısıtlaması nedeniyle kullanamadığından AİHS 1 no.lu Protokol'ün 3. maddesine güvence altına alınan oy verme hakkının ihlal edildiği gerekçesiyle AİHM'e başvurmuştur. Estonya hükümeti ilgili maddede yer alan hakların mutlak olmadığını ve AİHM'nin mahkûmların oy kullanma haklarına ilişkin yasağı soyut olarak değerlendirmemesi gerektiğini belirtmiştir. Hükümet savunmasında ayrıca ilgili kısıtlamanın Estonya uygulamasına bakıldığında ilgili yasağın Birleşik Krallık ve Rusya uygulamalarına bakıldığında daha dar olduğunu da altını çizmiştir. AİHM kararında ilgili hakkın mutlak olmadığı ve kısıtlama bakımından devletlerin geniş bir takdir yetkisini olduğunu belirtmiştir. Bu bakımdan kısıtlama bunların meşru bir amaç doğrultusunda dayatıldığı ve kullanılan araçların ölçsüz olmaması gerektiğine vurgu yapmıştır. AİHM değerlendirme yaparken meşru amacın mevcut olduğu sonucuna varmıştır. Ölçülülük değerlendirmesi açısından ise AİHM, Avrupa Parlamentosu seçimlerinde oy kullanma hakkını kısıtlayan iç hukuk düzenlemelerinde suçun niteliği veya ciddiyeti, hapis cezasının süresi veya mahkûmların bireysel durumları göz önüne alınmaksızın genel bir uygulama olduğunu tespit etmektedir. Estonya hükümeti savunmasında yasama organının, mahkûmların oy kullanma hakkına yönelik genel bir yasağın rekabet eden çıkarları dengelemeye veya ölçülülük değerlendirmesine tabi tutulup tutulmadığına dair herhangi bir kanıt sunmamıştır. Birçok bakımından bu başvuru daha önce başvurular bakımından birçok benzerlik ihtiva etmektedir. Yerel mahkemeler başvuru bakımından oy yasağının, işlediği suçların sayısı, niteliği ve ciddiyeti, hapis hapsedeyken devam eden suçlu davranışları, ayrıca bu nedenle ömür boyu hapis cezasına çarptırılması dikkate alındığında kısıtlamanın ölçülü ol-

duğu sonucuna varmıştır. Bu bağlamda işlenen suçların ciddiyyetinin bir kriter olarak değerlendirildiği Scoppola kararına da atıf yapılmıştır. Bu bakımdan tım değerlendirmeler ışığında AİHM ihlal olmadığın karar vermiştir (Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 2023). Vito Sante Santoro/İtalya başvurusunda başvurucu, polis denetimine alınması gerekçesiyle seçmen kütüğünden kaydının silinmesi suretiyle oy verme hakkının kısıtlandığı gerekçesiyle AİHM'e başvurmuştur. AİHM 1 no.lu Protokol'ün 3. maddesince güvence altına alınan serbest seçim hakkın kapsamının parlamento seğimlerinin yanı sıra bölgesel seçimlerini de kapsadığına yönelik değerlendirme yapmıştır. AİHM ilgili madde kapsamındaki serbest seçim hakkının mutlak olmadığını kısıtlama konusunda üye devletlerin geniş takdir yetkisi olduğu ancak bu yetkinin ancak meşru amaçlarla çerçevesinde ölçülü olarak kullanılabileceğini belirtmiştir. Kararda bir yıl süre ile uygulanan polis denetimi ile seçmen kütüğünden silinme işleme arasında 9 aylık bir gecikme olması sebebiyle 1 yıllık süre seçmen kütüğünden silinme tarihinden işlediğinden başvurucu hem parlamento hem de bölgesel seçimlerde oy kullanamamıştır. Bu bakımdan AİHM, 1 no.lu Protokol'ün 3. maddesince güvence altına alınan oy verme hakkını ihlal ettiğini yönünde karar vermiştir (Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 2004). Labita/İtalya davasında ise AİHM beraat olmasına rağmen (suç örgütü üyesi olma suçu) seçmen kütüğünden kaydı silinen başvurucunun oy verme hakkından yoksun bırakılmasının AİHS'ne aykırılık yönünden incelemiştir. Suç örgütü üyesi olma suçundan delil yetersizliği ile beraat eden ama özel polisin takibine alınan başvurucunun iddialarına karşın AİHM İtalyan hükümetinin savunması (mafyalanın siyasetteki etkisini azaltmak amacı taşıdığına yönelik savunma) meşru bir amaç taşıdığını kabul etmesine rağmen ilgili uygulamayı ölçülü kabul etmeyip 1 nolu Protokol'ün 3. maddesince güvence altına alınan oy verme hakkını ihlal ettiği yönünde karar vermiştir (Akkurt, 2022, s. 168-169; Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 2000; Kale Özçelik, 2019, s. 188). Scoppola/İtalya davasında ise AİHM kasten öldürme suçu ile mahkım olan başvurucunun oy verme hakkından yoksun bırakılmasını AİHS'ne aykırı olup olmadığı yönünden incelemiştir. AİHM ihlal

olup olmadığına yönelik değerlendirirken dikkate aldığı faktörlerden birinin de suçun ağırlığı olduğu sonucuna varmıştır. AİHM yerel mahkemeler ulusal mevzuatın başvuru sahibinin özel koşullarını diğer bulgularla birlikte dikkate alarak kısıtlamanın uygulanma şeklini incelemelidir. Sonuç olarak ilgili kararda mahkeme İtalyan hukukunda suçun niteliği ve ağırlığının ve mahkumların subjektif durumunun mahkumların oy verme hakkından mahrum edilmesi noktasına bir etkisi olduğunu yani hak kaybının genel ve her mahkûma uygulanan otomatik bir tedbir olmadığı nedeniyle ilgili başvurucunun oy verme hakkından mahrum bırakılmasını AİHS'ne aykırı bulmamıştır (Akkurt, 2022, s. 169; Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 2012; Kale Özçelik, 2019, s. 188).

AİHM mahkûmiyet süresi, türü ve özellikleriyle kişinin subjektif özellikleri dikkate alınmadan bütün mahkumlar için otomatik uygulanan oy verme yasağının serbest seçim hakkını ihlal ettiği yönünde geliştirdiği içtihadın yanında Söyler/Türkiye kararıyla AİHM mahkumunun ceza evinden tahliye edildiği durumlarda da kısıtlamanın kaldırılmamasını serbest seçim hakkına yönelik meşru sınırlama olmadığına hükmetmiştir (Kale Özçelik, 2019, s. 189). Söyler/Türkiye davasında karşılıksız çek keşide etmek suçundan mahkûm olan başvurucunun oy hakkından yoksun bırakılmasını AİHS'ne aykırılık yönünden inceleme yapmıştır. Başvurucu daha önce Hirst/Birleşik Krallık kararını referans göstererek YSK'ya başvurarak 2007 seçimlerinde oy verme hakkının tesis edilmesini talep etmiş ancak talebi reddedilmiştir. Mahkeme verdiği kararda suçun kasten işlenmesinin yeterli bir kriter olmayıp uygulanan yasağın İtalya, İngiltere gibi ülkelerden daha katı olduğunun altını çizmiştir. Diğer yandan bu kriterin mahkûmiyet süresi, suçun ağırlığı ve niteliğiyle mahkûmun subjektif özellikleri bakımından yeterli bir ayırım olmaması sebebiyle kısıtlamayı katı ve kapsamlı olarak değerlendirip ölçülülük değerlendirmesi çerçevesinde orantılı bir müdahale olmaması nedeniyle 1 no.lu Protokol'ün 3. maddesince güvence altına alınan oy verme hakkını ihlal ettiğini yönünde karar vermiştir (Akkurt, 2022, s. 170-172; Avrupa İnsan Hakları Mahkeme-

si, 2013; Kale Özçelik, 2019, s. 189; Yelekin, 2018, s. 89-90). Compagnano/İtalya başvurusunda AİHM iflas eden başvurucunun oy verme hakkının kısıtlanmasının AİHS'ne aykırı olup olmadığı incelenmiştir. Bu başvuruda mahkeme oy verme hakkının sınırlanabileceğini ancak Ek 1nolu Protokol'e aykırı olamayacağından hareketle ilgili kısıtlama meşru bir amaç doğrultusunda ölçülü olması gerektiği vurgulanmıştır. İtalyan hukukuna bakacak olursak iflas kararından sonra 5 yıl süreyle oy verme hakkının sınırlandırılabilmesine dair bir hüküm yer almaktadır. Olayda başvurucunun seçim haklarının 30 Haziran 1997'den 30 Haziran 2002'ye kadar askıya alınmış olup hususun başvurucu tarafından ancak 13 Mayıs 2001 seçimlerinde fark edilmiştir. İlgili başvuruda da AİHM Hirst/Birleşik Krallık kararına da atıf yapmıştır. Mahkemenin iflas davasının ceza davası değil hukuk davası sonucu verildiğini tespit etmesinin yanında ilgili hükmün amacının bireyi cezalandırmak ve küçük düşürmek olduğu yönünde değerlendirme yapılmıştır. Bu sebeplerin ışığında ilgili hükmün meşru amaca ulaşmada ölçülü olmadığı için 1 no.lu Protokol'ün 3. maddesince güvence altına alınan oy verme hakkını ihlal ettiğini yönünde karar vermiştir (Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 2006).

AYM Kararları Işığında Mahkumların Oy Verme Hakkı

Musa Kaya başvurusunda başvurucu mahkûmiyet nedeniyle 1997 yılından beri oy verme hakkını kullanamamasının AİHS'ne aykırı olduğuna kanaat getirdiği için bireysel başvuru yoluna gitmiştir. Başvurucu bu yasağın AİHS'e aykırı olduğunu iddia etmiştir. Mahkeme kararında ilk olarak ulusal mevzuattaki ilgili hükümlere yer vermiştir. Ayrıca AYM değerlendirme yaparken YSK'nın ilgili konuda verdiği kararlarının AİHM'nin Söyler/Türkiye kararlarına uygun verildiği de belirtmiştir (T.C. Anayasa Mahkemesi Kararlar Bilgi Bankası, 2015). AYM mahkumların oy kullanma yasağının Anayasa'dan geldiğini ve ilgili kanun hükümlerinin de Anayasanın ilgili maddesiyle uyumlu olduğu yönünde değerlendirme yapmıştır. Sonuç olarak bireysel başvurunun hem Anayasa hem AİHS'de korunan haklar için yapılabileceğini ancak olayda Anayasa'da korunmayan bir hak için başvuru yapıldı-

ğından “konu bakımından yetkisizlik” kararı vermiştir (T.C. Anayasa Mahkemesi Kararlar Bilgi Bankası, 2015). Hakan Tezel başvurusunda AYM 2014 yılındaki CB seçimlerinde oy kullanamayan ve gelecekteki seçimlerde de oy kullanamayacak olan başvurusunun başvurusunu Musa Kaya başvurusunu referans göstererek diğer kabul edilebilirlik şartları yönünden incelenmeksizin “konu bakımından yetkisizlik” nedeniyle kabul edilemez olduğuna karar vermiştir (T.C. Anayasa Mahkemesi Kararlar Bilgi Bankası, 2015). Ferhat Fıfşkın ve Mehmet Ali Altınbaş başvurusunda başvuruçular 2018 seçimlerinde seçmen kütüğüne isimleri kaydedilmediği için olağan kanun yolunu kullanmadan doğrudan bireysel başvuru yoluna gitmişlerdir. AYM verdiği kararda özellikle bu konuda güncel YSK kararlarına yer vermiştir. Diğer yandan tutuklular ile taksirli suçlardan hükümlülerin oy verme hakkının Anayasa’da korunduğunun altı çizilmiştir (T.C. Anayasa Mahkemesi Kararlar Bilgi Bankası, 2023). Seçmen kütüğüne kayıt yaptırmak seçmenin sorumluluğunda olup olay bakımından başvuruçular seçmen kütüğüne kayıt yaptırmamışlardır. Bu bakımdan başvuruçular ceza insan kurumu idaresi aracılığıyla yazılı olarak İlçe Seçim Kurulu Başkanlığına başvurmak suretiyle seçmen kütüğüne kayıt yaptırmak veya askı listelerine itiraz etmek imkanlarının mevcut olmasına rağmen bu imkanlarından istifade etmemişlerdir. Bununla birlikte başvuruçular olağan kanun yollarını tüketmemesi nedeniyle bireysel başvurunun “başvuru yollarının tüketilmemesi” nedeniyle kabul edilemez olduğuna karar verilmiştir (T.C. Anayasa Mahkemesi Kararlar Bilgi Bankası, 2023).

Sonuç

Serbest seçim hakkı, AİHS 1nolu protokolün 3cü maddesinde güvence altına alınmıştır. Bu hak kapsamında üye devletler makul aralıklarla gizli oyla serbest seçimler yapma yükümlülüğü altına girmiştir. Serbest seçim hakkı mutlak bir hak olmayıp bazı durumlarda meşru amaçlar doğrultusunda ölçülü bir kısıtlamaya tabi tutulabilmektedir. Bu bakımdan AİHS’de ülkelere takdir marjı bırakılmıştır. Bu takdir marjı kapsamında ülkeler bazı durumlarda bu hakkı kısıtlamakta olup

bu takdir marjı kapsamında değerlendirilen bir hal de bu çalışmanın konusu olan mahkumların oy verme hakkına yönelik kısıtlamalardır.

Mahkumların oy verme hakkına yönelik kısıtlamalar eski Yunan ve Roma medeniyetlerinde geniş kapsamlı uygulanmasına rağmen günümüzde birçok ilke ile sınırlıdır. Bu kapsamda genel olarak mahkumların oy verme hakkına yönelik kısıtlama uygulamayan ülkeler mevcut olmasının yanında çeşitli kısıtlamalar uygulayan ülkeler de mevcuttur. Bu bakımdan örnek olarak Azerbaycan hukukunda mahkumların oy verme hakkına yönelik bir kısıtlama mevcut olmamasının yanında Rus hukukunda mahkûmiyet sonrasında dahi kısıtlama devam etmektedir. Türk hukukuna bakacak olursak Anayasa'da mahkumların oy verme hakkını kısıtlayan hüküm olmasının yanında Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ve 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu hükümlerinde ilgili kısıtlamaya yönelik hükümler yer almaktadır. Bunun yanında bu konu ile ilgili çeşitli YSK kararları da mevcuttur. Bütüncül olarak Türk mevzuatı değerlendirildiğinde AİHM içtihatlarına uygun olduğunu söylemek mümkündür. AİHM kararları değerlendirildiği bu alandaki ilk karar olan Hirst/Birleşik Krallık kararında mahkeme ilgili kısıtlama ile ilgili temel ilkeleri belirlemiştir. Bu bakımdan Hirst/Birleşik Krallık kararı önemli olup kendinden sonraki kararlarda atıf yapıldığı görülmektedir. Anchugov ve Gladkov/Rusya kararında ise AİHM bu hakkın başkanlık seçimlerini kapsamadığını tespit etmesinin yanında bu hakka yönelik geniş kapsamlı kısıtlama uygulayan Rus mevzuatını AİHS 1nolu protokolün 3cü maddesine uygun bulmamıştır. Bu bakımdan AİHM iki karar bakımından da serbest seçim hakkının ihlal edildiğini kabul etmiştir. Kalda/Estonya ve Scoppola/İtalya suçun niteliği ve ağırlığının ve mahkumların subjektif durumunun mahkumların oy verme hakkından mahrum edilmesi noktasına bir etkisi olduğunu yani hak kaybının genel ve her mahkûma uygulanan otomatik bir tedbir olmadığı gerekçeyle ilgili başvurularda ihlal olmadığına karar vermiştir.

Son olarak AYM kararlarına bakacak olursak mahkumlara yönelik oy

verme hakkı Anayasa ve AİHS korunan ortak hak kümesi içinde bir hak olmadığı için konu bakımından yetkisizlik kararı verilmiştir.

Kaynakça

Akkurt, B. (2022). Anayasa Hukukunda Seçme Hakkı. İstanbul: Platon Plus Yayıncılık.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2000). Labita/İtalya kararı. Erişim tarihi: 23.11.2023. [https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22itemid%22:\[%22001-111100%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22itemid%22:[%22001-111100%22]}).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2004). Vito Sante Santoro/İtalya kararı. Erişim tarihi: 10.12.2023. [https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22itemid%22:\[%22001-61868%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22itemid%22:[%22001-61868%22]}).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2005). Hirst/Birleşik Krallık kararı. Erişim tarihi: 23.11.2023. [https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22fulltext%22:\[%22Hirst%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-70442%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22fulltext%22:[%22Hirst%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-70442%22]}).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2006). Campagnano/İtalya kararı. Erişim tarihi: 23.11.2023. [https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22itemid%22:\[%22001-72864%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22itemid%22:[%22001-72864%22]}).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2012). Scoppola/İtalya kararı. Erişim tarihi: 23.11.2023. [https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22fulltext%22:\[%22Scoppola%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-111044%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22fulltext%22:[%22Scoppola%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-111044%22]}).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2013). Anchugov ve Gladkov/Rusya kararı. Erişim tarihi: 13.11.2023. [https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-169827%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-169827%22]}).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2013). Söyler/Türkiye kararı. Erişim

tarihi: 23.11.2023. <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-141709&filename=CASE%20OF%20S%C3%96Y-LER%20v.%20TURKEY%20-%20%5BTurkish%20Translation%5D%20by%20the%20Turkish%20Ministry%20of%20Justice.pdf>.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2023). Kalda/Estonya kararı. Erişim tarihi: 10.12.2023. [https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22itemid%22:\[%22001-221259%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22itemid%22:[%22001-221259%22]}).

Avrupa Konseyi. (2021). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi. Erişim tarihi: 10.12.2023. https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_tur.

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı. (2016). Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası. Erişim tarihi: 14.11.2023. <https://president.az/az/pages/view/azerbaijan/constitution>.

Azerbaycan Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı E-Kanun. (2023).

Azerbaycan Cumhuriyeti Seçim Kanunu. Erişim tarihi: 23.11.2023. <https://e-qanun.az/framework/46953>.

Gören, Z. (2016). Aktif Statü Hakları, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 22(3), 3303-3322.

Kale Özçelik, F. (2019). Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Demokrasi Teorisi Bağlamında Serbest Seçim Hakkı ve Türkiye. Ankara: Adalet Yayınevi.

Karakuş Doğan, F. (2014). Mahkumların Oy Hakkı AİHM'nin Söyler v. TÜRKİYE Kararı ile Yüksek Seçim Kurulu Kararı Işığında, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, (112), 107-126.

Lardy, H. (2013). 1 No'lu Protokol, Madde 3: Serbest Seçim Hakkı (Mehveş Bingöllü Kılıcı ve Ulaş Karan, Çev.). David Harris, Michael O'Boyle, Ed Bates and Carla Buckley (Ed.), Avrupa İnsan Hakları Söz-

leşmesi Hukuku (s. 735-759). Ankara: Şen Matbaa.

Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanlığı. (2020). Rus Federasyonu Anayasası. Erişim tarihi: 13.11.2023. <http://kremlin.ru/acts/constitution>.

Rusya Federasyonu Mevzuat Sistemi. (2023). Seçim Haklarının Temel Güvenceleri ve Rusya Federasyonu Vatandaşlarının Referandumuna Katılma Hakkı Hakkında Federal Kanun. Erişim tarihi: 23.11.2023. https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_37119/856d6ff-1c0e771f2bf66458bbd312b6fb7639585.

T.C. Anayasa Mahkemesi Kararlar Bilgi Bankası. (2015). Musa Kaya Başvurusu. Erişim tarihi: 23.11.2023. <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/19397>.

T.C. Anayasa Mahkemesi Kararlar Bilgi Bankası. (2015). Hakan Tezel Başvurusu. Erişim tarihi: 23.11.2023. <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/16988>.

T.C. Anayasa Mahkemesi Kararlar Bilgi Bankası. (2023). Ferhat Fışkın ve Mehmet Ali Altıntaş Başvurusu. Erişim tarihi: 23.11.2023. <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2018/22664>.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi. (2017). Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. Erişim tarihi: 14.11.2023. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf>.

T.C. Yüksek Seçim Kurulu. (2014). 3002 No'lu Karar. Erişim tarihi: 10.12.2023. <https://www.ysk.gov.tr/doc/karar/dosya/2398/2014-3002.pdf>.

T.C. Yüksek Seçim Kurulu. (2018). 337 No'lu Karar. Erişim tarihi: 10.12.2023. <https://www.ysk.gov.tr/doc/karar/dosya/77599/2018-337.pdf>.

Yelekin, S. (2018). Ceza Mahkumiyetinin Seçme ve Se-

Ed: Muhammet Aydoğan

çilme Hakkına Etkisi. Ankara: Adalet Yayınevi.

SİYASETNAMELERDE LİYAKAT UNSURU, TÜRK KAMU YÖNETİMİ İÇİN ÖNEMİ

Muharrem Durmaz¹

Giriş

Türk Kamu yönetimi Tarihi için önemi yüksek olan Siyasetnameler, geleneksel Türk Yönetim anlayışını nasıl olması gerektiğine dair kural ve tavsiyeleri yansıtmaktadır. Yazıldığı dönemlerdeki önemli ayrıntıları içinde barındıran bu eserler günümüz modern yönetim anlayışında farklı bir şekilde rehberlik etmektedir. Modern yönetimlerdeki faydacı bakış açısına karşın insan doğasına inerek toplumu şekillendiren birey unsurunun karakteristik davranış yapısına dikkat çekerek çıkarımlarda bulunmuştur. Bu çalışmanın amacı müktesebatımızda yer alan siyasetnamelerin yönetimlere bulunduğu tavsiyelerin önemi ni ortaya çıkarmakta ve siyasetnamelerin adaletli ve doğru yönetim hususunda geçmişten gelen geleneksel yönetim anlayışının modern yönetimler için ders niteliğinde tavsiyeler verdiğini göstermektedir. Bunu yaparken liyakat sorunsalına siyasetnamelerin nasıl yaklaştığı ve hükümdarın bu konuda nasıl davranması gerektiği, liyakatin devlet yönetimi için ne kadar önemli olduğu vurgulamaktır. Türk tarihi boyunca başarılı imparatorluklar kurarak birçok milletin kaderini tayin etmiştir. Tarihte birçok unsuru içinde barındıran Türk Devletleri geleneksel kamu yönetimi unsurlarıyla başarılı yönetimler ortaya koymuştur. Bu hususta Kanun-i Kadim olan yönetim unsurları tarih boyunca süre gelerek Türk Kamu yönetimini şekillendirmiştir. Bulduğu coğrafyalarda diğer toplulukları etkilemiş, rehber bir yönetim anlayışın sergilemiştir. Türk Devletlerinde kültürleşmiş bu yönetim anlayışını şekillendiren birçok belge bulunmaktadır. Bunlara öncülük eden Siyasetname eseri ışığında buna benzer birçok öğüt veren belge ve kitaplar bulunmaktadır. Çalışmamızda bu kitaplarda liyakat unsuru üzerinde

1 Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Kamu yönetimi Yüksek Lisans Öğrencisi

durularak günümüz yönetimlerindeki eksiklikler ve aksaklıkların temelinde inmek amaçlanmıştır. Çalışmamızın temel sorunsalı liyakat unsurunun geleneksel yönetim anlayışımız olan Siyasetnamelerde çağrışım yaratan unsurları nelerdir? Bunun için Siyasetnameler hakkında öncelikle genel bilgilendirme yapılmıştır. Siyasetnamelerdeki liyakat unsuru kavrayabilmek için modern anlamda liyakat nedir ve batılı anlamda meritokrasi ile ayrımı yapılmalıdır. Bunun sebebi günümüz ve geçmişte başvurulan anlamların farklılıklarını iyi kavrayabilmektir. Bunun dışında yetenek yönetiminin tanımı yapılmış ve siyasetnamelerde geçen yönetimlerdeki personellerin seçimi ve niteliklerinin nasıl tespit edildiğinden bahsedilmektedir.

Siyasetnameler

Siyasetnameler, yazıldığı dönemdeki hükümdarlar ve devlet adamlarına devlet yönetiminde olması gereken idealleri ahlaki, siyasi ve adaletli davranışların çerçevesini çizerek muhataplarına öğütler veren eserlerdir. Siyasetnameler üzerine birçok tanım yapılırken çalışmamızda genel tanımları üzerinde durulmuştur. Arapça siyaset (devlet işlerini yapma sanatı, insanların oluşturduğu toplulukları yönetebilme) kelimesiyle Farsça name (mektup, yazı) kelimelerinin birleşmesiyle meydana gelir. Siyaset-name bu iki kelime anlamının harmanlanmasıyla "devlet yönetimindeki kişilere siyaset sanatı hakkında bilgi vermek, devlet yönetiminde dikkat edilmesi gereken hususlara dair tavsiyelerde bulunmak amacıyla yazılmış kitap veya bu kitapların oluşturduğu tür" anlamını vermektedir. (Adalıoğlu, 2004) Siyasetnameler devlet adamlarına bu tavsiyeleri verirken çalışmanın konusunu oluşturan liyakat sorunu hakkında en ince detaylara kadar öğüt ve tavsiyeler vermekte, devlet adamlarına yol gösterici olmaktadır. Siyasetnameler, yazıldıkları devlet görevlilerine yönetimleri noktasında olması gereken en ideal yönetim davranışları hakkında tavsiye eserlerdir. Bu eserler yazıldığı dönemdeki devlet yöneticisini muhatap alarak onun yönetiminde neler yapması gerektiği noktasında tavsiyeler verse de aslında devlet yönetiminde görev alan tüm yöneticilere seslenmektedir. Siya-

setnamelerde olması gereken en ideal yöneticinin tanımı yapılarak bu tanımı yapılan yönetici kavramı gibi olmak için yapılması gerekenler öğütlenir (Önder, 2014). Bu ideal yönetici tanımı devletin her kademesinde devlet personelinin temsil ederek yönetilen topluluğa bu kişilerin yaklaşımının nasıl olmasını idealize eder. Siyasetnameler, yönetim erki ve yetkisinin hükümdar kişi karakteri üzerinde bulunması durumundan dolayı eserlerde ana karakter formu hükümdarın bulundurulması gereken özellikler ve yapması gerekenler örnek olarak verilmiştir. Bu noktada iktidar gücünün hükümdar yetkisi altında bulunması ve bu gücün sınırları belirtilir. İktidar gücünün yönetimde zamanın şartlarına uygun olarak şekillenmesi noktasında yönetim şemasını düzenler. Hükümdar kişiye halkın durumu nasıl ve olması gereken hakkında yol gösterirken hükümdarın halkın refahı ve düzeni noktasında yol göstericidir. (Levend, 1963) Yönetimi iyi ya da kötü unsurları üzerinden tanımlayarak hükümdarın tercihlerine yön verir. İnsan doğası gereği iyi unsurlara yaklaşımı veya kötü şeyler yapması sebebiyle kötü durumlardan çıkabilmek adına öğüt verir. İyi olmanın zorundallığına vurgu yaparak kötü olanı tercih etmeme adına siyasetname kahramanı hükümdarı uyarır. Bu yaklaşımla siyasetnameler bireyleri bir bütün olarak iyi ve kötü olarak tanımlar. Bireylerin oluşturduğu toplumu birey karakterindeki iki ana unsur olan iyi ve kötü formlarla tanımlar ve toplumu yönetmede bireyin barındırdığı iyiyi tercih etme ya da kötü olma davranışları arasında tercihlerin önemini belirtir İnsanın yaradılışı gereği içinde bulundurduğu bu iyi ve kötüyü tercih etme unsurları hep varolarak gelmiş hep iyiyi tercih etme, kötü olandan uzak durma şeklinde hükümdara öğüdü ana bakış açısını oluşturmaktadır. Siyasetnamelerdeki bu yaklaşım yöneticinin her durumda temkinli olmasına dair öğütler vermektedir. Yöneticinin toplumu yönetebilmesine dair tavsiyeleri bu yaklaşım üzerinden vermektedir. Bireye olan bu yaklaşımı toplumu oluşturan tüm unsurlarında böyle olabileceğini düşünerek yazılan siyasetnameler, yöneticinin her davranış ve tutumuna dair öğütler vermektedir. (Ekiz, 2010) Siyasetnamelerde yöneticilerin insan doğası gereği yaklaşımları uyarıldıktan sonra devlet yönetimi ilkeler, savaş-barış dönemleri yapılması gerekenler, adaletli yönetim gerekleri

gibi ideal yönetim unsurları hakkında yapılması gereken önemli noktalar üzerinde durmaktadır. (Adalıoğlu, 2004) Bu pratik bilgiler, ileride bahsedeceğimiz liyakat sorununun Türk-İslam Yönetim anlayışında olması gereken halini yöneticilere öğütlemiş, bunun dışında liyakatsiz olma durumundan kaçınılmadığında nelerle karşılaşılacağını tarihsel tecrübeye dayandırarak açıklamıştır. Bunu yaparken siyasetnameler adalet unsurunun toplum içindeki yerinin önemi, toplumu oluşturan bireylerin yeteneklerinin keşfedilip sınıflandırılması ve en doğru şekilde kullanılmasının yönteminin neler olduğunu açıklamaktadır.

Liyakat ve Meritokrasi

Liyakat unsurunun tanımı olarak verimli, etkin adaletli bir insan kaynaklarının gerekliliği için vazgeçilmez bir etmeni olarak yapılmaktadır. Bir işi başarılı bir şekilde sonuçlandırabilme gücü ve bir işi yapmaya yetkinlik olarak kısaca tanımının yapılabileceği liyakat unsurunun dar ve geniş olmak üzere iki tanımı kullanılmaktadır. Dar anlamda liyakat, bir kamu görevinin yerine getirilmesinde o göreve en uygun nitelikte kişinin yapabilmesi olarak tanımlanırken buradaki unsur, bilgi, ahlak, görevi taşıyabilecek karakteristik vasıfların yanında fiziki yeterliliğini de kapsamaktadır. (Eryılmaz, 2012) Geniş anlamda liyakat unsuru, etkin, verimli ve gerçekçi bir insan kaynakları yönetiminin kurulabilmesi için gereken şartlar ve uygulamaları oluşturan sistemin bütünüdür. Başka bir ifadeyle geniş anlamda liyakat, yönetimde gereken kamu görevlerini yerine getirecek uygunluğa sahip, bu göreve uygun adayların hak ettikleri ücret politikasına sahip, kariyer odakları açık bir insan kaynakları sistemini açıklamaktadır (Eryılmaz, 2012). Bu tanımlamalara göre siyasetnamelerde en önemli konular arasında başı çeken liyakat unsuru, siyasetnamelerde bir başlık altında toplanmazken sıklıkla tavsiye öğüt verilen konular arasındadır. Siyasetnamelelere göre yönetimin en alt kademesinden yöneticinin baş yardımcısına kadar olan tüm kadronun yöneticiyi temsil etmesi görüşü liyakatinde tanımında olması gereken tüm özelliklerin zorundalığının önemi sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Liyakat kavramının yanında yaşadığımız çağda liyakat unsurunu daha iyi anlamak için bunun yanında

meritokrasi kavramını açıklamakta fayda vardır. Geleneksel yazıtlarımız olan Siyasetnamelerde kapsamlı liyakat unsuru çalışması için liyakat unsuruyla bağlantılı olan bu kavramı tanımak faydalı olacaktır. Meritokrasi, toplumsal hiyerarşide ancak liyakate sahip yani kendisine iş verilmeye uygunluğu kanıtlanmış insanların yükseleceklerini, toplumsal kaynakların, mükafatların dağılımının kişinin yeteneğine ve bilgisine göre gerçekleşeceğini ifade eder. Meritokrasi, Michael Young tarafından ilk kez kaleme alınmıştır. “Meritokrasinin Yükselişi” adını verdiği çalışmasında meritokrasinin anlamı ve kapsamından değinmiş, 1958 yılında yayınlamıştır. Meritokrasi kelimesinin oluşumu Latince meritum ve Yunancada kratein kelimelerinin anlam birlikteliği oluşturarak türetilmiştir. Meritum yeterli, kratein ise güç, kuvvet anlamlarına gelmektedir (Young, 1961). Yönetilen toplumun o toplum içindeki en zekiler ve en yetenekliler tarafından yönetim yapısının oluşturulmasını ifade eder. Bu noktada siyasal kayırmacılık sisteminin yönetimdeki aksaklıklara sebep olması devletin rolündeki uyumsuzluklara sebep olmasıyla meritokrasi sistemi daha çok önem kazanmaya başlamıştır. Kamu hizmetlerinin aksaması, yönetim unsurlarının verimli, kullanılmamasına ve devletin rolünün gittikçe uyuşuk bir hal alması yönetim sistemi içerisinde yetkili kişilerin merit sistemindeki liyakat unsurunun yerine kayırma sisteminin aldığı anlaşılması üzerine merit kavramı daha çok belirginleşmiştir (Kutluay, 25).

Nizamülmülk, Farabi, Maverdi'nin Eserlerinde Liyakat Unsuru

Çalışmamızda modern anlamda liyakat ve meritokrasi anlamları üzerinden birebir siyasetname eserleri karşılaştırılmayarak liyakat ve meritokrasi anlamlarındaki verimli yönetim şekilleri için gereken anlamlar üzerinden siyasetnamelerdeki çağrışımlara dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda Türk Tarihi için önemi yüksek olan Siyasetname eseri incelenmiştir. Selçuklu Dönemine damga vuran eserde edebi ve tarihi eser okurunun yerine yönetim bilimleri okuru bakışıyla incelenmeye çalışılmıştır. Farabi'nin “İdeal devlet” eserindeki anlatılanlardan liyakat unsuru üzerine olan yazıtlar değerlendirilmiştir.

tir. Bu kapsamda felsefi bakış açısıyla olması gereken yönetim kuralları hakkında analiz yapılmıştır. Maverdi'nin "Yönetim'in Esasları" eserinde de gördüğümüz liyakat unsurları analiz edilerek bu üç eserde aslında günümüze bile atıflarda bulunan liyakat unsuru hakkındaki önemli noktalar anlaşılmaya çalışılmıştır. Nizamülmülk'ün Siyasetname Eserinde Liyakat Unsuru Selçuklu Devleti'nin en parlak döneminde yönetimde olan Melikşah birçok devlet adamı ve bilgin kişilere devlette olan eksiklikleri bulmalarını emretmiş ve bu eksikliklerinin analizini yaparak kendilerine sunmasını istemesiyle Siyasetname eseri ortaya çıkmıştır. Birçok yazar tarafından eserler üretilirken Nizamülmülk'ün Siyasetnamesi Sultan Melikşah'ın daha çok beğenisini kazanmıştır. Öyle ki Melikşah döneminden sonra Siyasetname eseri Selçuklu devletinin yönetim şeklini başından sonuna kadar tasvir eden öncelikli kaynak haline gelmiştir (Önder, 2014). Siyasetname'de Selçuklu devlet teşkilatı hakkında bilgilerde bulunurken teşkilat yapısındaki yanlışlar, uygulanmasında hayati önem arz eden unsurlar, eksik veya sonuçları yanlış olan uygulamalar yer alırken bu yanlışların düzeltilmesi veya yapılmamasına dair tavsiyelerde içermektedir. (Mekşe, 2005) Eserinde işlediği bu konuları daha önce yaşanan olaylardan, İslam devletleri dönemindeki alim insanların eserlerinde ve peygamberlerin hayatlarıyla ilgili yazılı ve sözlü eserlerde bahsedilen yönetimle ilgili doğrular ve yapılması gerekenler noktasında incelemeler yapılarak oluşturulmuştur (İzci & Yıldız, 2022). Siyasetname eserinde genel olarak kendi yönetim bilgisi ve yaşadıklarıyla ilgili aktarımda bulunan Nizamülmülk, bu tecrübelerini Melikşah'a sunarak yönetimdeki yanlışlar ve yapılması gerekenler noktasında tavsiyelerde bulunur. Eser adalet teması üzerine yazılırken adaletin devletin ayakta kalması için ne kadar önemli olduğu vurgulanır. Adalet tüm devlet kademelerinde olması gereken birinci öncelik olarak değinilmiştir. Devletin kadrolarının adaletli bir şekilde oluşturulması ve devlet içerisinde adaletli davranılması için adalet unsurunu üzerinde taşıyabilecek nitelikteki insanların devlet yönetimine getirilmesi gerektiği üzerinde durmuştur (Nizamü'l-Mülk, 2020). Nitelikleri uygun kişilere devlet görevinin zorla bile olsa verilmesi gerektiği noktasını vurgula-

yan Nizamülmülk, devlet görevini yerine getirecek nitelik vurgusuyla aslında günümüz liyakat unsuru noktasında ortak anlayışı yansıtmaktadır. Bu nitelikliklere giyin, kuşam konuşma ve kullanacağı kalem ucunun görevinin gerektirdiği öneme göre nasıl olması gerektiğine dair önemli tavsiyelerde bulunmuştur (Nizamü'l-Mülk, 2020). Liyakat ve meritokrasinin tanımı kısmında vurgulanan siyasal kayırmacılık unsurunun yaşadığı dönemde dahi ne kadar kötü sonuçlara sebep olabileceğine değinen Nizamülmülk, kayırmayla ilgili olarak buna sebep olan devlet yönetimindeki kişilerin cezalandırılması noktasında uyarılara dikkat çekmiştir. Bahsettiğimiz gibi liyakat unsurunun görmezden geldiği devlet teşkilatlarında oluşabilecek durumları öncesinden öngörmüştür. Siyasal kayırmanın İslam Ahlak ve düşüncesi noktasında tam ters düştüğüne vurgu yapmıştır (Nizamü'l-Mülk, 2020). Liyakat davranışları ve önemi Siyasetnamede verilen tavsiyelerle sıkça karşılaşılrken bu tavsiyelere uymayanların gözardı edilenlerin öncelikle uyarılması daha sonra ikinci kez aynı hataları yapan devlet adamlarının hatalarına göre uygun cezalandırılması gerektiği anlatılmaktadır (Nizamü'l-Mülk, 2020). Bu noktada modern anlamda daha önce de bahsettiğimiz gibi liyakatin personel seçiminden personelin görevinin son bulmasına kadar bütün bir süreci temsil etmesinde olduğu gibi Nizamülmülk'te devlet adamının seçilmesi ve görevinin sonuna kadar olması gereken kriterlerden bahsetmiştir (Acar & Ertek, 2020). Farabi'nin İdeal Devlet Eserinde Liyakat Unsuru Türk-İslam siyasi düşüncesi için önemli bir yere sahip olan İdeal Devlet eseri Farabi'nin toplum ve devletin olması gereken en iyi formu ve toplumu yöneten yöneticiyle toplum arasında olması gereken ilişkinin tasvirini ifade etmiştir (Demirel, 2014). Felsefi düşüncesiyle siyaset felsefesi açısından Yunan Felsefesi ve İslam Ahlak Düşüncesinin harmanlayan Farabi kendisinden sonraki felsefeciler ve yönetim bilimciler açısından örnek oluşturacak eseri İdeal Devlette iyi devletin ve iyi toplumun unsurlarını işlemiştir. Erdemli şehir teması üzerine teması üzerine siyaset felsefesini inşa eden Farabi için erdemli şehrin olmazsa olmaz unsuru adalettir. Adaletin iyi devlet oluşumu için olması gereken en önemli yapı taşı olduğunu varsayan Farabi, adaletli devlet için iyi yönetici ve

devlet adamlarının zorunluluğuna işaret etmektedir. Adaleti erdemli şehrin oluşması için her aşamada aranılması gereken unsur olarak öne çıkarır (Farabi, 2020). Farabi’de liyakat unsurunu gördüğümüz en önemli nokta ise olması gereken yönetici tanımında karşılaşmaktayız (Demirel, 2014). İlk yöneticinin toplumdaki en iyi kişi olması gerektiğinin vurgusunu yapan Farabi yönetimdeki en üst kişinin tüm toplum olarak örnek alındığı ve yöneticinin iyi olması toplumun iyi olmasına sebep olacağı görüşündedir. Erdemli şehri iyi olgusu üzerinden kurgulayan Farabi, yönetici ne kadar iyi veya ne kadar kötü olursa toplum ve şehir o kadar yöneticiye benzeyecektir görüşü içindedir (Farabi, 2020). Farabi erdemli şehrin yöneticisinin iyi olmasını vurgularken yöneticinin iyi olabilmesi için gereken unsurlar üzerinde durarak anladığımız anlamda liyakat unsurlarından bahsetmiştir. Devlet yönetiminde görev alan bireylerin İdeal Devlet için yönetimdeki kişilerinde iyi olması üzerinde durmuştur. Yönetici veya yönetimde görev alması gereken kişilerin doğuştan yetenekli olmaları veya yönetim noktasında tecrübeli olmaları zorunluluğundan bahsetmiştir. Bu noktada en iyi konumundaki yöneticinin devlet yönetiminde bulunması gereken kişileri seçimde iyi olarak sayılan yönetim yetenek ve niteliklerinin göz önünde bulundurarak seçmesi gerektiğini söyler. (Farabi, 2020) Erdemli şehrin yönetim yapısı en iyi yani liyakatli olan yöneticiden başlayarak daha az iyi olan devlet yönetimindeki kişilerin liyakatli olması noktasında ideal devletin oluşabileceğini felsefi ve siyasi düşünce yapısına göre şekillendirmiştir (Karakuş, 2020). Maverdi’nin Yönetimin Esasları eserinde Liyakat Unsuru Maverdi Yönetimin Esasları eserinde yazdığı dönemdeki siyasal hayatı ve devlet yönetimi hakkında birçok önemli bilgi vermiştir. Eserde ana unsurlar devlet ve halk arasındaki ilişkiyi din ve yönetici kavramları üzerinden açıklamaya çalışmış ve buna uygun tavsiyeler vermiştir. Devlet yönetiminde adalet ve din olgularının önemine değinen Maverdi devlet işlerinde olması gerekenler ve işleyişin adaletli bir şekilde sürmesi için yapılması gereken işlere ve niteliklere vurgu yapmıştır. Analizini yaptığımız liyakat unsurunda geçen tüm olguların devlet yapısında mutlaka bulunması gerektiğine dikkat çekmiştir. Devlet görevinde bulunan her kişinin nitelikli ve gö-

revin gerekliliklerine uygun kişilere verilmesi gerektiğini söylemiş, bazı görevler için liyakat unsurlarında çok dikkatli olunmasından bahsetmiştir. Bu görevler sırasıyla ordu teşkilatında bulunanlar, maliye teşkilatında bulunanlar, hakimler ve bakanlık seviyesinde görev yapacakların liyakatle ve liyakatli kişilerden seçilmesine değinmiştir (Maverdi, 2019). Maverdi'nin liyakat noktasında düşüncesinin temelini oluşturan başarı, performans ve sadakat ilkeleridir. Saydığı dört önemli devlet görevinde bulunan kişilerin bu ilkelerle seçilmesi koşuluna değinmektedir. Özellikle askeri personelin savaşlardaki başarısı, güvenliği sağlamadaki performansı ve en kritik durumda bile devletine hizmet edebilmesinin ve bu kişilerin sarf ettiği emeklerin güzel bir şekilde ödüllendirilerek bu kişilerin sadakatinin devamlılığının sağlanması üzerinde durarak günümüz anlamdaki liyakat unsuru içerisindeki unsurlara benzer ilkelerden söz etmektedir (Maverdi, 2019). Hakimlerin adaleti sağlamak için karar verici konumu noktasında olmasından dolayı donanımlı kişilerin bu görevi üstlenmesi, maliye personelinin adalet ve güven veren kişilerden seçilmesi, bakanların ise yöneticiyi her konuda tamamlayan alanlarında üst düzey nitelik ve tecrübe sahibi olması noktasında tavsiyeler vermektedir. Maverdi yöneticiye devlet görevinde bulunması gereken kişileri seçerken dört gruba önem verilmesi noktasında öğütler verir. Devlet görevine seçeceği kişilerin özellikleri ve bunu yaparken kayırmadan İslami ahlak ve kurallar çerçevesince seçmesi gerektiğini söyler. Bunun yanında devlet görevinin kutsiyetinden bahseden Maverdi, bu görevlere seçilen kişilerin yanlış yaptığı takdirde görevinden hemen alınıp sert bir şekilde cezalandırılması gerektiğini savunur. Görevi aksatan ya da hata yapanların uyarılması veya affedilip cezasız bırakılarak görevine devam ettirilmesinin yanlış olduğunu, bu kişilerin bir bütün olarak devlet içerisinde zararlı hücreler olduğunu ve devlet bünyesinden atılmasının sağlıklı olduğunu öğütler (Maverdi, 2019). Devlet görevine seçimden, sürdürülürken gerekenlere ve bitişinin nasıl olması gerektiğine kadar tasvir etmiş, bugün anladığımız liyakat unsurunun süreç olarak yaşadığı dönemde bizlere sunmuştur.

Sonuç

Çalışmamızda siyasetname eserlerinin önemi vurgulanmıştır. Bugün karşılaştığımız etkin bir personel yönetimi oluşturma noktasında liyakat unsuru üzerinde durularak siyasetname örneklerinde liyakat unsuru aranmıştır. Bu çalışmanın amacı iki farklı sonuç ortaya çıkarmaktadır. Kanun-i Kadim olan Türk Kamu yönetimi geleneklerinin her aşamasında liyakat unsurları önem taşıyarak gelmiştir. İkinci olarak siyasetname eserlerinin tarih ve edebi araştırmalardaki öneminden ziyade yönetim bilimleri çalışması açısından önemli olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Nizamülmülk eserinde liyakat unsuru devlet her kademesinde adalet olması gerektiği üzerine vurgularken Farabi Erdemli Şehir düşüncesinde en iyi olan bilge yönetici üzerinden liyakat önemini vurgulamaktadır. Maverdî'ye göre ise din ve ahlak kuralları devlet yönetimi açısından önemli olduğunu bizlere göstermektedir. Liyakatin yönetim için önemi bahsi geçen tüm yazarlar için ortaktır. Günümüzde popülaritesi yüksek liyakat konusu tarihimizde önemli dönüm noktalarında hep gündemde olmuştur. Geleneksel yönetim anlayışı adeta liyakat konusu üzerinde şekillenmiştir. Bu noktada tarihimizde yazılı olan tüm siyasetnamelerin yönetim bilimleri açısından sadece satırları değil satır aralarında bile verilen anlam iyi değerlendirilmelidir. Adaletin, ahlakın temel olarak gösterildiği bu tarihi belgelerin günümüzde karşılaştığımız yönetim sorunlarına çözüm bulacak temel fikirler verdiği unutulmamalıdır. Aynı zamanda yönetimde görev almak isteyen geleceğin yönetimcilerinin kendilerini siyasetnameler noktasında niteliklerini geliştirici birçok öğütler bulunduğunu ve bu eserlerin faydalarından yararlanmaları gerektiği açıktır. Yüzyıllardır Türk Yönetim geleneklerinin Dünya Siyasi tarihine etkileri siyasetnamelerde anlatılan unsurlar üzerinde şekillendiği açıktır. Bu noktada siyasetname eserleri Türk yönetim bilimcilerin temel referans kaynağı durumunda olması gerekmektedir.

Kaynakça

Acar, O. K., & Ertek, M. Y. (2020). Türk Yönetim Tarihinde Liyakat. Ankara: Astana Yayınları.

Adalıoğlu, H. H. (2004). Siyasetnamelerin Klasik Kaynakları. Osman-gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5(2), 1-22.

Demirel, D. (2014). Farabi'nin İdeal Devleti: Erdemli Şehir. Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7(1), 258-269.

Ekiz, C. (2010). Siyasetname'de Yönetim Sorunsal. Amme İdaresi Dergisi, 3(43), 1-30.

Eryılmaz, B. (2012). Kamu Yönetimi, Düşünceler-Yapılar-Fonksiyonlar-Politikalar. Ankara: Umuttepe Yayınları. Farabi. (2020). İdeal Devlet. (A. Arslan, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İzci, F., & Yıldız, M. Ş. (2022). Yönetimde Liyakat İlkesinin Siyasetnameler Çerçevesinden Analizi. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 226-260.

Karakuş, M. (2020). Farabi'nin İdeal Devletinde Geleneksel Yönetici Tipi Olarak Hz. Ömer. Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 189-215.

Kutluay, H. (25, 06 2023). Meritokrasi Nedir? Makaleler.com: <https://www.makaleler.com/meritokrasi-nedir> adresinden alınmıştır

Levend, A. S. (1963). Siyaset-nameler. Belleten, 167-194. Maverdi. (2019). Yönetimin Esasları. İstanbul: İlke Yayıncılık.

Menekşe, Ö. (2005). İslam Düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı: Mâverdi ve Nizâmülmülk Örneği. Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 193-211.

Nizamü'l-Mülk. (2020). Siyasetname. (M. T. Ayar, Çev.) İstanbul: Tür-

kiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Önder, Ö. (2014). Yönetimde Adalet ve Saadet/Bir nasihatname geleneği. İstanbul: Lotus Yayınevi.

Young, M. (1961). The Rise of the Meritocracy: 1870-2033 An Essay on Education and Equality. Penguin Books.

EX-GAUSSIAN DISTRIBUTIONS AS AN ALTERNATIVE TO TRADITIONAL REACTION TIME ANALYSIS METHOD: A REVIEW

Özge Bozkurt¹

Introduction

Reaction time has been one of the most popular measures in cognitive psychology studies in the last century (Crabtree & Antrim, 1988; Luce, 1991; Posner, 2005; Whelan, 2008). However, this measure did not grab attention until the eighteenth century. During the astronomy studies at the Greenwich Observatory in 1795, it was realized that one of the observers could not record (with a half-second/500 ms delay) the astral events as fast as other observers did. The slow observer got fired since it was thought that he was incompetent. However, later, the German astronomer Bessel read the reports of this incident and found out that reaction times varied from person to person in the observations. Therefore, he concluded that the slow observer in Greenwich did not have incompetence; instead, his reaction time just operated on a different time scale compared to other observers. This difference in reaction times was called a personal equation. Later, this variability in the reaction times led to the invention of more reliable and precise methods of recording in the field of astronomy (Jensen, 2006; Kantowitz, Roediger III, & Elmes, 2009).

In the nineteenth century, Sigmund Exner created the term reaction time (Jensen, 2006). Furthermore, a Dutch psychologist, Donders, investigated reaction time as a measure of mental processes in his study "On the Speed of Mental Processes" (1868, also see Donders, 1969 for English version). Donders stated that in order to complete a mental process, many things happen in our brain, including blood flow, oxy-

1 Arş. Gör. Dr., Anadolu Üniversitesi, Psikoloji Bölümü

gen consumption, carbonic acid formation, heat generation, chemical processes, etc. However, it was hard to derive information from these physical processes about consciousness, sensation, reason, will, or other mental processes. There were studies related to the speed of the sensory nerve signals (e.g., study of Helmholtz's, see Schmidgen, 2002), but these studies did not provide extensive information regarding the complex mental processes. Therefore, Donders suggested that we could use the time required to complete an activity as a measurement of mental processes rather than focusing on the physical processes that were hard to disentangle (Donders, 1969).

Donders conducted simple experiments to understand the mental processes. There were three types of basic experiments: Donders A, B, and C (Donders 1868, as cited in Kantowitz et al., 2009). In the Donders A task (simple reaction time task), there was a simple stimulus, and participants were required to respond by pressing a button as fast as possible. According to Donders, with the reaction time obtained from this task, a baseline for mental processes, including the time required for the physical processes and cognitive processes, could be obtained. In the Donders B task (choice reaction time task), there were two possible stimuli and two possible responses. For instance, when participants were presented with stimulus 1, they should have pressed button 1, and when they were presented with stimulus 2, they should have pressed button 2. In this task, first, the participants had to identify the stimulus, and then they had to produce the corresponding response. Therefore, different from the baseline task, Donders A, this task included stimulus identification (among two stimuli) and response selection processes in addition to simple reaction processes. In the Donders C task (discrimination reaction time task), there were again two stimuli, as in the Donders B task, but only one of these stimuli was associated with a response. For instance, when participants were presented with stimulus 1, they should have pressed button 1, but when they were presented with stimulus 2, they should not have pressed a button. This task included a stimulus identification process as in the Donders

B task, but it did not include a response selection process, unlike the Donders B task. Donders suggested that by comparing the reaction times obtained from the Donders A, B, and C tasks, the approximate time for the stimulus identification and response selection processes could be determined. For instance, when the reaction time in the Donders A task is subtracted from the reaction time in Donders C, the time required for the stimulus identification could be obtained (i.e., 36 ms). When the reaction time in the Donders C task is subtracted from the Donders B task, the time required for the response selection could be obtained (i.e., 47 ms) (Donders, 1868, as cited in Kantowitz et al., 2009; Luce, 1986).

Therefore, with these experiments and the subtraction method, Donders suggested that simple and complex mental processes could take different times. Later, Donders' method of subtraction was criticized and could not get that much theoretical support (see Christie & Luce, 1956; Luce, 1986), but his simple and influential method of gathering reaction time data as a measure of mental processes opened a new path in psychological research, and this path was also followed by the founder of the first psychology laboratory, Wilhelm Wundt in Germany (Jensen, 2006). Reaction Time as Measure of Mental Processes in Modern Psychology Using reaction time as a measure of mental processes became very popular because reaction time is a physical measure (like weight, height, etc.) on a ratio scale (Townsend, 1992). This means that it allows researchers to investigate the data mathematically in a richer and more precise context (van Zandt, 2002). After the popularization of the use of reaction time, many theories and experimental tasks have been created, and consequently, extensive information regarding different mental processes was obtained (Meyer et al., 1988; Teichner, 1954).

In some of these early studies, it was revealed that the simple reaction time for simple sound and light stimuli was around 160 and 190 ms, respectively, for university-age students. More complex stimuli

required more time (i.e., 384 ms) to be processed (Galton, 1890; Laming, 1968; Welford, 1980 as cited Kosinski, 2008). Additionally, Luce (1986) showed that the shortest reaction time was around 100 ms and shorter reaction times than this value would be invalid. Today, the common practice is to eliminate the reaction times below 200 ms (as cited in Whelan, 2008). In the reaction time experiments, many stimuli are presented consecutively (or sometimes simultaneously), and participants are asked to respond accordingly (Crabtree & Antrim, 1988). Stimulus presentation and reaction time measurement were generally done manually in the earlier studies. For instance, in the earlier attention experiments using reaction time as a dependent variable (i.e., Stroop, 1935), stimuli were presented as cards in rows and columns, and participants' reaction time (vocal reactions) was recorded cumulatively using a stopwatch (see MacLeod, 1991). However, after the widespread use of computers in psychology laboratories, stimulus presentation and reaction time recording began to be done automatically on an item-by-item basis.

This procedure provides more flexibility in experimental design and helps gather more precise information regarding mental processes. Furthermore, in recent decades, computers with high-speed processors in combination with specific experimental software (i.e., E-Prime) and devices like Serial Response Box or Chronos are able to provide millisecond accuracy in reaction time data, allowing to investigate finer-grained mental processes (Psychology Software Tools, 2024). Generally, the central tendency of reaction time data is estimated by using mean values separately for each participant and each condition. Then, the obtained mean values are submitted to traditional frequentist analyses like analysis of variance (ANOVA) (see Whelan, 2008; van Zandt, 2002). Critically, ANOVA has homogeneity of variance and normality assumptions, in which the reaction time distributions generally do not meet. It is known that the reaction times are heteroscedastic (unequal variance between groups), and they are not normally distributed. Most of the reaction time distributions are positively skewed. For this rea-

son, using ANOVA in reaction time data may result in drawing incorrect inferences (Whelan, 2008; also see Ratcliff, 1993). Specifically, Wilcox (1998) stated that violation of normality caused low power, and this could prevent researchers from observing an existing effect (i.e., Type II Error). What is more, this violation could cause invalid effect size and confidence interval values (Wilcox, 1998). In order to use the ANOVA without violating the normality assumption, researchers generally eliminate the outliers (extreme values) in the reaction time data by using several different methods (i.e., van Selst & Jolicoeur, 1994). In this way, the skewness of data could be prevented to a certain extent (Heathcote, Popiel, & Mewhort, 1991).

However, this is also problematic because a data point could be an outlier, yet valid; and eliminating this type of value causes a loss of information regarding the data (Heathcote et al., 1991; Miller, 2023). Also, some of the researchers transform the data to normalize it, but this would result in a loss of information (Heathcote et al., 1991). Therefore, using the traditional frequentist analysis for reaction time data may not be the best practice to draw inferences about mental processes.

An Alternative to Traditional Methods: ex-Gaussian Distributions

The distributions capable of representing the positively skewed reaction time data would provide more comprehensive insights into the underlying mental processes. The ex-Gaussian distributions would better represent this type of skewed data (Heathcote et al., 1991; Lacouture & Cousineau, 2008). These distributions are composed of normal and exponential distributions, providing a better fit with the reaction time data (Hohle, 1965; Sternberg, 2014; also see Christie & Luce, 1956; McGill, 1963 for the roots of the ex-Gaussian distributions). There are three parameters in these distributions: μ , σ , and τ . μ and σ represent the mean and the standard deviation of the normal distribution component of the ex-Gaussian distribution, and τ represents the mean and standard deviation collectively of the exponential component (Heathcote et al., 1991). It was suggested that the two

components of the ex-Gaussian distribution, normal and exponential, could reflect the differences in the mental processing stages, such as decision-making and the processes related to motor response (Hohle, 1965). For instance, previously Christie and Luce (1956) claimed that the exponential component in the reaction time distributions reflected the decision-making processes. On the other hand, McGill (1963) claimed that the exponential component reflected the motor response processes (as cited in Hohle, 1965). In order to understand the components and the corresponding mental processes, Hohle (1965) conducted simple auditory reaction time experiments. In these experiments, participants were required to respond when they heard the sound stimulus, and there were two conditions. In one of the conditions, the foreperiod (the time before the sound was played) was fixed, and in the second, the foreperiod varied from trial to trial. It was argued that varying foreperiods affected the subjects' muscular (i.e., motor) activity. By this manipulation, Hohle aimed to affect the normal distribution component of reaction time distribution, not the decision-making component. Results showed that the manipulation affected the normal distribution component, confirming Hohle's expectation (1965; also see Dawson, 1988; but also see Schwarz, 2001; Sternberg, 2014). Later, it was suggested that the positively skewed reaction time distributions represent three consecutive processes: perception, decision-making, and motor response (see Marmolejo-Ramos et al., 2015 for details).

Accordingly, motor responses and perception, which are relatively invariant processes from trial to trial, would be represented by the normal distribution component (i.e., μ and σ parameters) of ex-Gaussian distributions, while the decision-making process, which tends to produce more extreme scores, would be represented by the exponential component (i.e., τ parameter, see Dawson 1988; McAuley et al., 2006; but also see Matzke & Wagenmakers, 2009; Schwarz, 2001 for the counter-arguments). Furthermore, Heathcote et al. (1991) argued that ex-Gaussian distributions can reveal novel insights into reaction time data that could not be reached through frequentist analyses. They car-

ried out a classic Stroop experiment and then conducted an ex-Gaussian analysis in addition to a traditional frequentist analysis. The result of frequentist analysis based on the mean values showed interference (slower reaction times compared to neutral conditions) but no facilitation (faster reaction times compared to neutral conditions). On the other hand, ex-Gaussian parameters showed both interference (in μ , σ , and τ parameters) and facilitation (in μ parameter). Although these results did not directly support the idea that normal and exponential components represented the perceptual-motor processes and decision-making processes (Hohle, 1965), Heathcote et al. (1991) revealed that ex-Gaussian distributions provided a better fit with the reaction time data and novel information regarding the Stroop effect (also see White, Risko, & Besner, 2016 for similar line of research regarding semantic Stroop effect).

What ex-Gaussian Distributions Can Reveal?

There are several lines of debate regarding the adequacy of using ex-Gaussian distributions (see Matzke & Wagenmakers, 2009; Schwarz, 2001; Sternberg, 2014). However, there are also many well-established findings revealed by the ex-Gaussian parameters. The use of these parameters in the data of older adults and individuals with certain neuropsychological (pathological) conditions helped reveal new findings in the cognitive psychology literature. More specifically, in the reaction time data of individuals with Attention Deficit/Hyperactivity Disorder (ADHD), Alzheimer's disease, multiple sclerosis, and data of older adults (compared to the data of young adults and children), the ex-Gaussian parameters showed different patterns than the frequentist analyses (Bella-Fernández et al., 2023; Spieler, Balota, & Faust, 1996; Mui et al., 2022; McAuley et al., 2006). Most of the frequentist analyses indicated that reaction time data of individuals with ADHD produce larger mean and standard deviation values compared to that of the control group. This implied that individuals with ADHD responded slowly, and their reactions were more variable. However, since the reaction time distributions are not normal, these implications are

not completely correct (Bella-Fernández et al., 2023; Hwang-Gu et al., 2013). For instance, analysis of ex-Gaussian parameters revealed that children with ADHD do not always respond slower; rather, they occasionally respond too slowly, which results in larger mean reaction time and standard deviation values in the traditional analysis methods. Due to these occasionally occurring extremely slow responses, the skewness is more pronounced in children with ADHD compared to control groups (Hervey et al., 2006; Leth-Steensen, Elbaz, & Douglas, 2000). The tau parameter would better represent these extreme scores in ADHD data. Accordingly, the meta-analysis of Bella-Fernández et al. (2023) demonstrated that the tau (producing the positive skew) and sigma (corresponding to the standard deviation) parameters were significantly larger for individuals with ADHD compared to control groups. On the other hand, there was no significant difference in the mu (mean of normal distribution component) values of individuals with ADHD and control groups except subgroups. This result suggests that there is no overall slowing in individuals with ADHD, contrary to what traditional analyses imply. In a similar way, there were different patterns in the individuals with Alzheimer's and multiple sclerosis disease, and older adults than the control groups. For instance, in the study of Spieler et al. (1996), young-old adults (mean age = 70.5 years) differed from young adults (mean age = 20.5 years) in the tau parameter with a larger interference value in the Stroop task. This suggested that older individuals occasionally responded too slowly to incongruent items, enlarging the tail of the distribution and, hence, the value of the tau. Also, in this study, it was demonstrated that some of the ex-Gaussian parameters differed between young-old adults, individuals with very mild Alzheimer's disease, and individuals with mild Alzheimer's disease. Furthermore, McAuley et al. (2006) confirmed some of these findings by demonstrating that older individuals differed in values in mu, sigma, and tau from young adults. In a similar vein, Mui et al. (2022) demonstrated that the tau and mu values of individuals with multiple sclerosis disease were larger compared to the healthy control group.

In conclusion, even though the classical frequentist analyses are useful and easy-to-use tools for analyzing the reaction time data, they come at the cost of losing important information regarding the underlying mental processes. For this reason, using ex-Gaussian distributions, having a better fit with the positively skewed reaction time data, could provide more comprehensive information in especially special groups (like ADHD, Alzheimer's disease, etc.) to understand the underlying mental processes.

References

Bella-Fernández, M., Martin-Moratinos, M., Li, C., Wang, P., & Blasco-Fontecilla, H. (2023). Differences in Ex-Gaussian Parameters from Response Time Distributions Between Individuals with and Without Attention Deficit/Hyperactivity Disorder: A Meta-analysis. *Neuropsychology Review*, 1-18.

Christie, L. S., & Luce, R. D. (1956). Decision structure and time relations in simple choice behavior. *The Bulletin of Mathematical Biophysics*, 18, 89-112.

Crabtree, D. A., & Antrim, L. R. (1988). Guidelines for measuring reaction time. *Perceptual and Motor Skills*, 66(2), 363-370.

Dawson, M. R. (1988). Fitting the ex-Gaussian equation to reaction time distributions. *Behavior Research Methods, Instruments, & Computers*, 20(1), 54-57.

Donders, F. C. (1868). Die schnelligkeit psychischer processe: Erster artikel. *Archiv für Anatomie, Physiologie und Wissenschaftliche Medicin*, 657-681.

Donders, F. C. (1969). On the speed of mental processes. *Acta Psychologica*, 30, 412-431.

Galton, F. (1890). Exhibition of instruments (1) for testing perception of differences of tint, and (2) for determining reaction-time. *The Journal*

of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, 19, 27-29.

Heathcote, A., Popiel, S. J., & Mewhort, D. J. (1991). Analysis of response time distributions: An example using the Stroop task. *Psychological Bulletin*, 109(2), 340-347.

Hervey, A. S., Epstein, J. N., Curry, J. F., Tonev, S., Eugene Arnold, L., Keith Connors, C., ... & Hechtman, L. (2006). Reaction time distribution analysis of neuropsychological performance in an ADHD sample. *Child Neuropsychology*, 12(2), 125-140.

Hohle, R. H. (1965). Inferred components of reaction times as functions of foreperiod duration. *Journal of Experimental Psychology*, 69(4), 382-386.

Hwang-Gu, S. L., Gau, S. S. F., Tzang, S. W., & Hsu, W. Y. (2013). The ex-Gaussian distribution of reaction times in adolescents with attention-deficit/hyperactivity disorder. *Research in Developmental Disabilities*, 34(11), 3709-3719.

Jensen, A. R. (2006). *Clocking the mind: Mental chronometry and individual differences*. Elsevier.

Kantowitz, B. H., Roediger, H. L., & Elmes, D. G. (2009). *Experimental psychology* (International student ed., ed.). Wadsworth Cengage Learning: Belmont, Calif.

Kosinski, R. J. (2008). A literature review on reaction time. *Clemson University*, 10(1), 337-344.

Lacouture, Y., & Cousineau, D. (2008). How to use MATLAB to fit the ex-Gaussian and other probability functions to a distribution of response times. *Tutorials in quantitative methods for psychology*, 4(1), 35-45.

Laming, D.R.J. (1968). *Information theory of choice-reaction times*. Academic Press.

Leth-Steensen, C., Elbaz, Z. K., & Douglas, V. I. (2000). Mean response times, variability, and skew in the responding of ADHD children: a response time distributional approach. *Acta Psychologica*, 104(2), 167-190.

Luce, R. D. (1986). *Response times: Their role in inferring elementary mental organization* (No. 8). Oxford University Press, USA. Luce, R. D., 'Representing Response Times as Random Variables', *Response Times: Their Role in Inferring Elementary Mental Organization*, Oxford Psychology Series (New York, 1991; online edn, Oxford Academic, 1 Jan. 2008)

MacLeod, C. M. (1991). Half a century of research on the Stroop effect: an integrative review. *Psychological Bulletin*, 109(2), 163-203.

Matzke, D., & Wagenmakers, E. J. (2009). Psychological interpretation of the ex-Gaussian and shifted Wald parameters: A diffusion model analysis. *Psychonomic Bulletin & Review*, 16, 798-817.

Marmolejo-Ramos, F., Cousineau, D., Benites, L., & Maehara, R. (2015). On the efficacy of procedures to normalize Ex-Gaussian distributions. *Frontiers in Psychology*, 5, 1548.

McAuley, T., Yap, M., Christ, S. E., & White, D. A. (2006). Revisiting inhibitory control across the life span: Insights from the ex-Gaussian distribution. *Developmental Neuropsychology*, 29(3), 447-458.

McGill, W. J. (1963) Stochastic latency mechanisms. In R. D. Luce, R.R. Bush, & E. Galanter (Eds.) *Handbook of mathematical psychology*, Vol. 1. New York: Wiley. Pp. 309-360.

Meyer, D. E., Osman, A. M., Irwin, D. E., & Yantis, S. (1988). Modern mental chronometry. *Biological Psychology*, 26(1-3), 3-67.

Miller, J. (2023). Outlier exclusion procedures for reaction time analysis: The cures are generally worse than the disease. *Journal of Experimental Psychology: General*, 152(11), 3189–3217.

Mui, M., Ruben, R. M., Ricker, T. J., Dobryakova, E., & Sandry, J. (2022). Ex-Gaussian analysis of simple response time as a measure of information processing speed and the relationship with brain morphometry in multiple sclerosis. *Multiple Sclerosis and Related Disorders*, 63, 1-7.

Posner, M. I. (2005). Timing the brain: Mental chronometry as a tool in neuroscience. *PLoS Biology*, 3(2), 0204-0206.

Psychology Software Tools, Inc. [E-Prime 3.0]. (2024). Retrieved from <https://support.psnetnet.com/>. Ratcliff, R. (1993). Methods for dealing with reaction time outliers. *Psychological Bulletin*, 114(3), 510-532.

Schmidgen, H. (2002). Of frogs and men: the origins of psychophysiological time experiments, 1850–1865. *Endeavour*, 26(4), 142-148.

Schwarz, W. (2001). The ex-Wald distribution as a descriptive model of response times. *Behavior Research Methods, Instruments, & Computers*, 33, 457-469.

Spieler, D. H., Balota, D. A., & Faust, M. E. (1996). Stroop performance in healthy younger and older adults and in individuals with dementia of the Alzheimer's type. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*, 22(2), 461-479.

Sternberg, S. (2014). Reaction times and the ex-Gaussian distribution: When is it appropriate? Unpublished manuscript, Department of Psychology, University of Pennsylvania, Philadelphia, Pennsylvania. Retrieved from <http://www.psych.upenn.edu/~saul/exgauss.stages.pdf>

Stroop, J. R. (1935). Studies of interference in serial verbal reactions. *Journal of Experimental Psychology*, 18(6), 643-662.

Teichner, W. H. (1954). Recent studies of simple reaction time. *Psychological Bulletin*, 51(2), 128-149.

Townsend, J. T. (1992). "On the proper scales of reaction time," in *Cognition, Information Processing, and Psychophysics: Basic Issues*, eds

H. G. Geissler, S. W. Link, and J. T. Townsend (Hillsdale, NJ: Erlbaum), 105–120. Welford, A. T. 1980. Choice reaction time: Basic concepts. In A. T. Welford (Ed.), *Reaction Times*. Academic Press, New York, pp. 73-128.

Whelan, R. (2008). Effective analysis of reaction time data. *The Psychological Record*, 58, 475-482.

White, D., Risko, E. F., & Besner, D. (2016). The semantic Stroop effect: An ex-Gaussian analysis. *Psychonomic Bulletin & Review*, 23, 1576-1581.

Wilcox, R. R. (1998). How many discoveries have been lost by ignoring modern statistical methods?. *American Psychologist*, 53(3), 300-314

van Zandt, T. (2002). "Analysis of response time distributions," in Stevens' *Handbook of Experimental Psychology*, 3rd Edn, Vol. 4, *Methodology in Experimental Psychology*, eds J. T. Wixted and H. Pashler (New York, NY: Wiley), 461–516.

van Selst, M., & Jolicoeur, P. (1994). A solution to the effect of sample size on outlier elimination. *The Quarterly Journal of Experimental Psychology Section A*, 47(3), 631-650.

KADIN NÜFUSUNUN İŞSİZLİK HİSTERİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Sinan Bedir¹

Giriş

Dünya ülkelerini yakından ilgilendiren işsizlik, her ülkenin ekonomik ve sosyal açıdan karşılaŐtıđı en önemli sorunların başında gelmektedir. İşsizlik, ekonomiyi etkilemesi sonucunda ülkelerin sosyal, ekonomik ve kültürel döngülerinin durumu hakkında çıkarımda bulunmayı sağ-lamaktadır. Bu yüzden işsizlik oranları makroekonomi alanının son yıllarda üzerinde durduğu temel bir konudur. Makroekonomik alan-dan değerlendirdiğimizde, gelişmiş veya geliŐmekte olan ülkelerin temelde mücadele ettiği iki önemli konu enflasyon ve yüksek işsizlik oranlarıdır. Phillips Eğrisi 'ne göre enflasyon ve yüksek işsizlik arasın-da deđiŐ-tokuŐ ilişkisinin varlığı söz konusudur, düşük enflasyon du-rumunda gerçekleşen belli bir seviyede işsizlik oranının varlığından söz etmektedir. Fakat 1970'li yıllara gelindiğinde dünyada enflasyon oranının yüksek olmasıyla birlikte yüksek oranda işsizliğin aynı anda görölmesi bu iki makroekonomik göstergenin arasındaki ilişkinin ye-niden değerlendirilmesine neden olmuştur.

1970'lerde ortaya çıkan Stagflasyon kavramı ile birlikte ekonomik dur-gunluğa ve küçölmeye eŐlik eden yüksek işsizlik ve enflasyon oranının birlikte görölmesi ekonomik açıdan baş edilmesi daha zor bir sorun olarak görölmemektedir. Bu nedenle ülke ekonomilerinde istikrarın sağ-lanması için düşük oranda enflasyonun varlığı ve daha az işsizliğin sağ-lanacağı ekonomi politikalarının uygulanması gerekmektedir. Yüksek seviyelerde görülen işsizlik ülkelerin sadece ekonomik temel-lerini değil sosyal ve kültürel temellerini de etkilemektedir. Örneğin; işsizlik, psikolojik ve fiziksel sağlığın bozulması gibi sosyal ve kişisel

1 Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi, sinanbedir09@icloud.com, ORCID: 0009-0004-5792-8560

rahatsızlıklara yol açmakla beraber suç oranlarında artış, intiharların ve yoksulluğun artmasına neden olabilmektedir. Bu bağlamda yaşanan küresel ekonomik krizler sonrasında ülkelerin karşı karşıya kaldıkları işsizlik oranlarında yaşanan yüksek artışlar, ekonomik maliyetlerin yanı sıra sosyal maliyetleri de artırmaktadır. Bu nedenle işsizlik üzerine yapılan çalışmalar sadece ekonomistler ve/veya akademisyenler için önem arz etmemekte, aynı zamanda politika yapımcılar için de oldukça büyük bir öneme sahiptir.

Literatür Taraması

Uluslararası ve ulusal literatürü taradığımızda işsizlik histerisi hipotezini sınavan çok sayıda çalışmanın varlığı söz konusudur. İşgücü piyasalarını analiz etmeye yönelik, bir ülkeye ait zaman serisi analizi yapılan araştırmaların varlığının yanı sıra; panel veri testlerinin gerçekleştirildiği çalışmalarda mevcuttur. Aynı zamanda ülkelerin gruplandırıldığı araştırmalara da literatürde rastlanmaktadır. Blanchard ve Summers (1986), 1953-1984 yılları arasında Almanya, İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'ne ait veriler kullanılarak Dickey Fuller ve Augmented Dickey Fuller birim kök testleri kullanarak işsizlik histerisi sınanmıştır.

Çalışmada elde edilen bulgular sonucunda Almanya, İngiltere ve Fransa'da işsizlik histeri etkisi varlığı görülür iken Amerika Birleşik Devletleri için işsizlik histerisinin varlığı saptanamamıştır. Brunello (1990), çalışmasında 1955-1987 döneminde Japonya'ya ait işsizlik oranları verilerini kullanarak işsizlik histerisini sınamıştır. Çalışmanın sonucunda elde edilen bulgulara göre Japonya için işsizlik histerisinin varlığının geçerli olduğunu kabul etmiştir. León-Ledesma ve Mcadam (2004), tarafından yapılan çalışmada 1991-2001 dönemini kapsayan Avrupa Birliği ülkelerinin işsizlik histerisi sınanmıştır. Yapısal kırılmalı ve kırılmasız tek değişkenli panel birim kök testleri ile histeri sınanmıştır.

Çalışmada elde edilen bulgular sonucunda doğal oran hipotezi geçerlidir yani işsizlik histerisinin varlığına rastlanmamıştır. Barışık ve

Çevik (2008), çalışmalarında 1923-2006 dönemini kapsayan Türkiye’de işsizlik histerisinin varlığını sınınamışlardır. Çalışmada yapılan birim kök testleri arasında bir çelişkinin varlığı tespit edilmesinden dolayı işsizlik oranlarının bütünleşme derecesi belirlenmesi maksatıyla yarı parametrik yöntemler çalışmada kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda incelenen dönemde Türkiye ekonomisinde işsizlik histerisi etkisinin varlığı sonucuna ulaşılmıştır. Kula, Aslan ve Öcal (2013), çalışmalarında 1988-2007 dönemini kapsayan Türkiye’de işsizlik histerisi Augmented Dickey Fuller, Phillips Perron, Dickey Fuller GLS ve Zivot- Andrews yapısal kırılmalı birim kök testleri ile ayrı ayrı sınınamıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre Türkiye’de lise ve dengi meslek okulu mezunu işsizlik oranı için işsizlik histerisinin varlığı reddedilirken; diğer eğitim seviyeleri için işsizlik histerisi varlığına ulaşılmıştır. Kahyaoglu, Tüzün, Ceylan Ve Ekinci (2016), çalışmalarında 2001- 2015 döneminde Türkiye ve Avrupa Birliği ülkelerinde işsizlik histerisinin varlığı sınınamıştır.

Çalışmada frekans ve zaman boyutu birlikte dikkate alındığından dolayı işsizlik histerisinin varlığı Fourier Augmented Dickey Fuller ve Fourier IPS testleriyle işsizlik histerisi sınınamıştır. Elde edilen bulgulara göre Türkiye ve Avrupa Birliği’nde bulunan İtalya, İspanya ve Estonya hariç diğer ülkelerde işsizlik histerisinin varlığı kabul edilmiştir. Yalçınkaya ve Kaya (2017), çalışmalarında 1980-2015 döneminde 28 OECD üyesi ülkesinde işsizlik histerisinin varlığını sınınamıştır.

Çalışmada işsizlik histerisinin varlığını sınamak için yeni nesil panel birim kök testleri analizde kullanılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgulara göre yapısal kırılmaları dikkate almayan panel birim kök testlerinin işsizlik histerisi etkisinin varlığını ve yapısal kırılmaları dikkate alan panel birim kök testlerinin ise doğal işsizlik oranını kabul etmiştir. Akcan (2019), çalışmasında Türkiye’de genç işsizlik ve genel işsizlik oranlarını 2005 ve 2017 dönemi ait verileri dikkate alarak işsizlik histerisinin varlığı sınınamıştır.

Çalışmada kullanılan yöntem ise Augmented Dickey Fuller birim kök testi ve yapısal kırılmayı dikkate alan Phillips Perron birim kök testleridir. Çalışmanın sonucunda elde edilen bulgulara göre iki zaman serisi veri setinde de işsizlik histerisinin etkisi kabul edilmiştir. Koç ve Güner (2020), çalışmalarında yükselen ekonomiler üzerinden Türkiye, Rusya, Meksika, Arjantin ve Brezilya için işsizlik histeri etkisinin geçerliliği sınanmıştır. Çalışmada 2000- 2020 yılları arası Panel KPSS testi ve durağanlık testleri ile işsizlik histerisi sınanmıştır. Çalışmada elde edilen bulgulara göre Türkiye, Rusya, Meksika, Arjantin ve Brezilya ekonomilerinde doğal oran hipotezinin geçerli olduğu yani işsizlik histerisinin etkisinin varlığının olmadığı sonucuna varılmıştır. Önal (2021), çalışmasında Türkiye’de 1988- 2019 yılları arasında işsizlik histerisi, Augmented Dickey Fuller, Phillips-Perron, Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS), Ng-Perron Birim Kök testleri ile sınanmıştır. Elde edilen bulgulara göre Türkiye’de işsizlik histerinin etkisi hem kadınlarda hem de erkeklerde geçerli olduğu sonucuna varılmıştır.

İşsizlik Histerisinin Teorik Çerçevesi

1929 yılında Amerika Birleşik Devletleri’nde ortaya çıkan daha sonra küresel bir krize dönüşen Büyük Buhran sonrasında Klasik İktisat anlayışı oldukça eleştirilmiş ve 1936 yılında J.M. Keynes tarafından yayınlanan “Para, İstihdam ve Faizin Genel Teorisi” kitabı ile birlikte iktisatta yeni kabul gören anlayış olan enflasyon ve işsizliğin ters orantılı olduğunu açıklayan Philips Eğrisi kabul görmeye başlamıştır (Akcan, 2019). II. Dünya savaşının sona ermesiyle birlikte ortaya çıkan yeni teorilerle birlikte işsizlik konusu iktisat literatüründe daha fazla yer alma başlamıştır.

Doğal oran hipotezinin literatüre kazanılmasıyla birlikte işsizlik teorileri 1960’lı 1970’li ve 1980’li yıllara gelindiğinde daha önemli bir konu haline gelmiştir. 1973 yılında petrol ihraç eden ülkelerinin kendi aralarında aldıkları kararlar birlikte petrol üretimi ve ihracatında azalma meydana gelmiştir. Bu durum ham maddeye ulaşımı zorlaştırması nedeniyle üretim maliyetlerinde artışı beraberinde getirmiştir.

Üretim maliyetlerinin artışı sonucunda üretim miktarının düşüşüyle birlikte işsizlik oranlarda artış yaşanmıştır (Saygın ve Öztürk, 2017). 1973 yılında gerçekleşen petrol krizinin sona ermesinden sonra işsizlik oranının uzun vadede aynı seviyede kalması, Summers ve Blanchard dikkatini çekmiş, işsizlik oranının eski seviyesine dönmediğini belirleyen Summers ve Blanchard işsizlik histerisi kavramı ortaya atılmıştır. Friedman (1968) ve Phelps (1967) çalışmalarında doğal işsizlik oranı yaklaşımını benimsemişlerdir.

Doğal oran işsizlik teorisine göre, işsizlik oranları için uzun vadede tek bir denge durumu mevcut ve bu bağlamda Phillips eğrisi dik bir doğru şeklindedir. Fakat kısa vadede işsizlik oranı, uzun vadeye göre kısmi sapmalar mevcut olabilir ve bu nedenle, işsizlik histeri serisinin durağan yapıda olduğu ve zamanla işsizlik oranlarının eski seviyesine geri döneceği ifade edilmektedir. Kısacası bu yaklaşıma göre ekonomide bir şokun yaşanması durumunda bu şoklar işsizlik üzerinde geçici bir etkiye sahiptir, uzun vadede işsizlik oranı eski seviyeye veya işsizlik doğal oranı olarak adlandırılan bir denge seviyesine doğru yaklaşmaktadır (Yılanıcı , 2009).

İşsizlik Histerisi yaklaşımı Blanchard ve Summers tarafından ele alınmıştır. Blanchard ve Summers (1987), oluşan ekonomik şokların işsizliğe uzun vadede kalıcı bir etkiye sahip olabileceğini 'üyelik (membership) teorisi', literatürde bilinen diğer bir adıyla 'içerdekiler-dışardakiler' ayrımıyla ifade edilmektedir. İçerdekiler olarak ifade edilen kavram sendika üyeleridir. Sendika üyelerinin, grev tehdidi, yeni istihdam edilecek işçilerin eğitim maliyeti gibi faktörlerin varlığına sahip oldukları için elinde buldukları yaptırım gücünü kullanarak dışardakiler olarak ifade edilen istihdam edilmeyen işçilerin istihdam edilmesini engellemektedir. İşverenler bu sebepten dolayı yeni istihdam edilecek işçileri işe almak istememektedir. Bu duruma göre ücret pazarlığı üzerinde mutlak güç sahibi olan içerdekiler (sendika üyeleri), oluşan ekonomik şoklar karşısında nominal ücretlerin düşmesini engelleyerek, dışardakilerin emek piyasasında yer alması-

nı engellemesiyle birlikte işsizlik oranı uzun vadede yüksek oranlarda süreklilik sağlayacaktır (Christopoulos ve Leon-Ledesma, 2007).

Blanchard ve Summer'ın histerezis etkisine yol açacak bir diğer teori ise 'Süre (duration) teorisi' ile ifade edilmektedir. Süre teorisine göre bir yıl ve daha uzun vadede devam eden işsizliğin, emek talebi ve işsizlerin emek arzı üzerinde negatif bir etkinin varlığını ifade etmektedir. Uzun vadede işsiz olan bireylerin iş bulma konusunda cesaretlerinin kırılmasına, güvenlerinin azalması efektif emek arzının azalmasına neden olmakta ve bu durum içerdekiler-dışardakiler teorisi çerçevesinde ele alındığında süre etkisi, uzun bir süredir emek piyasasında bulunmayan işsizlerin ücret belirlemesi üzerindeki etkisi azaldıkça içerdekilerin yaptırım güçlerinin artmasına ve yol açmaktadır (Büyükkakın, 2008).

İşsizliğin yapısal durumu ile ilgili literatürde farklı görüşler mevcuttur. Yaşanan ekonomik şok birlikte işsizliğin artması ve şokun etkisinin geçmesi ile birlikte işsizlik oranının eski haline gelmemesi histeri etkisinin var olması, birim kök içerdiğini durağan yapıda olmadığını ifade etmektedir. İşsizlik histerisi etkisinin mevcut olup olmadığı birim kök testleri ile sınıanmaktadır.

Veri Seti ve Ekonometrik Yöntem Birim Kök Testleri

Ampirik literatürde işsizlik histerisinin varlığını test etmek için yaygın olarak kullanılan yöntem birim kök testleridir. Birim kök testlerinden elde edilen analiz bulgularına göre eğer işsizlik oran verileri birim kök içeriyorsa, kısacası ekonomide gerçekleşen şok dalgalarından sonra işsizlik oranları ortalamaya geri dönme eğilimi göstermiyorsa, işsizlik histerisinin etkisinin varlığı kabul edilebilir. Gerçekleşen işsizlik oranları birim kök test sonucuna göre veri setleri durağan olarak elde edilirse işsizlik histerisi etkisinin varlığı kabul edilemez ve işsizlik oranları uzun dönemde doğal işsizlik oranları ortalamasına dönme eğilimi gösterebilir (Şak, 2021).

ADF Birim Kök Testi

Bir zaman serisinin durağan bir yapı sergileyip sergilemediğini sınamak için kullanılan ve literatürde oldukça sık kullanılan testlerden biri olan Augmented Dickey Fuller (ADF) Birim Kök Testi; D. Dickey ve W. Fuller tarafından 1979 yılında literatüre kazandırılan ve ismini iki araştırmacının isminden alan Dickey Fuller testinin genişletilmiş halidir. ADF testi için geliştirilen regresyon denklemi şöyledir: Sıfır hipotezi ($H_0:\gamma=0$), alternatif hipoteze karşı ($H_1:\gamma\neq 0$) sınamak için, bu testlerin sonucunda elde edilen ADF istatistikleri, Mackinnon (1996) kritik değerleriyle karşılaştırılır. Sıfır hipotezi; serinin durağan olmasını, kısaca birim köke sahip olduğunu ifade etmektedir. Alternatif hipotez baktığımızda ise serinin durağan olduğunu ifade etmektedir (Mert ve Çağlar, 2019). Phillips-Perron Birim Kök Testi: Phillips ve Perron (1988) birim kök testinde, serisel korelasyonu kontrol altında tutan farklı bir parametrik olmayan yöntem ile literatüre kazandırmışlardır. Augmented Dickey Fuller Birim Kök Testinde; test bulgularının doğru sonuç vermesi için sabit varyansın varlığını sınamak ve hata terimleri arasında bir bağlantının olmadığı sınanması gerekmektedir.

Phillips Perron birim kök testi metodu, standart Dickey Fuller denklemlerini kullanarak test istatistiğini düzenleyerek asimptotik dağılımının serisel korelasyondan etkilenmemesi sağlayarak oluşacak olası hatalı sonuçların oluşmasını minimum seviye indirmek veya tamamen engellenmek için kullanılmaktadır. tahmin edici, standart DF test istatistiği, standart hata, s test regresyonunun standart hatası, Y_0 hata varyansının tutarlı tahmincisi ve sıfır frekansta kalıntı spektrumu tahmincisidir. Phillips Perron testinde tıpkı standart Dickey Fuller birim kök testinde olduğu gibi $H_0: \delta = 0$ sıfır hipotezi, $H_s: \delta < 0$ alternatif hipotezi sınamaktadır. Phillips Perron test istatistiğinin asimptotik dağılımı MacKinnon (1996) kritik değerleri ile sınanmaktadır. Hesaplanan Phillips Perron test istatistiği ilgili kritik değerden küçük olduğunda yokluk hipotezi kabul edilmemektedir (Mert ve Çağlar, 2019).

Zivot Andrews Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi

Zaman serilerinde yapısal kırılmanın varlığı oldukça karşılaşılan bir durum olması nedeniyle çalışmamda klasik birim kök testlerinin yanı sıra yapısal kırılmayı dikkate alan birim kök testleriyle birlikte işsizlik histerisi sınanmıştır. Yapısal kırılmayı dikkate alan Zivot- Andrews ve Lee - Strazicich birim kök testleri çalışmada kullanılmıştır. Zivot ve Andrews (1992) yılında gerçekleştirdiği çalışmasında kırılma zamanını farklı bir perspektif ile içsel olarak tahmin eden modeli literatüre kazandırmıştır.

Zivot- Andrews birim kökü test etmek için önerdiği regresyon denklemini çalışmasında şu şekilde ele almıştır; Şeklinde dir. Denkle mde Δ birinci farkı, ϵ_t beyaz gürültü hata teriminin varyansını ifade etmektedir. Model eklenen Δ^2 ifadesi hata teriminde ortaya çıkabilecek olan otokorelasyonu ortadan kaldırmak amacıyla modelde yer almıştır. Sabit terime ait olan kukla değişkeni U_t ifadesi düzeyde gerçekleşen değişimleri, eğime ait olan değişimleri de DT_t ifadesi ile gösterilmektedir (Adıgüzel, 2014). Kukla değişkenler; T_t ve T_t^* (8) Denkle mde $t = 1, 2$, T zamanı, TB kırılmanın gerçekleştiği tarihi, λ kırılma noktasını, DU_t sabitte gerçekleşen kırılmayı, T_t^* eğimde gerçekleşen kırılmayı ifade etmektedir. Model A yalnızca sabitte kırılmaya izin vermektedir, Model B yalnızca trendde kırılmaya izin verirken, Model C hem sabitte hem trendde kırılmaya izin veren modeldir (Adıgüzel, 2014).

Lee-Strazicich (2004) Birim Kök Testi

Lee ve Strazicich 2003 ve 2004 yılında gerçekleştirdikleri testlerinde, kırılmalar yine içsel olarak tahmin edilebilmektedir. Lee ve Strazicich 2003 yılındaki çalışmalarında, iki içsel kırılmanın varlığına izin veren modeli literatüre kazandırmışlardır (Lee ve Strazicich, 2003). Lee ve Strazicich (2004) yılında gerçekleştirdikleri çalışmalarında tek içsel kırılmaya izin veren bir model önermişlerdir (Lee ve Strazicich, 2004). Lee ve Strazicich çalışmalarında Perron'ın 1989 yılındaki çalışmasındaki model A, B ve C'yi ele almaktadır. Modele ilişkin kukla değişkeni aşağıdaki gibidir: $T_t =$ (9) T_t kukla değişkeni sabitte kırılmanın

varlığı görünür iken $\rho \geq \rho + 1$ için 1 değerini alır. $\rho < \rho + 1$; hem sabitte hem trendde yapısal kırılma varlığı görüldüğünde ise $\rho \geq \rho + 1$ için 0 değeri almaktadır (Lee ve Strazicich, 2004). Ampirik Sonuçlar Tablo 1 Genişletilmiş Dickey Fuller Birim Kök Testi Sonuçları Sabit Terim İçeren Model t-Statistic Prob. ADF Test İstatistiği -1.492 0.534 %1 Kritik Değer -3.476 %5 Kritik Değer -2.881 %10 Kritik Değer -2.577 ADF Birim Kök Testi, sabit terim içeren kıstas dahilinde analiz edildiğinde kadın işsizliğinde prob. değeri 0,534 seviyesinde seyretmektedir. İlgili rakam değerlendirildiği taktirde 0,05 anlamlılık değerinden yüksek olduğu için sabit terim içeren kıstasına göre serinin düzeyde durağan olmadığını bu yüzden kadın işsizlik histerisinin varlığı görülmektedir. Tablo 2 Genişletilmiş Dickey Fuller Birim Kök Testi Sonuçları Sabit Terim ve Trend İçeren Model t-Statistic Prob. ADF Test İstatistik -2.838 0.186 %1 Kritik Değer -4.023 %5 Kritik Değer -3.441 %10 Kritik Değer -3.145 ADF Birim Kök Testi, sabit terim ve trend içeren kıstas dahilinde analiz edildiğinde kadın işsizliğinde prob. değeri 0,186 seviyesinde seyretmektedir. İlgili rakam değerlendirildiği taktirde 0,05 anlamlılık değerinden yüksek olduğu için sabit terim ve trend içeren kıstasına göre serinin düzeyde durağan olmadığını bu yüzden kadın işsizlik histerisinin varlığı görülmektedir. Tablo 3 Genişletilmiş Dickey Fuller Birim Kök Testi Sonuçları Sabit Terim ve Trend İçermeyen Model t-Statistic Prob. ADF Test İstatistik 0.309 0.773 %1 Kritik Değer -2.581 %5 Kritik Değer -1.943 %10 Kritik Değer -1.615 ADF Birim Kök Testi, sabit terim ve trend içermeyen kıstas dahilinde analiz edildiğinde kadın işsizliğinde prob. değeri 0,773 seviyesinde seyretmektedir. İlgili rakam değerlendirildiği taktirde 0,05 anlamlılık değerinden yüksek olduğu için sabit terim ve trend içermeyen kıstasına göre serinin düzeyde durağan olmadığını bu yüzden kadın işsizlik histerisinin varlığı görülmektedir. Tablo 4 Phillips Perron Birim Kök Testi Sabit Terim İçeren Model PP Test İstatistik Prob. PP Test İstatistik -2.793 0.061 %1 Kritik Değer -3.472 %5 Kritik Değer -2.880 %10 Kritik Değer -2.576 Phillips Perron Kök Testi, sabit terim içeren kıstas dahilinde analiz edildiğinde kadın işsizliğinde prob. değeri 0,061 seviyesinde seyretmektedir. İlgili rakam değerlendirildiği taktirde 0,05 anlamlılık

değerinden yüksek olduğu için sabit terim içeren kıstasına göre serinin düzeyde durağan olmadığını bu yüzden kadın işsizlik histerisinin varlığı görülmektedir. Tablo 5 Phillips Perron Birim Kök Testi Sabit Terim ve Trend İçeren Model PP Test İstatistik Prob. PP Test İstatistik -3.813 0.018 %1 Kritik Değer -4.018 %5 Kritik Değer -3.439 %10 Kritik Değer -3.143 Phillips Perron Kök Testi, sabit terim ve tren içeren kıstas dahilinde analiz edildiğinde kadın işsizliğinde prob. değeri 0,018 seviyesinde seyretmektedir. İlgili rakam değerlendirildiği taktirde 0,05 anlamlılık değerinden düşük olduğu için sabit terim içeren kıstasına göre serinin düzeyde durağan olduğunu bu yüzden kadın işsizlik histerisinin varlığı görülmemektedir. Tablo 6 Phillips Perron Birim Kök Testi Sabit Terim ve Trend İçermeyen Model PP Test İstatistik Prob. PP Test İstatistik 0.020 0.687 %1 Kritik Değer -2.579 %5 Kritik Değer -1.942 %10 Kritik Değer -1.615 Phillips Perron Kök Testi, sabit terim ve tren içermeyen kıstas dahilinde analiz edildiğinde kadın işsizliğinde prob. değeri 0,687 seviyesinde seyretmektedir. İlgili rakam değerlendirildiği taktirde 0,05 anlamlılık değerinden yüksek olduğu için sabit terim ve trend içermeyen kıstasına göre serinin düzeyde durağan olmadığını bu yüzden kadın işsizlik histerisinin varlığı görülmektedir. Tablo 7 Zivot-Andrews (1992) Kadın İşsizlik Birim Kök Testi Sonuçları Model A (Sabitte Kırılma) Model B (Trendde Kırılma) Model C (Sabit ve Trendde Kırılma) Test İstatistik -4.027815 -4.208441 -4.471232 Kırılma Tarihi 2020M02 2019M09 2018M11 Kritik Değerler(%1) -5.34 -4.80 -5.57 Kritik Değerler(%5) -4.93 -4.42 -5.08 Kadın işsizlik oranı serisine ilişkin Zivot-Andrews birim kök testi sonucu incelendiğinde kırılma belirlenmiştir. Sabitteki kırılmayı dikkate alan Model A'nın test istatistiği (-4.027815), %1 anlamlılık düzeyinde kritik değer (-5.34) 'den ve %5 anlamlılık düzeyinde kritik değer (-4.93) 'den mutlak değerce küçük olması sebebiyle sabitte yapısal kırılma dikkate alındığında seri birim köklüdür denilebilir. Trenddeki kırılmayı dikkate alan Model B'nin test istatistiği (-4.208441), %1 anlamlılık düzeyinde kritik değer (-4.80) 'den ve %5 anlamlılık düzeyinde kritik değer (-4.42) 'den mutlak değerce küçük olması sebebiyle trendde yapısal kırılma dikkate alındığında seri birim köklüdür denilebilir. Sabitte ve trendde kırılma-

yı dikkate alan Model C'nin test istatistiği (-4.471232), %1 anlamlılık düzeyinde kritik değer (-5.57) 'den ve %5 anlamlılık düzeyinde kritik değer (-5.08) 'den mutlak değerce küçük olması sebebiyle sabitte ve trendde kırılma dikkate alındığında varlığından seri birim köklüdür denilebilir. Kadın işsizliğinde uygulanan A, B ve C modellerinde %5 ve %1 anlamlılık düzeyindeki t-istatistiği ZA kritik değerleri ile karşılaştırıldığında test istatistiğinin kritik değerden mutlak değerce küçük olması yapısal kırılmalar dikkate alındığında durağan dışı seri olduğu gözlenmektedir. Tablo 8 Lee-Strazicich (2004) Kadın Birim Kök Testi Sonuçları Model A (Sabitte Kırılma) Test İstatistik -1.756893 Kırılma Tarihi 2016M06 Kritik Değer(%1) -4.017393 Kritik Değer(%5) -3.41833

Sabitte tek kırılmalı Model A için kırılma zamanının 2016M06 olduğu görülmektedir. Test istatistiği değeri %1 ve %5 anlamlılık düzeyinde düzeyindeki kritik değerden mutlakça küçük olması sebebiyle Lee ve Strazicich (2004) gerçekleştirdiği çalışmaya göre kadın işsizlik oranı serisinde yapısal kırılmaların varlığı kabul edilebilmekte ve bununla birlikte birim kök içermektedir. Bu bağlamda kadın işsizlik oranının durağan olmadığını işsizlik histerisi içermektedir. Zivot -Andrews Birim Kök Testi sonuçları ile Lee -Strazicich (2004) tek kırılmalı birim kök Testi sonuçları uyumlu çıkmasıyla birlikte uygulanan bu testlere göre Türkiye için kadın işsizlik serisi histeri içerdiğini söylemek mümkündür.

Sonuç

Bu çalışmada 2010 Ocak -2022 Aralık dönem arasında aylık veriler kullanılarak Türkiye'de kadın işsizlik histerisinin varlığı sınanmıştır. Çalışmanın sonucunda elde edilen bulgular sonucunda Augmented Dickey Fuller ve Phillips Perron birim kök testlerinin sabit terim içeren ve sabit terim ve trend içermeyen model bulgularında kadın işsizlik oranında işsizlik histerisinin etkisinin varlığı kabul edilmektedir. Bu iki testin sabit terim ve trend içeren etkisinin bulunduğu modelde Augmented Dickey Fuller birim kök testinde işsizlik histerisi varlığı etkisi görülürken Phillips Perron birim kök testinde işsizlik histerisi

etkisinin varlığı görülmemektedir. Bu bağlamda bulgularda görülen farklılığın oluşabilecek olan yapısal kırılmadan sonucunda meydana gelebileceği için çalışmada yapısal kırılmayı dikkate alan Zivot-Andrews ve Lee-Strazicich(2004) LM birim kök testlerinden yararlanılmıştır.

Yapılan testlerden elde edilen bulgulara göre serilerin birim kök içermekte olduğu sonucuna varılmıştır. Yapısal kırılmaları testlerin birim kök içermesi nedeniyle kadın işsizlik oranı serisinde işsizlik histerisinin etkisi görülmektedir. Ele alınan çalışma istidam politikalarını oluşturmada yol gösterici bir kaynak olarak faydalanılması mümkündür. İşsizlik sorununun ortadan kaldırılması için işsizlik histerisini geçersiz kılan; istihdam politikaların uygulanması emek piyasasını daha etkin ve verimli bir şekilde hayata geçirilmesini sağlayacaktır.

Kadın işsizlik histerisini ortadan kaldırmak veya minimuma indirebilmek için kadın istihdamını artırıcı tedbirlerin hayata geçirilmesi oldukça önemli olacaktır. Kadın istihdamını artırmak için yaygın ve örgün eğitimde yapılacak düzenlemeler oldukça önemlidir. Halk eğitim merkezlerinin sayılarını ve kadınların bu merkezlerde zanaat sahibi olmalarıyla birlikte, kadınların çalışma hayatında aktif rol almasını desteklenmesi hedeflenmektedir. Bu durum hem kadın işsizliğini azalmasını sağlayacak hem de toplam işsizlik oranlarında düşüş sağlayacaktır.

Kadınların ev içerisinde gerçekleştirdiği çocuk ve yaşlı bakımını üstlenmesi; kadınların işgücüne katılım oranlarını azaltmakta beraber kadın işsizlik histerisini ortaya çıkarmaktadır. Çocuk ve yaşlı bakımından sorumlu olarak görülen kadınların, iş hayatlarından vazgeçmemesi için iş mevzuatına yeni düzenlemeler getirilmelidir. Kamu kurumlarının ve özel şirketlerin; çalışan kadınlara destek olup, kadınları iş hayatlarında tutmaya yönelik düzenlemeleri çoğaltılmalıdır. Örneğin: kamu kurumu veya şirket içerisinde bulunan kreş, bakım evi, ana okulu çalışan annelerin iş hayatından feragat etmemesi için oldukça önemlidir. Aile ve iş hayatını dengede tutmak için zaman yönetimi oldukça

önemli bir konudur. Kadının ev içerisinde ücretsiz olarak gerçekleştirdiği bakım işleri toplumsal açıdan “kadının işi” olarak görülmektedir. Kadının ev işleri, kişisel ihtiyaçları ve iş hayatı arasında denge kurması için; çalıştığı kamu kurumlarında veya özel şirketlerde çalışan kadınlara yönelik mentorluk hizmetleri verilerek kadınların iş hayatlarından devamlılığı sağlanabilir.

Kaynakça

Adıgüzel, U. (2014). Türkiye’de Kamu Harcamaları Dış Ticaret Açıkları Üzerinde Etkili Mi? Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, s. 39-55.

Akcan, A. T. (2018). Tarım ve Tarım Dışı Sektörlerde İşsizlik Histerisi. Tarım Ekonomisi Dergisi, s. 21-32.

Akcan, A. T. (2019). Türkiye’de Gençlerin İşsizlik Histerisi. Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, s. 31-47.

Barışık, S. ve Çevik, E. İ. (2008). Yapısal Kırılma Testleri İle Türkiye’de İşsizlik Histerisinin Analizi: 1923-2006 Dönem. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, s. 109-134.

Blanchard, O. J. ve Summers, L. H. (1986). Hysteresis and the European Unemployment Problem. S. Fischer içinde, NBER Macroeconomics Annual 1986, Volume 1 (s. 15-78). MIT Press.

Brunello, G. (1990). Hysteresis And The Japanese Unemployment Problem: A Preliminary Investigation. Oxford Economic Papers, s. 483-500.

Büyükakın, T. (2008). Phillips Eğrisi: Yarım Yüzyıldır Bitmeyen Tartışma. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, s. 133-159.

Christopoulos, D. K. ve Leon-Ledesma, M. A. (2007). Unemployment Hysteresis in EU Countries: What do We Really Know About it? Journal of Economic Studies, s. 80-99.

Kahyaoglu, H., Tüzün, O., CEYLAN, F. ve Ekinç, R. (2016). İşsizlik Histerisinin Geçerliliği: Türkiye Ve Seçilmiş Ab Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama. MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, s. 103-128.

Koç, S. ve Güner, G. (2020). İşsizlik Histeri Etkisinin Seçilmiş Yükselen Ekonomilerde Sınanması. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, s. 151-164.

Kula, F., Aslan, A. ve Öcal, O. (2013). Eğitim Durumuna Göre İşsizlik ve Histerezis Hipotezi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Gözlemler. H. Atik içinde, 2000'li Yıllarda Türkiye Ekonomisi: Yapısal Dönüşümler Ana Sorunlar ve Çözümüne Dönük Politika Önerileri (s. 85-91). Ankara: Nobel Yayınevi.

Lee, J. ve Strazicich, M. C. (2003). Minimum Lagrange Multiplier Unit Root Test with Two Structural Breaks. Review of Economics and Statistics, s. 1082-1089.

Lee, J. ve Strazicich, M. C. (2004). Minimum LM Unit Root Test with One Structural Break. Appalachian State University Working Papers, s. 1-15.

León-Ledesma, M. A. ve McAdam, P. (2004). UNEMPLOYMENT, HYSTERESIS AND TRANSITION. Scottish Journal of Political Economy, s. 377-401.

Mert, M., ve Çağlar, A. E. (2019). Eviews ve Gauss Uygulamalı Zaman Serileri Analizi. Detay Yayıncılık.

Önal, M. (2021). Cinsiyete Göre Türkiye'de İşsizlik Histerisi. Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, s. 29-41.

Özcan, B. (2012). İşsizlik Histerisi Hipotezi Oecd Ülkeleri İçin Geçerli Mi? Yapısal Kırılmalı Birim Kök Analizi. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, s. 95-117.

Saygın, S. ve Öztürk, S. (2017). 1973 Petrol Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Stagflasyon Olgusu. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 1-12.

Yalçınkaya, Ö. ve Kaya, V. (2017). Doğal İşsizlik Oranı Mı Yoksa; İşsizlik Histerisi Mi?: Oecd Ülkeleri İçin Yeni Nesil Panel Birim Kök Testlerinden Kanıtlar (1980-2015). *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, s. 1-18.

Yılancı , V. (2009). Yapısal Kırılmalar Altında Türkiye İçin İşsizlik Histerisinin Sınanması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, s. 324-335.

Zivot, E., ve Andrews, D. W. (1992). Further Evidence on the Great Crash, the Oil-Price Shock, and the Unit-Root Hypothesis. *Journal of Business and Economic Statistics*, s. 251-270.

